

İTTİHAT TERAKKİ'NİN "YEMİN"SİZ KADINLARI

Memleket mücadelesinde bir de kadınlar vardı...

SEMA OK

DESTEK yayınları

İTTİHAT TERAKKİ’NİN

“YEMİN”SİZ KADINLARI

SEMA OK

DESTEK
yayınevi

DESTEK YAYINEVİ: 202
ARAŞTIRMA - İNCELEME: 68
İTTİHAT TERAKKİ'NİN “YEMİN”SİZ KADINLARI / SEMA OK

Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Editör: Tansel Mumcu
Kapak ve Sayfa Tasarım: İlknur Muştu
Yayıncı Sertifika No: 13226

İnönü Cad. 33/4 Gümüşsuyu Beyoğlu / İstanbul
Tel:(0212) 252 22 42
Fax:(0212) 252 22 43
www.destekyayinlari.com
info@destekyayinlari.com
facebook.com/ DestekYayinevi
twitter.com/destekyayinlari

TEŞEKKÜR

Bu kitap Ergun Hiçyılmaz'ın teşvik ve inancı olmasaydı, belki gün yüzüne çıkmayacaktı.

Bunun yanı sıra kitabın temelini teşkil eden belgelerin temininde gösterdiği gayret ve yardımı şükranla anıyorum. Belge taramak ve eskiyi değerlendirmek konusunda bugün onun vardığı çizgi övünç vericidir.

Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in özel belge ve resimlerini bizden esirgemeyen kızı Müşerref Gürenci ve Türk Dünyası Kültür ve İnsan Hakları Derneği Başkanı Celal Öcal'a, fotoğraf ve belge çalışmasına katılan Demet Ok'a şükranlarımı sunuyorum.

Sema Ok

İLK SÖZ

İttihat Terakki'ciler için sadece "Yeminliler" diyemeyiz. İttihat andı içip Kuran ve silaha el basan öncüler içinde yemine sadık kalmayanlar olduğu gibi, bu birliğin dışında destek veren o kadar çok İttihat Terakki mensubu kadın var ki?

Kimin İttihatçı, kimin karşıt olduğu konusu ayrı bir nitelik taşıyor. İttihat Terakki Fırkası'nın nasıl bir mücadele içinde olduğu ve bu alandaki kadınların rolü işlenen bir konu olmadı.

Olmadı, çünkü gizliliği şiar edinmiş başlangıç şeması bütünüyle örgüt oluşumu veren üyelerin seçkin tavsiyelerle kabul edildiği İttihat Terakki gizliliği itibariyle "Erkeklere Mahsus" birleşimdi.

Ölümüne ant içmiş İttihat Terakki üyelerinin gerek oluşum sırasında gerek Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki çabalarında diğer aile fertlerini özellikle kadınlarını da kapsadığı görülüyor. Daha çok İttihatçı eşlerini öne alan ama bir yerden diğer aile fertlerine uzanan bu bağlantıda "Kadın"ların genellikle örgüt üyesi erkeklerin taşıdığı sorumluluk, gizlilik ve bunun getirdiği çeşitli baskı ve acıyı nasıl paylaştıklarını pek düşünmeyiz.

Sonuçta baktığımız İttihat ve Terakki örgütüdür. Örgütü benimseyip benimsememek bir yana, bu örgüte dolaylı da olsa uzanan kadın izlerini aklımıza bile getirmeyiz. Örgütün özellikle dağılış anında yönetsel liderler ile bunlara bağlı kişilerin karşıt güçlerce bertaraf edilmesi ve Osmanlı son döneminde âdeta bir can pazarı yaşanması karşısında bu kadınların içinde bulunduğu durum sadece dramatik değildir.

Dramatik olan devlete hükmedenlerin yani Enver, Talat, Cemal Paşa ile diğerlerinin katledilmeleri, önde gelen öbür üyelerin İstanbul Hükümeti ile İngilizlerin tam bir insan avı ile darağaçlarına ya da Malta dahil hapishanelere gönderilmelerinde kadınlarına yansıyacak hiçbir şey yok muydu?

Onlar yapılan her baskını,yaşamak her gözaltını ya da her tutukluluk ile her darağacını onlar gibi yaşadılar,onlar gibi hissettiler. Bunu hissetmeleri için İttihat ve Terakki üyesi olmaları gerekmiyordu. Onlar İttihatçı kadınları olmaları kafiydi. Ya da en azından bir kadın olarak,bir aile bireyi olarak bütün olup biteni yaşamış olmak da insani bir trajik olaydı.

Trajik olayların yaşandığı dönemlerin, yeni oluşuma geçildiği sırada sona erdiği düşünülmesin. Milli mücadele döneminde yüzlerce İttihatçı

Anadolu’nun bağımsızlık hareketinde yer alıyor ve kendilerinin de millet safında yer aldıklarını ispata çalışıyorlardı.

Vatanlarını sevenlere ,kendilerinin de en az onlar kadar yurtsever olduklarını anlatmanın zorluğunu da yaşadılar. Askeri ve sivili Ankara’yı buna inandırmak için çok çaba verdiler. Celal Bayar Kazım Karabekir ,İsmet İnönü gibi sayabileceğimiz çok isim İttihat Terakki ‘den başlayan “Yeminli” yolda yürüyüp Kuvay-i Milliye ile bunu pekiştirdiler.

İstiklal Mahkemelerinde ,öncesinde Damat Ferit Hükümetince Kürt Mustafa kanalıyla kurulan sehpalarda nice İttihat Terakki’ler sallandırıldı. İstiklal Mahkemelerinde başta Cavit Bey olmak üzere çok sayıda asker ve sivil idama mahkûm edildi.

Eğer meseleye geçmiş bir olay gibi bakmıyorsak,her geçmişin bir gelecek olduğunu yaşananlar görmüyor ve genel olarak bir tespit yapmıyorsak hata ederiz.

O kadınlar gibi, şakın dönemin kadınları da benzeri trajik sonu yaşamadılar mı:

Her kapı çalınışında, her bir gölgenin uzanışında o kahredici ürpertiyi ve baskıyı hissetmediler mi?

“Ne zaman, ne zaman demediler mi?”

Günlerce, haftalarca bir tek satır, bir tek sözcük için uykusuz geceler yaşamadılar mı?

Özetle ister istemez aynı saflarda eş olarak da olsa yer alacaklar ve önemlisi birikmiş korkularını, fedakârlıklarını hiç kimseye hissettirmeyeceklerdi.

Aksine bir davranışın yaşadıkları hayata ve İttihatçı eşlerine yakışmaz bir onursuzluk olduğunu kabul ettiler. Kendilerine göre sırlarını saklayıp, mücadele ettiler.

Sema Ok, tarihe gönül vermiş kişiler için özenilecek bir konuyu derinlemesine inceliyor. Bu çalışmanın İttihat Terakki’ nin özündeki mücadele yapısının kadınlarla daha bir yoğunlaştığı ve pekiştirdiği gibi bir temele gösterge olacağına inanıyorum.

Önceki çalışmalarında Harem Ağaları, Cariyeler ve Osmanlı’nın Gayr-i Müslüm Gelinleri gibi çalışmaları ile bir hayli yol kat eden Sema Ok, bu kitabında kendisi kadar, İttihat Terakki’nin merak konusu bir bilinmeyenine de imza koymuştur.

ERGUN HİÇYILMAZ

Osmanlı Devletinde özgürlük için atılan adımlar ve buna bağlı yenilik hareketleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmadan önce başlamıştı.

Mithat Paşa'nın sürülmesi ile başlayan süreçte padişah yönetiminin uyguladığı baskı rejimi her geçen gün artıyordu. Kurulan hafiye teşkilatı ile buna zemin hazırlayan jurnal sistemi, keyfi tutuklamalar ve sürgün cezaları ile tahammülü zor bir dönemi yaşatacaktı.

Öylesine bir dönemdi ki, bazı kelimelerin kullanılması bile yasaklar kapsamındaydı.

Buna en iyi örnek olarak "Yıldız"ı verebiliriz.

Yıldız Osmanlı'da en çok rastlanan sözcüklerden biriydi ve tüm kahve, lokanta gibi yerlerin isimleri baskıcı rejim korkusundan "yaldız"a çevrilmişti.

Tedirginlik ve polisiye baskı öylesine ürküntü vericiydi ki, edebiyatçılar eserlerinde gökteki yıldızdan bile söz edemez olmuşlardı. Özetle "yerden göğe kadar" Osmanlı'da "Yıldız" yok olmuştu. Telaffuzundan yazımına ve benzetmesine kadar padişah yönetiminin Yıldız Sarayı'ndan başka yıldızın olmadığı Dersaadet, şaşırtıcı ve güldürücü bir sistemi sürdürüyordu.

Baskıcı yöntemin buna benzer komik örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak idarenin bu komik anlayışının fertler için ne denli dramatik olabileceğini bu dönemdeki ağır cezalarla anlayabiliyoruz.

Yasak kapsamına "Burun" girer mi?"

Hem de nasıl... Girer ve adamın burnunu bir güzel sürterler.

"Burun" padişahın kemerli burnunu hatırlattığından sakıncalı sözcüklerin başında geliyordu. Hüseyin Cahit Yalçın yaptığı bir çeviride coğrafi bir terim olarak geçen burun yerine, "karaların denizlere uzandığı kara parçası" olarak yazdığını belirtir. Kısa yazıp başı derde sokmaktansa uzun yazıp meseleyi anlatmak daha uygundur.

Espri olarak alınmasın, neredeyse resimler bile "Burun"suz olacaktır. Kemerli bir burun yerine uzak plan çalışılmış portreler ve neredeyse gölge haliyle sunulan yüzler...

Baskı çeşitleri büyüdükçe,toplumun da karşı çıkışı giderek artacaktı.

Ayrıca giderek bıktırıcı hâl alan savaşlar ve Osmanlı topraklarının kaybedilmesi sadece onur değil ekonomik düzenin de yaralanmasına yol açmıştı.Yönetim hangi hastalığı tedavi edecekti ve nasıl edecekti. Bu tür idari düzen bozukluğunda ilk akla gelen tabi ki kemer sıkma politikası olacaktır. Ama baskıcı anlayış bu kemeri ekonomi kadar halkın da boğazına geçirmişti.

Nefes almak güçtü. Ancak gençler bu enerjiyi özgürlükten alarak kemeri gevşetmeyi protesto haykırışları ile ortaya koyacaklardı. Öğrenciler arasında örgütleşme başlamıştı. Başı tıp öğrencileri ile askeri okul mensupları çekiyordu. Sürgünler başlamıştı.

İlk örgüt İttihad-ı Osmani'dir (1892). Kazım Karabekir'in en büyük ağabeyi Hamdi Bey cemiyetin 121'nci sırasında 11'nci numaraya kayıtlıydı.Örgüte tavsiye rehberi ise Bahriye Zabiti Alaattin Bey'di. Kazım Karabekir de sonradan cemiyete katılmış ve ağabeyinin numarasını almıştı.

Cemiyet, 1895'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak ve giderek enginlik kazanacaktı. Önemli mensupları arasında Meşveret Gazetesini yayınlayan Ahmet Rıza ile gazetenin sorumlularından olan Dr. Nazım'ı sayabiliriz.

Sadece İttihat Terakki yoktu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu cemiyetin ismi Vatan ve Hürriyet Cemiyeti idi. Dr. Mustafa, 30. Süvari Alayı Kumandanı Bnb. Lütfi Bey, Müfir Bey (Özteş) ve Dr. Mahmut Bey üyeler arasındaydı. Gittiği her yerde cemiyetin yayılması için çalışmıştı. Bölgeler arasında Selanik'te vardı. Gizlice gelmiş, Ömer Naci, Topçu Hüsrev Sami Bey, Hakkı Baha Bey, Bursalı Tahir Bey, İsmail Mahir Bey ve Mustafa Necip Bey'in katılımı ile Selanik şubesini oluşturmuştu. Ancak bölgedeki faaliyetleri İstanbul'da duyulduğundan Şam'a geri dönecek ve cemiyet de pek varlık gösteremeyecekti. Nitekim Bursalı Tahir Bey ardından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk kurucu üyeleri arasında görülür.Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki'nin liderlerini oluşturan ilk örgüttür ve 1906 yılı Temmuz ayında Selanik'te kurulmuştur.

Üye sıra numarası yaş sırasına göre verilmişti. Selanik Askeri Rüştiye Müdürü Binbaşı Tahir Bey, Selanik Fransızca Hocası Binbaşı Naki Bey, Selanik Posta Seyyar Memuru Talat Bey (Talat Paşa), Mithat Şükrü Bey (Bleda), 3. Ordudan Kazım Nami Bey, Ömer Naci Bey, Hakkı Baha Bey, İsmail Canpulat Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey (Tör) ilk 10 numarayı almıştı. Cemiyet kendi aralarında haberleşme adına bir işaret ve parola belirlemişti. Baş ve işaret parmaklarının ay şekline getirilmesi "Hilâl"i anlatıyordu. Parola olarak "Muin" kelimesi benimsenmişti.

Karşı karşıya gelen iki üye birbirlerinden emin olmak için baş harfleri M,U,İ ve N harflerinden olan kısa bir konuşma yapardı. Ancak daha sonra bu uygulamalardan vazgeçilmiş, tokalaşırken işaret parmağı ile karşısındakinin bileğine baskı yapmak yeterli bulunmuştu.

322 NUMARALI ÜYE

MUSTAFA KEMAL'Dİ

Cemiyetin kurucu üyelerinden sonra ilk kayıt olan isim Mustafa Nacip Bey'dir. Kurucu üyelerin sayılarının fazla görünmesi ilkesi benimsenmiş, 100 sayı atlanmış ve 111. numarayı almıştır. Üyelerinin sayısı her geçen gün artmaya başlıyordu. Önemli isimler de sırasıyla cemiyete dahil olacaklardı.

Cemal Paşa 150, Enver Paşa ise 152 numarada kayıtlıdır. Kazım Karabekir, Enver Paşa'nın rehberliğinde cemiyete girmişti (Cemiyete girebilmek için önce kayıt olan üyenin tavsiye etmesi gerekiyordu.). Ali Fuat Cebesoy 191, Cavit Bey (Daha sonra Maliye Nazırı) 295'nci üye idi. 1908 Şubat'ında ise Fethi Okyar'ın rehberliğinde Mustafa Kemal Atatürk de cemiyete dahil olacak ve 322 numaralı üyesi olacaktı.

Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Enver Paşa'nın ön plana çıkması, Atatürk'ün Trablusgarp'a gidişi ardından yaşanan olaylardır.

Bütün bu dönemlerde Atatürk ön planda olmamış ama cemiyetle ilişkisini de kesmemişti. Ancak yaşananlardan da hoşnut değildi. 1909 yılında yapılan ikinci kongrede riyaset divanına seçilmiş, 13-25 Ekim tarihleri arasındaki kongreye de Bingazi delegesi olarak katılmıştı.

Abdülhamid'in tahttan indirildiği, cemiyet merkezini Selanik'e taşıdığı bu günlerde kongre geceleri toplanıyordu. Atatürk ilk kez düşüncelerini açıklayacak ve söyledikleri kongrenin en çok konuşulan kısmını oluşturacaktı:

"Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem parti kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu cemiyet azası olan III. Ordu, günün manasıyla modern bir ordu sayılmaz. Orduya dayanan cemiyet te, millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel, cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa etmek suretiyle ordudan çıkaralım. Bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının, herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mani olmak için kanuni hükümler koyalım."

Cemiyet üyelerinin birçoğu Atatürk'ün söylediklerini onaylamamıştı. Kongrede bulunmayan üyelerin görüşlerini de almak amacı ile bir heyet oluşturulması gündeme gelmişti. Atatürk'ün yapılmasını öngördüğü cemiyetin siyasi bir parti haline getirilmesi ve ordunun politikaya

karışmaması fikrine Şevket Süreyya Aydemir’in getirdiği yorum oldukça dikkat çekicidir:[1]

“İttihat ve Terakki bunu sağlayabilseydi, kaderi başka türlü olurdu. Hatta olayların zoru ile cemiyetin nasıl olsa partileşmek zorunda kalacağını düşünüp de, yalnız askerin siyasete karışmaması prensibini alsak bile, hem cemiyetin hem de memleketin kaderi belki biraz daha başka türlü akardı. Mesela Balkan Harbindeki yüz kızartıcı hezimet bu kadar hızla ve perişanlıkla başa gelmeyebilirdi.”

Bu kongrede fikir ayrılıklarını gören Atatürk cemiyet ile bağlantısını kesecekti. Aynı görüşte olan İsmet Bey de (İnönü) cemiyetten ayrılanlar arasındaydı.[2]

Kaynaklarda Atatürk’e de uygulandı mı belirtilmez ama cemiyete üye olmak isteyen kişiyi oldukça teferruatlı bir yemin töreni beklerdi. Gözleri bağlanarak dolaştırılan namzet yemin edeceği eve getirilir, yemin odasına alınıp gözleri açıldığında sadece gözleri açıkta, tüm vücudu örtülü bir kişi ile karşılaşırdı. Ortadaki masada Kuran’ı Kerim ve bir tabanca bulunur, üye karşısındakinin söylediklerini eli masada olarak tekrarlar ve merasim üye numarasının söylenmesi ile son bulurdu.

KADINLAR GİZLİLİĞİ FARKEDİYOR.

Cemiyetin Manastır Şubesinin kurulması ve genişlemesinde büyük çaba veren Kazım Karabekir, anılarında bazen aksiliklerin de çıktığını yazar. Gizliliği fark eden Niyazi Bey'in eşidir:[3]

"Alaylı Zabit Abdullah Efendi'nin yemin merasiminin Niyazi Bey'in evinde yapılması kararlaştırılmıştı. Bittikten sonra Niyazi Bey evinde yemin yapılmamasını istemiş ve nedenini şöyle açıklamıştı:' Sizden aldığım önlükleri belime sarmıştım. Siyah peçeleri de ceplerime koymuştum. Bizim hanımı da gece uzak bir komşuya götürecektim. Ben önden merdiveni inerken bizimki arkadan bir şey çekerek bana bu sallanan kırmızı şey nedir? diye soruyor. Meğer örtünün ucu ceketimin altından sarkmış, bizim hanım da bunu yakalamış, merakla hem çekiyor, hem soruyor. Ne diyeceğimi bilemedim. Aklıma gelen ilk yalanı söyledim. Belim ağrıyordu, kışlada elime bu bayraklı bez geçti. Sıkıca sarmıştım ama nasıl çözülmüş bilmem dedim. Sonraki günlerde yeminleri Niyazi Bey'in evinde yapmadık."

Kazım Karabekir Manastır'dan İstanbul'a tayin olmuş, görevli olduğu Pangaltı Harbiye Mektebi'nde de faaliyetlerini sürdürmüştü. Ancak oldukça dikkatli davranıyordu. En ufak bir hata cemiyetin ortaya çıkmasıyla kalmayacak, Milli Mücadele'nin Kazım Paşası belki de olmayacaktı. Çünkü hafiyeler her yerde vardı ve jurnaller birçok kimsenin hayatına mal oluyordu. Evleri talan edilenler de vardı. Eczacıbaşı Refik'in verdiği bir jurnalin hedefi Telgraf Nezareti Havale Kalemi Müdürü Şevki Bey olmuş, İstanbul'da olmadığı bu günlerde gece yarısı evi basılarak her taraf aranmıştı. Yataklarının didik didik edilmesini, mangal küllerinin dağıtılmasını korku dolu gözlerle izleyen eşi Hayriye Hanım'ın yalvarmalarına kulak asılmamış ve oğlu Rayet'i götürmüşlerdi. Amaçları çocuğu sorguya çekmek, babasının gizli evrakları olup olmadığını öğrenmekti.

VARLIĞI DUYURMA YÖNTEMİ

Varlığını resmen duyurması 28 Mayıs 1908 günüydü. Manastır'daki konsolosluklara verdiği layiha ile Makedonya bunalımının çözümü için bağımsız bir vali atanmasını öneriyordu. Ardından Resneli Niyazi dağa çıkacak (3 Temmuz 1908), padişah ise şiddetli tedbirler almak zorunda kalacaktı. Hareketin devamı gelmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz günü 1 pare top atışı ile Manastır'da Meşrutiyeti ilan etmişti.

Ancak bu Rumeli'de geçerliydi. Abdülhamid'in devlet politikasındaki tecrübesini burada görmek mümkündür. Meşrutiyete karşı çıkmanın ülkeyi karışıklığa iteceğini tahmin etmiş ve onaylamıştır. Ne olacağı belli değildir ama İstanbul halkı "Padişahım çok yaşa" yazıları ile sokaklara dökülecektir. Hafiyeliğin kalkması, Kanun-i Esasi'nin kabulü ardından gelecekti. Ardından yapılan seçimde İttihat ve Terakki'nin listesi kazanmış, 17 Aralık 1908 günü meclis açılmıştır.

Bu dönemde neler yapmışlardır? Her şeyden önce İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü korumak, yükselmesi için çaba vermek, ilkelerinin en başında gelir. 1908 kongresi kararları içinde bu olgu önemli bir yer tutar. 1911 nizamnamesinde ise bu amaç için (13 maddesi) gece mekteplerinin açılması ve faydalı kitapların neşredilmesini ilke olarak benimser.

İzmir şubesinin kurduğu Milli Kütüphane bunlardan biridir.[4] İlim ve İrfan Encümeni'nin kararı ile 23 Haziran 1912'de faaliyete geçen kütüphanenin yanına inşa ettirilen sinemanın geliri de kütüphaneye aitti. İlk yıl 222,27 lira olan sermayesi el konulduğunda 13.446 liraya çıkmıştı.

EKONOMİK KAYNAKLAR

Balkan Harbinin yaralarını sarmak için kurulan Milli Müdafaa Cemiyeti yine İttihat ve Terakki döneminde kurulmuştur. Celal Bayar, cemiyetin birçok alanda faaliyet gösterdiğini belirtir ve şu bilgileri verir:

“El tezgâhlarında asker aileleri çalıştırıldı, dokunan mallar orduya gönderildi. Fukaralar için aş evleri açıldı, İzmir’de her gün ortalama 10.000 fakire ekmek ve yemek verildi. Bunlar için çok küçük bir ücret alınıyordu. Haftada bir gün hoşaf bedava idi. Hilal semtinde umumi çamaşırhane açıldı. Burada yine üç buçuk ay içinde 11024 kadın işçi tarafından 263.778 parça fukara çamaşırı bedava yıkandı. Öksüzler Yurdu’nda 500 çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçları karşılandı.”

Milli Kantariye Şirketi bir başka kuruluştu. Şirkete bakkallarda ortaktı ve üç şirketin 500.000 lira olan sermayesi içindeki İttihat ve Terakki payı 233.000 liraydı. Bu gelir cemiyet kasasına giriyordu.

Ancak şirketler bir biri ardına ortaya çıkıyordu. Zamanla yeni zenginler ortaya çıkacaktı. Sina Akşin İttihat ve Terakki dönemini inceleyen yazarlardan biridir. Konu ile ilgili bir örneği Nurdoğan Taçalan verir:[5]

“Karadeniz’de Rus donanmasının üstünlüğü ele geçirmesi üzerine Karadeniz ile İstanbul arasındaki ticaret, İstanbul-Ankara arasında demiryolu ile Ankara’dan Samsun’a ve ötesine arabayla ya da hayvan sırtında yapılmaya başlanmış, bu sayede Ankara önemli bir gelişmeye sahne olmuştu. Bu sırada Ankara’daki İttihat ve Terakki’liler bir Milli Ticaret Şirketi kurarlar. Bunun ortakları arasında cumhuriyet dönemi ekonomisinde adıyla sık sık karşılaşacağımız önemli kişiler de bulunur.

Yapılanlar kadar yapılmaması gereken şeyler olmuş mudur? Evet olmuştur. Her yönetim anlayışında öne çıkan yanlışların büyümesi gibi. Kişilerin ve grupların giriştiği vagon ihalesi gibi çıkara dayalı örnekler az değildir.

Aydın Talay da kitabında ”dönemi eğitiminden kamu binalarına kadar verilen tüm hizmetleri maddi boyutları ile bir araya toplamış.

II.Abdülhamid’in uzun yıllar kaldığı Osmanlı tahtında ülkenin gelişimine kattıkları da biliniyor. Ancak Talay’ın İttihat ve Terakki dönemini anlattığı bölümde kullandığı sözcüklerin de pek benimseneceğini sanmıyoruz.[6]

Talay, Cemal Paşa’nın katledilmesini okurlarına “Cemal Paşa’yı da Ermeni cuntacılar temizliyordu.” cümlesi ile duyuruyor. Cemal Paşa Kuleli

Askeri lisesinin ardından Mekteb-i Harbiye-i Şahane'yi ikincilikle ve teğmen rütbesi ile bitirmiş, askerlik yaşamı boyunca1 26 madalya ile onurlandırılmış bir komutandır. Bu nedenle katledilme olayının "temizlediler" kelimesi ile anlatılmasını ne kadar etiktir?

"Kuvvete ve zulme başvuran silahşörlerden Kolağası Niyazi ve Enver çete kurarak dağa çıkıp Yıldız'a tehdit savuruyor." da aynı boyutta bir cümledir. Enver Paşa da Mekteb-i Erkan-ı Harbiyye'yi birincilikle bitirmiş ve yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. O kendisi dağa çıkmamış, üstleri tarafından eşkıya takibi ile görevlendirilmiştir. Üstelik bu görevindeki başarısından dolayı binbaşı rütbesi almıştır.

Yurt dışına giden (gitmeselerdi hapis cezası alacaklardı) Mithat Şükrü Bleda ve arkadaşları için "sivri akıllılar" tanımlaması da kullanılan kelimelerden biri. Mithat Şükrü Bleda, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Umumi kâtibiydi. Mustafa Kemal Atatürk'ün de değer verdiği kişiler arasındaydı. Bu nedenle onu ısrarla Mecliste görmek istemiş, Bleda da Sivas Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde görev yapmıştı.

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE

KADIN OLGUSU

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 39 maddeden oluşan ilk nizamnamesindeki maddelerinden biri de kadınlarla ilgili olduğu belirtilir. Cemiyet "kadın-erkek bilcümle Osmanlılardan "oluşmasını benimsendiği, ayrı bir maddede ise kadınların da üye olabilecekleri kayıt altına alındığı bilgisi verilir. Bu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, kadınları erkeklerden ayrı tutmaması açısından oldukça önemlidir.

1908 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi'ne 40 kadın üye olmuştu. Tahsin Uzer'in annesi Hatice Hanım üyelerden biridir ve Uzer hatıralarında cemiyete girdikten sonra annesini de kayıt ettirdiğini belirtir:

"Elime geçen parayı cemiyete verirdim. Annemi de kayıt ettirmiştim. Her ikimiz ayda iki mecidiye aidat öderdik."

Hatice Hanım'ın cemiyete katkısı maddidir. Ancak faaliyette olan kadınlar da vardı. Mektupların gazetelere gizlice verilmesinde ve dağıtılmasında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdi. Müveddet Hanım, Selanik ile İstanbul arasında kuryelik yapan kadınlardan biridir. Manyasi zade Refik Bey'in evinde kalması dedikodulara yol açmış, Refik Bey bunları önlemek için anlaşmalı evlilik yoluna gitmiş, yine de aranmaktan kurtulamamıştı. Annesi Zişan Hanım da kuryeler arasındaydı. Hürriyet mücadelesinin başladığını bildiren muhtıranın Fransızca basılması kararlaştırıldığında metni Baha Bey'e ulaştıran yine bir kadındı. Zişan Hanım...

Kızınız hafiyelerin göz hapsinde tuttuğu cemiyetin üyesi ile evli olacak. Zaman zaman yolda durdurularak aranacak. Bir anne olarak bu faaliyetlerin içinde yer alacaksınız ve yasak bir bildiriyi üzerinizde taşıyacaksınız. Döneme göre oldukça cesaret isteyen işlere kadınların da korkusuzca katıldığı görülecekti. Çünkü kadınlar da özgürlük istiyordu.

Cemiyet üyelerinden Reşat Bey'in teyzesi Fatma Hanım ise sorgulananlar arasındaydı. Beşiktaş Hasanpaşa Karakolu'ndaki sorgusunun bitiminde "Padişahımız benim gibi bir kadından mı korkuyor Paşa Hazretleri deyince Adapazarı'na sürgün edilmiş ve Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kalmıştı. Kadınlar bu cesareti cemiyet üyeleri olan erkeklerden alıyordu. Çünkü cemiyet nizamnamelerde kadının özgürlüğüne, eğitimine önem veren maddelere de yer vermişti. Kız okullarının açılması

öneriliyordu. Çok kısa bir zaman içinde de etkileri görülecekti. Örneğin 17 Aralık 1908 seçimlerinin ardından yapılan meclisin açılış töreninde kadınların birçoğu peçesizdir. 26 Temmuz 1908 günü ise Babıali’ye yürüyen 10.000 kişinin önderi yine bir kadındır.

ÖRGÜTLENME BÜYÜYOR, KADIN İŞÇİLER GREVDE

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayelerinde kurulan cemiyetlerin artması, kadınların aydınlanması daha geniş bir alana yayılacaktı. Her alanda seslerini duyurmak için meydanlara çıkmaları bilinçlendiklerinin işaretiydi. İlk zaman yapılan protestolar kimi zaman yiyeceklerin bozukluğu, kimi zaman da siyasetti.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Mebusan toplantılarını izlemek için başvuruda bulunmuşlardı. Toplantıları izlemelerine izin verilmemesi halinde gösteri yapacaklarını ilgililere bildireceklerdi.

Toplantılara ve törenlere katılan ilk kadın oluşumu "Osmanlı Kadınları İttihat Cemiyeti"dir.

Ardından sıra grevlerle haklarını aramaya gelmişti. Dönem gazetelerinde haklılıklarını gösteren haberler de vardır. Örneğin 23 Haziran 1908 tarihli gazete Sivas'ta kıtlık ve açlıktan halkın ayaklandığını, 50 kadar kadının Defterdarın evi önünde toplanarak ekmeğin bozukluğunu ve tahıl kıtlığını protesto ettiğini yazar. Bir başka haber de İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde kadınların yoğun çalıştığı işyerlerinde grevlerin başladığını haber verir.

31 Ekim 1908 hak aramaların zirve yaptığı dönemdir. İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Midilli, Samsun, Eskişehir, Foça, Kavala, Drama, Adana, Gevgeli, Manastır, Üsküp ve Ereğli'de yüzü aşkın grev yapılmıştı. Zorlu çalışma koşulları karşısında gıda, tütün ve dokuma gibi alanlarda yapılan grevlerde kadınlar önemli bir rol üstlenmişlerdi.

Kavala ve Drama'daki 14.000 tütün işçisinin katıldığı grev, Vera isimli bir kadının önderliğinde yapılmıştı. Kadınlar etkin olarak grev komitelerinde yer alıyorlardı. Sadece işçi kadınlar yoktu. Çalışan erkek işçilerin eşleri de dayanışma içine girmişlerdi. İzmir-Aydın Demiryolu grevinde grevcilerle güvenlik görevlileri arasında yaşanılan çatışmada kadınlar da yer alıyorlardı (1 Ekim 1908).

Kadınların gerçekleştirdiği en büyük gösterilerden biri halı dokuma sektöründe olmuştu. Uşak çevresindeki Kula ve Gördes halıcılıkta en önemli noktalardan biriydi. Halı tezgâhlarında yaklaşık 1200 kadın çalışıyordu. Kendi olanakları ile dokudukları halıları pazarda satanların yanı sıra tüccara iş yapanlar da vardı. Avrupalı tüketicilerin Uşak halılarına ilgisi artması üzerine üretim kapasitesinin arttırılma yoluna gidilmiş ve ilk mekanik yün eğirme fabrikası açılmıştı. Halkın tepkisi üzerine başarılı

olmamıştı ama arkası gelecekti. Tiridzade Mehmed Paşa'nın ilk buharlı yün eğirme fabrikasını, Bıçakçızade Ali ve ortaklarının açtığı fabrika izlemişti. Kadın işçilerinin ücretleri de o nispette azalıyor, gerginlik de o nispette artıyordu.

15 Mart 1908 günü kadınların oluşturduğu büyük bir kalabalık fabrikayı basmış, makineleri tahrip ettikten sonra binaları da yakmıştı. Sayıları 1500'e ulaşan göstericiler ardından Uşak sokaklarında bağırarak yürümeye başlıyordu. Askerler 14 kişiyi tutuklamış, ancak şiddet artmaya başlamıştı. Kadınların ilk öne sürdükleri şart arkadaşlarının serbest bırakılmasıydı. Askeri önlemler arttırılmış, tutuklular serbest bırakılmış ve olaylar kısa sürede yatıştırılmıştı. Sonrasında fabrika onarım görecek ve yeniden faaliyete geçecekti.

İSTANBUL'DA BEYAZ KONFERANSLAR

Müdürlüğünü Enis Avni Bey'in yaptığı Kadın Dergisi Selanik'te 26 Ekim 1908 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Sürekli yazı yazanlar arasında Seniha Hikmet, Pakize Seniyye, Ayşe İsmet ve Zekiye Hanım vardır ve 30 sayı çıkmıştır.

1911 yılında (24 Ağustos) İstanbul'da yeniden çıkmaya başlamış, on beş günde bir okurlarına kadınların sosyal hayatına ait haberler vermişti. Aynı yıl İstanbul'daki bir konakta düzenlenen "Beyaz Konferanslar"da dergide sürekli yer almıştı.

Konferanslar dergide P.B imzası ile yayınlanmıştı. Konakta anne ve babası ile birlikte yaşayan B.P, Beyaz Konferanslar adını nereden aldığını yazılarından öğreniyoruz:

"Ah... Şu Şark evleri! Hiç renklerinde vahdet yoktur ki. Şu yedi renkli salona beyaz, tamamen beyaz bir renk verebilmek için ne kadar çalıştım."

Kadınların karşılaştıkları sorunlar, nedenleri ve çözümleri toplantıların konusuydu. Yine anlatımlardan katılımcılarında bembeyaz giysilerle konağa geldikleri görülüyor:

"Saat birde kapının önünde arabasından inen ilk beyaz kadın kalbime uçucu bir heyecan verdi. Ve sonuncu sada-yı vürud, son iskemlenin işgali ile tecessüm ettiği zaman 250 kişilik beyaz bir içtimaın teksif ettiği izdiham ile şaşırdım."

Beyaz Konferansları tek konuşmacısı Fatma Nesibe Hanım'dır. B.P kürsüye annesinin davet ettiğini belirtir ve Fatma Nesibe Hanımı zengin bir dille tasvir eder:

"Otuz yaşlarında bir kadındı. Beyaz elbisesi üzerinde bir İngiliz gibi örülerek toplanmış gür, koyu kumral saçları ile gölgelenen çehresinde küdsi motozların, küdsi elemleri rengi, durgun uhrevi bir ifade vardı. Saf ve dindar, başının ve kollarının bütün kadınları selamlayarak yüksek kürsüye çıktı. Sonra sanki duvarların arasından gelen okşayıcı bir sesle konuşmasına başladı:

' Bugün 300 kişiyiz değil mi hanımlar?' diye başladı, demek hiç aldanmıyorum ve bu cesaretle iddia ediyorum ki içtimaımıza vakıf olsalar, üç yüz bin hatta milyon kadın bizi hiç olmazsa kalben iştirak edecekler. Bunu küçük görmeyiniz hanımlar. Bir kere, üç yüz kadın, milyon dudak demektir ve lisan bilirsiniz ki kadınlardır. O halde vereceğim şu birkaç konferansla ben üç bin refikama telkin-i hakaike muvafık olursam, siz niye

olmayasınız. Bu kuvvet sizden niçin beklenilmesin? Her şahsa üç bin kişinin isabeti pek açık, pek aşağı bir hesapla gösterir ki her birimizin üç biniyle dokuz milyon kalbin, hele kadın teşebbüsünü müzahiri, istinadı olacağız değil mi? Ve bu az bir kuvvet mi? İşte Arşimed'e rağmen kâinatı mihverinden koparacak yeni bir manivela kuvveti daha."

Konferanslara ilgi her geçen gün biraz daha artmış, salon yetmez olmuştu. Yedinci toplantı öncesi haksızlık olmaması adına kuraya başvurulmuştu. Katılımcıların ısrarları karşısında yan odaların da açılması düşünülmüş, ancak sesin gitmeyeceğinden vazgeçilmişti.

Fatma Nesibe Hanım'ın konuşmalarının ana metni kadın haklarıdır. Osmanlı kadını ile Avrupa kadını arasında fark yoktur. Kadın hareketlerinden coşku ile söz eder. Ve konuşmalarını "hakkımızı isteriz." diye bitirir.

Katılımcıların da coşkusu büyüktür ve B.P bu bütünleşmeyi şu sözlerle anlatır:

"Eller bu defa daha sarih, daha fedakâr çırpındı. Kalabalık arasından kurtulmaya çalışan bir ihtiyar hanım 'Kızım, Allah senden razı olsun. Elin dert görmesin.' diye haykırıyordu.

JÖNTÜRK VE İTTİHAT TERAKKİ'DE KADIN SESİ

Onun adı geniş kesimlere ilk kez Volkan Gazetesi'nden ulaştı. Derviş Vahdeti tarafından çıkarılan gazetenin 8 Nisan 1908 ve 98 sayılı nüshası okurlarına şu mesajı veriyordu:

"Tiyatrolarda, zevk-ü sefalarda, meyhanelerde, kerhanelerde rezalete başladınız. "Selma"larla muhadderat-i İslamiye'nin çarşaflarını bile attıracak neşriyatta bulundunuz. Beyoğlu'nda çarşaflı İslam kadınlarının birahanelere gitmesine kadar mesag-i hürriyete tesmil ettiniz. Allah da sille-i şeriatı ensenize indirmek için İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'ni meydana getirdi."

Volkan Gazetesi'nin bahsettiği Selma Hanım'ın ailesinde, İttihat ve Terakki döneminin önemli siyasi isimleri vardır. Babası ilk Osmanlı parlamentosunda görev alan Ali Rıza Bey'dir. Viyana'da diplomatlık yaptığı dönemlerde Avusturyalı bir hanım ile evlenmiş, eşi Müslüman olarak Naile adını almıştı. Selma Hanım bu evlilikten dünyaya gelmiş, diplomat bir babanın kızı olarak oldukça iyi bir eğitim almıştı. Sorbonne Üniversitesi'nde tahsil gören ilk Türk kızıydı. Ardından İstanbul'a dönmüş ve kadınların aydınlanması konusunda çabalar vermişti. Ağabeyi Ahmet Rıza[7] Jöntürkler'in önemli isimlerinden biriydi ve Paris'e kaçmasıyla onun yanına gidecekti. Daha doğrusu kendini gizleyen bir kıyafetle İstanbul'dan Paris'e kaçmıştı.

Ancak Ahmet Rıza ve Selma Hanım'ın bu en büyük hayalleri çevrelerinden gördükleri "kızları okulunda gâvur olarak yetiştirecek" şeklindeki baskılar nedeni ile gerçekleşmedi.

Paris onun basınla tanıştığı alandır. Jöntürklerin ve İttihat Terakki'nin özgür düşünen kadını ağabeyinin çıkardığı gazetede yazılar yazmaya başlıyordu. Muhalefetini yurt dışında Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüş, sonrasında yurda dönmüştü.

Artık aydın Osmanlı kadınlarının bir temsilcisiydi. Sami Paşazade tarafından

"kadınlığın tacı" olarak nitelendirilen Selma Hanım Hilal-i Ahmer'in kurucuları arasında yer alıyor ve 5 yıl genel sekreterliğini yapıyordu. Çalışmalarını sosyal açıdan kadın konularında sürdürmüştü. Claude Farrere'ye göre yetenekli bir sosyologdu. Yabancı gazetecilerin de dikkatini çekmiş, yaptığı bir röportajı Millet Gazetesi'nde yayınlayınca ortalık karışmıştı. "İslam kızlarını tamamen Batılı gibi yetiştirmek istiyor" diye

sert tepkiler almıştı. İlginçtir bu tepkiyi gösterenlerden biri de Resneli Niyazi'dir.

Ancak Selma Hanım çalışmalarına devam etmiş, İstanbul'un işgalinde Cemiyet-i Akvam'a (Bugünkü Birleşmiş Milletler) bir mektup göndererek şu bilgiyi vermişti:

"İstanbul'un işgaline gerek Rusya'dan, gerek diğer ülkelerden hayli sığınmacı bu şehre gelmiştir. Bu arada fakirlik ve kadınlık adına utanılacak olaylar da artmıştır. Bu olay toplumu sarsmakta ve feci akıbete götürmektedir. Bu açıdan Cemiyet-i Akvam'ın harekete geçmesi gerekmektedir. "

Mektup dikkate alınmıştı. İstanbul'a gelen temsilciler Selma Hanım'ın haklı olduğunu göreceklerdi.

O ateşin ilk kıvılcımını yakanlardan biriydi. 1931 yılında vefat ettiğinde zincire yeni halkalar eklenmiş, kadınlar sesleri daha gür çıkmaya başlamıştı.

CEMİYETİN ÖNCÜLERİNDEN EMİNE SEMİYE HANIM

Nitelikleri saymakla bitmez. Dönemin ilk kadın gazetecisi, politika işlerine ilk el atan kadını, dergi sahibi, roman yazarı ve öğretmen...

Ve en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en faal elemanlarından biriydi. Öylesine etkin çalışmalarda yer almıştı ki, tevkif edilmek üzere iken yurt dışına kaçmıştı.

Tarihçi Cevdet Paşa'nın ikinci kızı, Fatma Aliye Hanım'ın kız kardeşidir. 1868 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Ablası gibi eğitimini Batı kültürü ile aldı. Tahsilini Fransa ve Belçika'daki 7 yıl sosyoloji ve psikoloji eğitimi ile pekiştirdi.

İlk gazeteciliğe başladığı yayın Hanımlara Mahsus Gazetedir. 1895 yılında gazeteye şiir ve düz yazılar yazmış, çıkardığı İncil isimli derginin yazarlığını da üstlenmişti. Sefalet isimli romanını da bu sıralarda yazacaktı.

Emine Semiye Hanım ilk evliliğini Kazaskerzadelerden Mustafa Bey ile yapmıştı. Ancak bu evlilik uzun sürmeyecek, ikinci izdivacını Reşit Paşa ile yapacaktı. İlk ve tek çocuğu Cevdet bu evliliğinden dünyaya gelmişti.

Eşinin Edirne Valiliği sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Emine Semiye Hanım, bir anlamda gizli de olsa politikaya atılacaktı. Faaliyetleri Kıbrıslı Kamil Paşa'nın sadrazamlığı döneminde ortaya çıkmış ve tevkif edileceğini öğrendiğinde Paris'e kaçmıştı. Bu hadise çiftin ayrılmasına neden oluyor, Emine Semiye Hanım uzun yıllar yaşamını Paris'te sürdürüyordu.

Yurda döndükten sonra Adana, Edirne ve İstanbul'da öğretmenlik yapmış, 1944 yılında vefat etmişti.

Taha Toros, Emine Semiye Hanım için "ruh yapısı bambaşka bir kadındı" diye tarif eder. Onun emekli olduktan sonraki faaliyetlerine şu paragrafı açar:[8]

"Kendini mutlu eden hayır işlerine yöneldi. Fahri hemşirelik, onun en sevdiği bir uğraşı oldu. Bu alanda ilk Türk kadınları arasında yer aldı. Savaş facialarının kurbanları arasında geçen acılı olaylara karşı şefkat dolu kalbi ile değerli hizmetlerde bulundu. Ne var ki, bu tür hizmetleri ilgili derneklerce hatırlanıp anılmadı."

MADALYALI KADINLARDAN

FATMA ALİYE HANIM

Onu sadece dönemin kadın yazarlarından biri olarak tanımlamak yetersiz kalır.

Birçok alanda öncülüğü ile tanınan Fatma Aliye Hanım 1864 yılında dünyaya gelmişti. 12 yaşında çeviri yapmaya başlamış, roman, anı, felsefe türündeki eserlerinin yanı sıra bir romanı Türkçeye çevirip yayınlayan ve hakkında monografi yazılan ilk kadın yazar olarak tarihe adını yazdırmıştır.

Tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın kızıydı. 1862 yılında dünyaya gelmiş, Fransızca, matematik, edebiyat, tarih ve felsefe dallarında eğitim almıştı. Ağabeyi Ali Sedad'a astronomi ve dilbilgisi öğretmek için tutulan hocanın tüm derslerini de izlemişti.

Babasının Suriye Valiliği sırasında bilgi birikimlerini hanımlara çevirmenlik yaparak değerlendiren Fatma Aliye Hanım, İstanbul'a dönüşlerinde Abdülhamid'in yaverlerinden Faik Bey ile evlendirilecekti. Ancak Faik Bey eşinin öğrenme ve çalışma isteğinden pek hoşlanmamıştı. Doğan iki kızına bir yandan annelik yapan Fatma Aliye Hanım, George Ohnet'in "Volente" isimli romanını evinde çevirecek ve "Meram" adıyla yayınlamaya karar verecekti. "Bir kadın" imzasıyla yayınlanan eser edebiyat çevrelerinde kuşku ile karşılanmıştı. Zira bir Osmanlı kadını hangi bilgi birikimi ve yetkinliği ile çeviri yapabilirdi. Bir süre kimliğini gizlemiş, Tercüman-ı Hakikat'e yazdığı makalesinde "Mütercime-i Meram, Aliye" imzasını kullanarak adını açıklamıştı. Bu açıklama babası Cevdet Paşa'nın da bakışını değiştirmişti. Ona ayrı bir ilgi gösterme zorunluluğu duyacak, bu büyük destekle eserleri bir biri ardına gün ışığına çıkıyordu.

Dönemin basın dünyasında" gazetecilerin hocası" olarak bilinen Ahmet Mithat Efendi, baba – kız ilişkisinin yıllar sonra değişmesine daha doğrusu kızına ilgisinin artmasına getirdiği yorum Osmanlı kadınının aile içindeki yerini belirten bir bakıştır:

"Kızının durumundan nasıl haberi olabilirdi ki? Çocukluğunda onu ancak boş vakitlerinde, sevmek ve oyalamak için yanına getirtirdi. Evlendikten sonra da baba kız arasındaki ilişkiler bir kat daha resmiyete girmişti."

Anı türündeki "Nisvan-ı İslâm"da kadının durumu ve cariyelik kavramlarını incelemişti, "Taaddüd-i Zevcat'a Zeyl"de, ise çok kadınla evliliğin İslamiyet'te buyruk olmadığını, bazı durumlarda izin verildiğini

savunuyordu. “Muhazarat” evlendirildiği bir erkekle mutsuz olan bir kadının evini terk edip çalışmasını anlatan bir romanıydı. Tüm verdiği eserlerinde, yazdığı yazılarında kadının geçim koşulları nedeniyle çalışması gerektiğini savunmuştu. 1894 yılından itibaren eserleri yurt dışında yayınlanmaya başlamıştı.

Türk-Yunan Savaşı (1897) sırasında şehit ve gazi aileleri için “Cemiyet-i İmdadiye”yi kurmuş, Abdülhamid tarafından ödüllendirilmişti. Aynı zamanda Hilâl-i Ahmer’in ilk kadın üyesiydi. Balkan ve Trablusgarp savaşlarına katılanların ailelerine yardım toplanması için çalışmalar yapmış, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından takdirle karşılanmış, çabaları madalya ile onurlandırılmıştı.

Onu “Türk Kadın Şairleri” isimli çalışması sırasında tanıştığını belirten Taha Toros, ilk kadın hatibimizdi diyerek tasvirine devam eder:[9]

“İlk bakışta sinirli bir havası vardı. Ancak eğitici yönü belirgindi. Din ve özellikle Osmanlı tarihiyle derin ilgisi olan bilgisi, pırıl pırıl bir gök kubbe gibi ışıklıydı. Bu yönüyle, ünlü tarihçimiz Cevdet Paşa’nın kızı olduğu ve ondan miras olarak aldığı bilgilerin içerisinde olgunlaştığı belliydi. Tarihimizde gerileme dönemi olarak nitelendirilen devredeki ulusumuzun felaketlerini, meslekten yetişmiş bir tarih uzmanı gibi bitirdi.

1936 Temmuz’unda vefat ettiğinde geride yüzlerce makale ve 14 eser bırakacaktı.

İTTİHATÇI KADINLAR İNGİLİZ GİZLİ BELGELERİNDE

İşgal güçleri İstanbul'u işgal etmiş, İngiliz gizli servisi elemanları da eylemlerine hız vermişti. Düzenlenen istihbarat raporları ile tüm faaliyetler günü gününe üstlere bildiriliyordu.

Raporlar 1921 yılı sonunda iki sınıfa ayırmıştı. A1 sınıfı oldukça gizli bilgileri kapsıyordu. A2 sınıfındakiler ise henüz doğrulanmamış, pek güvenilmeyen, yeteneksiz ve kuşkulu kaynaklarca sağlanan bilgilerdi.

A1 ya da A2 sınıfı fark etmiyordu. Enver Paşa ailesinin yer aldığı İttihatçı kadınların istihbarat raporlarında yer alması kaçınılmazdı. Amiral de Robeck'in Ağustos 1920'de yaptığı konuşmasında bu açıkça bellidir:

"Enver Paşa'nın eski bir yaveri Kazım Bey'in (Orbay) karısının, Milliyetçilerin ve İttihatçıların çıkarına yaptıkları son yıllarda Türk basınında yer alan birkaç ayrıntı, yer altında Türk kadınlarına düşen önemli role dikkatleri çekiyor. Yaptığımız soruşturmalar aynı zamanda Enver Paşa'nın kardeşi olan bu hanımın Türk Kadınlar Derneği ile bağlantıda olduğunu gösteriyor. Mayıs 1920'de kurulmuş olan bu derneğin asıl amacı Kızılay'ın, hanım üyeleri aracılığı ile Anadolu ile düzgün haberleşmeyi sağlamaktır. Bu derneğin, Türk polisinin önceki şefi Azmi Bey tarafından Rodos'ta açılan İttihatçı merkeziyle ilişkileri var. Azmi Bey'in karısı ise İtalyanların yardımı ile İstanbul ve Rodos arasında devamlı mekik dokuyor. İstanbul'daki bütün kadın kulüpleri ve dernekleri bu ana dernek tarafından kontrol ediliyor ve hepsi hayır kisvesi altında siyasi amaçlarla kullanılıyor. Türk Kadınlar Derneği Münih'te, önceki sadrazamlardan Sait Halim Paşa'nın akrabası Nimet Muhtar'ın yönetimi altındaki Avrupa'da bulunan Türk hanımları ile yakın ilişki içindedir. Mektuplarla Roma ve Lozan arasında yapılan kişisel ziyaretlerle sürekli bir haberleşme sağlanıyor. Münih'teki merkezin Mustafa Kemal için çalışan bir istihbarat örgütünün karargâhı olduğu iddia ediliyor. İstanbul'daki dernek her ne kadar Türk polisi tarafından dağıtılmış ise de önde gelen üyelerini bir teki bile tutuklanmış değildir. "

Amiral de Robeck'in bahsettiği hanım Mediha Orbay'dır. Kazım Orbay ile 1917 yılında evlenen Mediha Hanım'ın bir asker eşi olarak Milli mücadelede yer alması gayet doğaldı.

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın adı ise dernek faaliyetleri ile ilgilidir. 31 Mart tarih ve 4270 sayılı istihbarat raporunda Enver Paşa'nın

eşi Naciye Sultan'ın kurmuş olduğu İslam Kadınları İşçi Derneği[10] Mustafa Kemal ile İstanbul'daki ulusçular arasında yapılan yazışmalarda kuryelik yapıyordu. Kuryeler Kartal-Samandıra-Şeyhli-Dudurlu-Geyve-Adapazarı yolunu izliyorlardı ve kurucuları arasında Naciye Sultan da vardı.

1920 yılı Eylül'ünde İngiliz Gizli Servisi Bakü ve Doğu Anadolu'da bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mektuplarını ele geçirmişti. Düzenlenen 16 Eylül tarihli istihbarat raporu mektuplardaki bilgileri içeriyordu ve Enver Paşa'nın eşi ve kız kardeşine iletilen bilgiler bu raporda yer alacaktı.

Enver Paşa'nın eski yaveri Kazım Bey, Naciye Sultan ve Enver Paşa'nın kız kardeşi Mediha Hanıma, Nuri ve Enver Bey'in nerede kaldıklarını bildiriyor, eylemleri hakkında da bilgi veriyordu. Amcası Halil Paşa'nın eşine gönderdiği bir başka mektupta Trabzon'a kadar gelebilirse görüşebileceklerini yazmıştı. Aynı günlerde eşinin Nis'e gitmek için vize istediği, gerçek amacının ise Anadolu'da kocası ile buluşmak olduğu konuşuluyordu. Ancak Halil Paşa'nın nerede olabileceği sorusunu asla yanıtlamamıştı.

Gözetim altında tutulup haklarında istihbarat raporları düzenlenen kişilerin her türlü hakları da kısıtlanmıştı. Banka hesapları kontrol altına altındaydı.

Tevfik Bey, II.Abdülhamid dönemi de dahil, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde önemli vazifelerde bulunmuş bürokratlardan biridir. Maliye ve Ayan Nazırlığı da üstlendiği görevler arasında olan Tevfik Bey, hatıralarında İtibar-ı Milli Bankası'nın İngilizler tarafından kontrol altında tutulduğunu yazar. 2 Nisan 1919 tarihinde İngiliz Kontrol Memuru tarafından tanzim edilen ve kendisine gönderilen defterde 34 kişinin hesaplarındaki miktarları belirtilmiş ve para çekmek isteyenlerin İngiliz Kontrol Memurluğuna müracaatı şart koşulmuştu. Bir kısmına ödeme yapılmaması ya da 300 lira gibi belirli miktarların ödenmesi gibi ayrıntılar da ilave edilmişti. Belirtilen isimler arasında Naciye Sultan, Mahpeyker Sultan (Enver Paşa'nın kerimesi), Mediha Hanım (Enver Paşa'nın hemşiresi ve Kazım Bey'in eşi) da vardı.[11]

İTTİHATÇI ÇOCUKLARINA YARDIM

Galip Kemali Söylemezoğlu Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemleri de dahil olmak üzere 31 yıl devlet hizmetinde bulunmuştur. Mütareke Komisyonu Reisliği, Almanya, Yunanistan, Romanya Elçiliklerindeki görevleri sırasında şahit olduğu olayları bir kitapta toplayan Söylemezoğlu, bunun ticari kaygı değil, milli bir vazife olduğunu belirtmişti.

Hatıraları arasında mütareke döneminde Almanya'da eğitim gören Türk öğrencilerin yaşadıkları sıkıntılar da vardı. Berlin Elçisi Rıfat Paşa Almanya hükümetinden ihtiyaçları için avans almış, ancak açık kapatılamamıştı. Hükümet tahkikat için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti üyelerinden eski süvari dairesi reisi İsmail Paşa'nın eşi ve Osman Niyazi Paşa'nın kız kardeşini İsviçre'ye tahkikat için göndermeye karar veriyordu.

Söylemezoğlu bir müddet sonra Fransız delegesi General Bartelemi'den bir mektup alacak ve İsviçre'ye giden hanımların talebelerden çok siyaset yaptıklarını belirtecekti. General, hanımların derhal geri çağırılmalarını istiyordu. Galip Bey sonrasında gelişen olayları şöyle anlatacaktı:[12]

"Şaşırdım. İkinci mektubunda durum daha da ciddileşti. Beni resmen ölümle tehdit ediyordu. Delilleri ortaya koymasını istedim. Hanımların kabahati, İsviçre'den Almanya'ya gönderilen paraların yalnız İttihatçı ailelerin çocuklarına verildiğini ifade ettiğinde ' deliliniz bu mu General? dedim. Bu hanımların elinde öyle çok para olmadığı gibi, ellerindeki paralar da hükümetin değil. Almanya'daki talebenin burada bulunan velileri tarafından tayin edilerek verilmiş bir paradır. Defterde kimin ismi varsa hanımlar ancak onlara para verebilir. Talebelerin büyük birçoğu İttihat hükümeti iş başında iken gönderilmiş olduğundan bugün defterde ismi olan tabi ki İttihatçı çocuklarıdır. "

General, Söylemezoğlu'nun açıklamaları ile tatmin olmuş ve mesele o an için kapanmıştı. Çünkü Almanya'daki Türk öğrencileri gemi ile İstanbul'a geldiklerinde iki Fransız torpidosu etrafını saracak ve talebelerin karaya çıkmasına müsaade etmeyecekti. 800 Türk talebesi gemide mahsur kalmıştı. Söylemezoğlu'nun elçiliklere müracaatı hemen sonuç vermemiş, öğrenciler 14 gün sonra gemiden ayrılabilmişti.

KADINEFENDİ MÜŞFİKA SÜRGÜN YOLUNDA

Görüldüğü üzere kadınların büyük bir çoğunluğu kulluktan bireyliğe geçmenin savaşını veriyorlardı. Yurt dışına kadar uzanan etkinliklerinde birçok başarıya da imza atmışlardı. Ancak bir kesim değil bu savaşı vermek, savaşın verildiği alanları görmekten yoksundu.

Onlar aslında aileleri olan sahipli insanlardı. Önce esir edilip sahipsiz kılınmışlar, daha sonra da yeniden sahiplendirilmişlerdi. Sarayların yüksek duvarları ardında yaşamlarını sürdüren cariyelerdi. Padişahtan çocuk sahibi olup “kadın efendi”, oğlu padişah olduğunda haremin tek sahibi olarak “valide sultan” makamlarına erişiyorlardı. Ama yetkinlikleri sadece bulundukları kısıtlı alanlar içindeydi.

II. Abdülhamid’in kadınlarından Müşfika Kadınefendi de bunlardan biriydi. Belki de haremde geçirdiği yıllarda İttihat ve Terakki adını hiç duymamıştı. Sürgünde geçen yıllarında da neden böyle olduğunun açıklamasını Abdülhamid’den öğrenmişti.

Ama şu bir gerçekti ki, siyasi alandaki değişimleri yapanlar iktidara geçerken, koltuklarını ya da tahtlarını kaybedenler kadar kaybedenleri kadınları da bu yıkımdan paylarını alıyorlardı. Bu sadece Müşfika Kadına mahsus değildi. İleriki bölümlerde göreceğimiz üzere İttihat ve Terakki liderlerinin eşleri de hasreti, sıkıntıyı ve eşlerinin idamlarını görecek kadar yıkımı yaşamışlardı.

Padişahın en sevdiği kadınları arasındadır. Onun yalnız sürgünde olduğu yıllarda değil, son nefesine kadar yanından ayrılmamıştı. Kafkasya’da dünyaya gelen (10.12.1867) Müşfika Kadın’ın asıl adı Ayşe’dir ve Abaza beylerinden Ağır Mahmud Bey’in kızıdır.

Kafkasya’dan Yıldız Sarayı’na uzanan yol 1878 Rus Savaşı ile başlamıştı. Babası gönüllü olarak Gazi Osman Paşa’nın maiyetinde Rus Savaşı’na katılmış, eşi ve çocuklarını kumandan Hüseyin Vasfi Paşa’ya emanet etmişti. Paşa’nın haremi Pertevniyal Sultanın çıraklıklarındandı ve kendisine emanet edilen aileyi İstanbul’a gönderen paşa, hareminin evine yerleştirecekti.

Bezminigar Hanım, bir süre sonra Emine Hanım ve kızlarının Pertevniyal Sultana takdim etmeye karar veriyor ve bu düşüncesini gerçekleştiriyordu. Ancak Emine Hanım güçlükle ikna olmuştu. Pertevniyal Sultan iki kız kardeşi himayesi altına almış, ölümüne kadar da bakmıştı.

Sonrasında diğer saray halkı ile birlikte Dolmabahçe Sarayı’na gideceklerdi.

Saraya geldiğinde 14 yaşında olan Ayşe, Abdülhamid tarafından fark edilecek ve nikâhla kadınları arasına katılacaktı. 12.1.1886 günü kıyılan nikâhın şahitleri Hacı Mahmud Efendi, Kâğıthane İmamı Ali Efendi ve Baş Müsahip Şerafeddin Ağa olmuştu. Abdülhamid nikâh hediyesi olarak kıymetli bir Mushaf-ı Şerif hediye ederken Ayşe’nin ismini de değiştiriyordu. Ayşe Osmanoğlu, annesinin isim değişimi ile ilgili bilgilere anılarında yer verir:[13]

“Mushaf-ı Şerif’i verirken:’ Sana bir isim vereceğim. Niyetle açacağım. Cenabı Hak bakalım nasıl bir isim kısmet edecek.’ demiş. 325’nci sayfadaki Enbiya suresinin 28’nci ayetindeki ‘Müşfikun’ kelimesi gözüne çarpmış. Bunun üzerine ‘İnşallah hakkımda pek hayırlı müşfik bir kadın olacaksın demiş. Müşfika Kadın, bir yıl sonra Yıldız Sarayı’nda Ayşe Sultan’ı[14] dünyaya getiriyordu.

27 Nisan 1909 günü yalnız Abdülhamid için değil, Müşfika Kadın için de bir dönüm noktası olmuştu. 31 Mart ayaklanmasının ardından Yıldız Sarayı’na gelen heyet 33 yıllık saltanata son verecek olan kararı açıklıyordu. Bu aynı zamanda İttihat ve Terakki’ye iktidar yolunu da açacak, Müşfika Kadın da Selanik’e sürgüne giden 24 kişi[15] arasında yer alacaktı. Padişahın Selanik’e yola çıktığında diğer kadınlarını bir arabaya bindirerek, Müşfika Kadın’ı kendi arabasına alması onun ayrıcalığının bir belirtisidir.

Müşfika Kadın için Alatini Köşkü’nde[16] yeni bir yaşam başlamıştı. Yeni hayata alışmanın verdiği zorluklara, kızının evlenmesi için İstanbul’a gönderilmesiyle özlem de eklenecekti.

Selanik’te yaşadığı dönemlerde dördüncü Kadın Efendiliğe yükselmişti. (17.6.1901) 1912 yılında Abdülhamid Türkiye’ye getirilip Beylerbeyi Sarayı’na yerleştiriliyor, Müşfika Kadın bu dönemde de padişahın yanından ayrılmıyordu.

Hastalığı sırasında sürekli hizmetini görmüş ve 10 Şubat 1918 Pazar günü ölümü ile birlikte saraydan ayrılarak Abdülhamid’in Gazi Osman Paşa’ya verdiği Serencebey Yokuşu’nda Şehzade Selim Efendi Sarayı karşısındaki konağa yerleşmişti.

3 Mart 1924 gün 431 sayılı kanunla Osmanlı Hanedanına mensup kişilerin yurt dışına çıkarılmalarına karar verilmişti. Müşfika Kadın için zorlu bir dönem yeniden başlayacak ve kızı Ayşe Sultan’ı görebilmek için

28 yıl bekleyecekti. Ancak kadınların Türkiye’ye dönmelerine izin veren kanunun çıkmasıyla yurda dönen Ayşe Osmanoğlu annesi ile karşılaşmalarını anılarında şöyle anlatmıştı:

“29 yıldan beri ihtiyar anacığımı göremediğimden, hasretiyle yanıyordum. Şimdi yollar bize açılmıştı. Bütün güçlüklerime rağmen, kendimi derhal uçağa atarak vatana kavuştum. Uçaktan inip de kendimi burada gördüğüm dakikanın saadet ve şaşkınlığını hiçbir vakit unutmadım. Annemin kucağına atılıp döktüğümüz hasret gözyaşları birbirine kavuşurken ilk sözümüz .’ Allah vatana millete zeval vermesin ‘ duası olmuştu.

Soyadı Kanunu’nun çıkmasıyla “Kayısoy” soyadını alan Müşfika Kadın maddi zorlukların başlamasıyla yetkili makamlara başvuruyordu.

Murat Bardakçı Son Osmanlılar kitabının araştırmaları sırasında emekli polis memuru Hüseyin Ormanoğlu’ndan bir mektup aldığını belirtir. Mektup Müşfika Kadın’ın o dönemlerdeki yaşama zorluğunu anlatır ve Cumhurbaşkanlığı örtülü ödeneğinden aylık aldığı söylentilerine de ışık tutar:[17]

“...1944 senesinin Mart aylarıydı. Müşfika Hanımefendi, Beşiktaş Serencebey yokuşunda ikâmet ettikleri bu sırada günün Cumhurbaşkanına dilekçe ile müracaat ederek kendi imkânları ile o güne kadar geçindiğini fakat elinde avucunda bir şey kalmadığını beyan eylediği dilekçesini normal yollarla Beşiktaş Emniyet Amirliği’ne ve tahkiki için de vazifeli bulunduğum bendenize havale bulunmuştur. Dilekçeyi alıp Serencebey’deki evin kapısını çaldığımda kapıyı açan nur yüzlü, yaşmaklı ve orta yaşlı bir hanım beni içeri davet etti. Dilekçenin kendisine ait olduğunu ve yazdıklarının tamamen doğru olduğunu ve fakru zaruret içinde olduğunu ve yanında gördüğüm kendisinden daha genç olan bir bayanın da kendisine yıllardır hizmet ve arkadaşlık ettiğini bildirmesi üzerine bu hususta haricen de yapılan tahkikatta bu beyanların doğruluğu anlaşılarak merciine iade olundu.”

Müşfika Kadın’ın tek sığınağı Serencebey Yokuşu’daki 53 numaralı evidir. Kirasını ödeme zorluğuna düştüğü bu günlerde yardım eli uzatanlardan biri Adnan Menderes ailesidir. Rahim Er’in, Berin Menderes ile yapılan röportajı Müşfika Kadın’ın hüzün dolu yaşamının gizli kalmış bu parçasını açıklığa kavuşturur. Ancak Berin Menderes’in de saraylı bir kadına yardım edebilmek için alyansını satması inanılmaz bir insanlık örneğidir.[18]

“1960 yılına kadar Menderes, Müşfika Kadın’ın oturduğu evin kirasını onlara belli etmeden ödemişti. 1960 ihtilali ile tutuklanmasından sonra ev kirasını alamayan ev sahibi 3 Haziran günü Menderes’lerin evine kirayı almaya gelmişti. Berin Menderes oğlu Mutlu’ya bir iki ahbaba git, 1500 lira bulmaya çalış demişti. Oğlunun bu şartlarda kimsenin borç para vermeyeceğini söylemesi üzerine parmağındaki alyansını çıkarmış ve oğluna satmasını istemişti. Yüzük satılmış, Müşfika Kadın’ın ev kirası ödenmişti. 3 yıl sonra Adapazarı’ndan gelen bir kuyumcu içinde Adnan Menderes yazılı yüzüğü çalındı zannı ile İstanbul’a gelerek Berin Menderes’e iade edecekti.”

Aynı dönemler Turgut Etingü’ de Müşfika Kadın’la bir röportaj yapmıştı. Onun görüntüsünü:[19] “...Kadınefendinin bembeyaz saçlarını başındaki siyah kafesli, üzerleri sim işli küçük dairelerle bezenmiş örtüsü çevrelemişti. Yüzünün teni pembe ve sıhhatli idi. İnce çekme kaşlar altında masmavi gözler hâlâ canlı ve güzeldi. Zayıf, naif, fakat diriydi. Üzerinde önden düğmeli, kurşuni, yünlü bir elbise, aynı renkten kolsuz bir kazak vardı.” şeklinde tarif edecekti.

Kız Ayşe Sultan’ın 11.8.1960’da ölümü onun tüm yaşama sevincini götürecek ve 11 ay 6 gün sonra 16.7.1961 saat 22.00’de vefat edecekti.

KARANLIĞA YOL ALAN LİDERLER

Puslu ve yağmurlu bir geceydi. Kıyıdan uzak bir noktada yolcularını bekleyen U-67 harekete hazır durumdaydı. Sahile bir motor yanaştı ve bekleyen yolcuları alarak uzaklaştı. Kıyıda bekleyenler karanlık gecede sadece uzaklaşan motorun sesini duyuyorlardı.

O karanlık yüzlerinin ifadelerini birbirlerinden de saklamıştı. Aynı sessizlik içinde gemiye ayak bastıklarında biliyorlardı ki, bu yolculuk bir başka yolculuktu. Büyük bir ihtimalle dönüşü olmayan bir yolculuk.

Denize açıldıklarında geride bırakılan bir mazi kalmıştı. Ümitler, mücadeleler, hayaller, ihtiraslar ve hayatlarının gayesi...

Ve önlerinde bir karanlık vardı. Karadeniz'in kara karanlığı değil, bu karalık aynı zamanda onların kaderi ve istikbali idi.

Evet, geride birçok şey bırakmıştır gidenler. Gözü yaşlı kadınlar ve babalarını hiç göremeyecek olan çocuklar...

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan, Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım ve diğerleri...

Bilinenlerin dışında bilinmeyen birçok acıyı gizleyerek yaşadılar ve belki diğerleri de hiç kimse ile paylaşmadan bu dünyadan ayrıldılar.

İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleriydi gidenler. U-67 ile çıktıkları yolda ilk durakları Almanya olmuştu. Bazı belgelerde isimleri "Yediler" ya da "Yedi Baş" olarak geçiyordu. Cezalandırılmaları konusu gündeme gelmiş, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de konuyu Londra'ya sunmuştu. Ancak İngiltere hükümetinin bir Türk suçlusunu Almanya'dan istemesi mümkün değildi ve Versailles Barışı ile (28 Haziran 1919) bu olanak Türk hükümeti adına doğacaktı. 228'nci madde savaş yasalarını çiğnemekten sanık olanların müttefiklere teslim edilmesi hükmünü taşıyordu ve anlaşmadan iki gün sonra Clemance'ya bir nota verilecek ve Almanya'da bulunanların sınır dışı edilmesini isteyecekti.

İngilizler bununla da yetinmiyor, Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yerleştirdikleri ajanlarla İttihatçıların izlerini arıyordu. Paşaların Rusya'ya geçme konusunu duyduklarında Baltık ve İskandinav ülkelerine ajanlarını yığmıştı. Amiral de Robeck, İngiliz Yüksek Komiserliği görevi ile İstanbul'a geldiğinde de konuya hemen el koymuş ve 21 Eylül 1919'da Londra'ya bir rapor sunmuştu. Cezalandırılması gereken Türkleri sınıflandırılmış, Almanya'ya kaçan üç paşa ve arkadaşları için özel bir istekte bulunmuştu.

Robeck’e göre Versailles anlaşmasının hükümleri yetersizdi ve Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasına özel hükümler konmalıydı. Kurulacak bir müttefik mahkemesinde Enver, Talat ve Cemal Paşa yargılanmalıydı. Sevr öncesi bu öneri ilke olarak benimsenmiş, İngilizlerin duymak istediği ilk haber de 16 Mart 1921 günü Büyükelçi Lord Kilmarnock’a gelmişti:

“Berlin’de takma adla dolaşan Talat Paşa dün Salomon Telleryan adlı bir Ermeni tarafından sokak ortasında öldürüldü.”

Bu ölüm hem Almanya’daki İttihatçılar için bir dönüm noktası oluyordu. Alman hükümeti topraklarında bulunan İttihatçıları Almanya’dan ayrılmaları konusunda uyaracak, ancak kimi gittiği yerde, bazıları da Almanya’dan çıkamadan hayatlarını kaybedeceklerdi.

BERLİN’DEKİ KALLEŞ KURŞUN

Tarih:15 Mart 1921

“O gün her zamanki gibi sabah erkenden kalkmıştık. Son günlerde hiç dışarı çıkmıyorsun. Bu gün birlikte dışarı çıkalım da biraz hava al dedi. Hiç canım istemiyordu. Boş ver evde bir sürü işim var dedim. Onun üzerine hiç ısrar etmedi ve öyleyse ben köşedeki büfeden bir sigara alıp geleyim dedi. Sanki hiç çıkmak istemiyor gibiydi. İki üç kere içeri girip çıktı. Sokağa çıktıktan sonra birkaç kez dönüp pencereye baktı. Ben de mutfağa döndüm. Aradan bilmem ne kadar zaman geçmişti, on dakika, belki daha fazla. Kapının zili üst üste çalındı. Açtım, içeri ilk giren eski Selanik Mebusu Nesim Mazliyah oldu. Hayriye Hanım diye bağırdı. Arkasından Dr. Nazım girdi. Nazım Bey, korktuğum başıma geldi mi diye sorduğumu hatırlıyorum. Bayılmışım.”

Eşi Hayriye Hanım, Talat Paşa’nın öldürüldüğü güne ait hatırladıklarını Cumhuriyet Gazetesi Muhabiri Selahaddin Güngör’e bu sözlerle anlatmıştı. Kendine geldiğinde

ilk sözü şu olmuştu: “Ölüsünü gidip göreceğim.” Tüm engellemelere rağmen kaldırıldığı morga gidecek, Talat Paşa’yı bir masaya yatırılmış olarak görecekti.

Hardenberg Sokağındaki, 24 numaralı evinden sigara almak için çıkan Talat Paşa’nın hayatı, saat 11.00’de Hardenberg Caddesi’nde Solomon Teilirian isimli bir Ermeni komitacı tarafından vurularak sona ermişti. Üzerinden Ali Sai adına düzenlenen kimlik çıkmış, Berlin polisinin ilk açıklamasını basın şu sözlerle duyuruyordu:

“Bugün saat on bir buçuğa doğru yaşlıca bir bey yabancı uyruklu bir erkek tarafından arkadan vurularak öldürülmüştür. Katil tabancasını hemen atıp kaçmaya yeltenmiştir. Ama halk tarafından yakalanıp Mommsen Karakolu’na getirilmiştir. Cinayetin kıskançlık yüzünden işlediği sanılmaktadır.” Polisin ilk yanılgısı Türk şahitlerin teşhisi ile düzeltilecekti.

Katil kaçmaya fırsat bulamadan Nikolaus Jessen tarafından yakalanmıştı. Daha sonra mahkemede şahitlik de yapan Jessen ifadesini şöyle verecekti:[20]

“Sanırım silahı sağ iç cebinden çıkardı. Önümde yürüyen beye yaklaştı ve onu kafasının arkasından vurdu. Yüzüstü yere yıkılan beyin kafatası parçalanmıştı. Sanık, silahı yere atarak kaçmaya başladı. Sanığı kovalamaya başladım ve onu Fasanen Caddesi’nde yakaladım. Bir sürü insan toplandı

ve sanığı dövdüler. Biri katili bırakmayın diye bağırıyordu. Sanığı Hayvanat Bahçesinin karakoluna götürdüm.”

Yakın dostlarının“Vatanını çok seven, bu uğurda nefsine varıncaya kadar her şeyini feda etmeye hazır bulunan bir şahsiyetti.” dediği Talat Paşa’nın cenaze namazı Berlin’deki Tampelhof bölgesinde bulunan camide kılınmış, daha sonra yurda götürülmek üzere özel bir biçimde gömülmüştü.

Hayriye Hanım’ı ziyaret edenler arasında Almanya Adalet Bakanı da vardı. Yakalanmış olan katilin mutlaka cezalandırılacağını söylemişti. Ancak, Talat Paşa’nın katili mahkemeye çıkarılmış, tanıklar dinlenmiş ve jüri tarafından suçsuz bulunmuşu. Hayriye Hanım ise isyan edecekti. :

“Talat Paşa’nın kanı Berlin sokaklarında aktı, dilerim Allah’tan ki Alman kanı da sel gibi aksın.”

Ona göre ahı tutmuştu...

11 yıl süren evliliğini kötü bir sonla noktalayan Hayriye Hanım, hatıralarını ve eşini Berlin’de bırakarak bir müddet sonra yurda dönecekti.

Berlin’deki kabri için Hitler ilgilenmiş, Nürenberg Kongresi’ne davet ettiği Hayriye Hanım’a teessür ve teessüflerini belirterek, siyah mermerden muhteşem bir makber yaptırdığını iletmişti.

Türkiye’de ise en büyük teselliyi Atatürk’ün sözlerinde bulmuştu. Vali Tahsin Özer’in evinde Atatürk ile bir araya gelmişti. Yalnız Talat Paşa’dan bahsedildiğini ifade eden Hayriye Hanım Atatürk’ün: “Eğer Talat Paşa Meşrutiyet inkılabını yapmamış ve ondan sonraki meşhur hizmetleriyle bu yolları açmamış olsaydı, biz bu inkılabı yapamazdık.” dediğini yaşadığı süre içinde daima hatırlayacaktı.

Türkiye’ye döndükten sonra 19 Eylül 1925 tarihli dilekçesi ile eşi Talat Paşa’nın hakkı olan mazuliyet maaşının hesaplanarak verilmesini talep etmişti. İsteği kabul ediliyor, maaşın yanı sıra gayrimenkul temini de yasallaşıyordu.

Hayriye Hanım bir müddet sonra dostlarının ısrarı ile Hamdi Bey ile ikinci izdivacını yapacak, Erol ve Ertuğrul adını verdiği iki oğlu dünyaya gelecekti.

SANDUKA İÇİNDE YURDA DÖNÜŞ

1943 yılı Şubat ayı...

İkinci Dünya Savaşı'nın kaderinin değiştiği günlerdi. Hitler hükümeti Talat Paşa'nın naşının Türkiye'ye gönderilmesine onay veriyordu. Haberi A.A 22 Şubat 1943 günü geçecekti:

"Eski sadrazam Talat Paşa merhumun vaktiyle tahnit edilmiş olan cesedi çiçeklerle bezenmiş bir tabut içinde dünkü eksprese bağlı hususi bir vagonla yola çıkarılmıştır. Tabut daha evvel bu gibi törenlere mahsus binaya getirilmiş ve Berlin Büyükelçiliği Baş Konsolosu ve ticaret mümessilliği erkânı ile Berlin Türk kolonisi namına bir heyet merasim kıyafeti ile merhumu burada selamlamıştır. Alman Hariciyesinden elçi Schdoerbel, Elçilik Müsteşarı Neçser ve protokol umum müdürlüğünden Caapeaorouge törende hazır bulunmuşlardır."

20 Şubat 1943 günü hareket eden tren yurda girişinden itibaren her istasyonda halk tarafından törenle karşılanmıştı. Özellikle doğum yeri olan Edirne'de büyük bir kalabalık vardı.

Hayriye Hanım, aradan 23 yıl geçtikten sonra Talat Paşasını sandukası içinde karşılayacaktı. İkinci eşi Hamdi Bey, oğulları Erol ve Ertuğrul ile birlikte...

25 Şubat 1943 günü Almanya'dan Sirkeci Garı'na giren trenin 105625 numaralı son vagonundaydı. Gamalı haç ve altın DR harflerinin işlendiği treni bekleyenler arasında yakın dostlarının yanı sıra İstanbul Merkez Komutanı General İhsan Ilgaz, Emniyet Müdürü Halit Nihat Pepeyi, Dr. Nazım'ın oğlu vardı.

Hüseyin Cahit Yalçın ve Polis Müdürü Azmi Bey'in çok kısa bir zaman içinde topladığı kalabalığı gören ilgililer olay çıkmaması konusunda kendilerini uyarıyordu. Oysa gelenlerin tek bir amacı vardı. Ülkesine bir zamanlar hizmet vermiş bir siyaset adamına son görevini yapmak. Hüseyin Cahit Bey karşılama anına şu paragrafı açacaktı:

"Sabah yeni oluyor. Sirkeci Garı'nda ekspres katarının gelmesi bekleniyor. Islak ve serin bir sabah. Kapı açıldı, Türk bayrağı ile örtülü sanduka yavaş yavaş indi. Şapkalar çıktı ve mızıka ağır bir matem havası ile yalnız bu sessiz ve müteessir kalabalığın hüznü ve elemini değil, bütün bir memleketin teessür ve acısını terennüm etti. İşte 23 senelik gurbetten sonra Talat vatana böyle döndü. Sirkeci Garı'na, onun Avrupa'dan başka dönüşlerini hatırlarım. Aradaki farkı, ta ruhumun bütün acılığı ile duydum."

Orhan Seyfi ise, Çınaraltı Dergisinde yazdığı “Talat Paşa’nın Kemikleri” başlıklı yazısında (6 Şubat 1943/Sayı:72) “Alman hükümeti bu idealist Türk vezirine son saygısını gösteriyor .” derken Mithat Cemal Cumhuriyet Gazetesi’nde Talat Paşa’yı bir şiirle selamlıyordu:

“Alnındaki ter bir vatanın döktüğü terken

Nabzındaki kan belki de bir nesle yeterken

En sonra şu bir torba kemik sen misin anlat

Biz dipdiri verdik seni bir devlete Talat.”

Önce Şişli Etfal Hastanesine götürülmüş, ardından Teşvikiye Camiinde ikinci kez cenaze merasimi düzenlenmişti. Ardından askeri bir törenle Hürriyet-i Ebediye Tepesi’ne doğru yol çıkarılmıştı. Maliye Nazırı Cavid Bey’in oğlu yol boyunca en ön saflarda yer almış, Hayriye Hanımı bu zor gününde yalnız bırakmamıştı.

Güzergâh üzerinde Mehmet Tevfik Bey’in[21] evi de vardır ve geçişi pencereden seyrederken büyük bir ihtimalle yıllar önce konuştukları aklına gelmişti. Talat Paşa’ya, devlet adamlığı ile komitacılığın bir gün kendisine zarar vereceğini ifade ettiğinde Talat Paşa’nın, : “İstikbalin elbette karanlık tarafları vardır. Günün birinde hangi duvar dibinde veya sokak ortasında can vereceğimi ben de bilmiyorum.” sözlerini hayretle karşılamıştı. O hayatının nasıl sona ereceğini önceden biliyordu ve son yolculuğuna gidiyordu. Diyordu ki Mehmet Tevfik Bey:

“Evde oturuyorduk. Torunum Rezan seslendi. O zaman anladık ki Paşa’nın cenazesi geçiyor. Derhal yukarı kata çıktık ve seyretmeye başladık. Chopin’in cenaze marşı çalınıyordu. Arkadan da çiçek taşıyanlar geliyordu. Bunların her birini birkaç kişi ancak taşıyabiliyordu. Üzeri çiçeklerle ve hurma dalları ile süslenmiş tabutunun üzerine bir bayrak sarılmıştı. Arkadan büyük bir kalabalık, daha arkadan da bu kalabalığı takip eden bir sürü otomobil gelmekte idi. “

Mehmet Tevfik Bey’in gördüklerinin yanı sıra önde bando takımı, onu izleyen merasim kıtası vardı ve Talat Paşa’nın kemiklerini bir top arabası taşıyordu. Kortej Abide-i Hürriyet tepesine gelmiş, konuşmaların ardından da Talat Paşa defnedilmişti. (25.2.1943)

Son sözü yine Hayriye Hanım söyleyecekti:

“Kadir bilir Türk milletinin onu unutmadığını görmekle teselli buluyorum. Allah rahmet eylesin ve sonunda getirildiği vatan topraklarında nur içinde yatsın.”

Oysa en büyük isteği yurda sağ dönebilmekti. Bu amaç için Dr. Nazım ve Halil Paşa ile birlikte 12 Mart 1922 gün ve 731 numaralı dilekçeleriyle ülkeye dönebilmek için izin istemişlerdi. Hasan Babacan, paşa ve arkadaşlarının izin dilekçelerinin kabul edildiği bilgisini verir:

"Talat Paşa ve arkadaşlarının memlekete dönmek için izin dilekçelerinin cevabı 1 Ağustos 1922 günü olumlu olarak verilir. Yani Talat Paşa yurda dönebilirdi. Bu karar 1 Ağustos 1338 (1922) tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin toplantısında verilmişti." der ve adresi verir:" Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararname, Karar No: 1726, Eski Defter, Cilt No:4, Sıra No: 518

EDİRNE'DE BAŞLAYAN HAYAT

Talat Paşa, İttihat Terakki'nin üç liderinden biriydi. 17 Ağustos 1874'de

Edirne'de (Kurşunlu Fırın mahallesi, Gebe Yahyacı sokağı) dünyaya geldi. Babası ilahiyat müderrisi Çepleci Ahmet Efendi, annesi ise Hürmüz Hanımdır. İlkokulu babasının sorgu yargıçlığı yaptığı Vize'de bitiren Talat Paşa, Edirne Askeri Rüştiyesindeki tahsili sırasında bir subayı dövdüğünden diploma alamamıştı. Posta-Telgraf İdaresi'ndeki görevine başladıktan bir süre sonra Alliance Israilite Universelle'de 1 yıl Türkçe öğretmenliği yapacaktı.[22]

Okuldaki görevi sırasında görüşleri daha beliren Talat Paşa, rejim aleyhtarı faaliyetleri nedeni ile tutuklanarak üç yıl kalebentliğe mahkûm edilecekti (1895). 25 ay Edirne Cezaevi'nde yatmış, padişahın affı ile serbest kalmıştı. Sürgün yeri Selanik'ti ve Selanik-Manastır arasında seyyar posta memurluğuna atanmıştı.

Bir yıl sonra Posta ve Telgraf Başmüdürlüğünde kâtiplik, tahrirat başkâtipliği üstlendiği görevler oluyordu. Vazifesi sırasında kurumda meydana gele bir olayın adliyeye intikal etmesi, Talat Bey'in şahitliği azledilmesine neden olacak ve memuriyet hayatı sona erecekti. 1908 Meşrutiyeti'nin ardından Edirne Mebusluğu ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu ikinci kabinede ise Dahiliye Nazırlığına onun siyasi hayatındaki yükselişlerdi. Aile hayatında da ilk adımları attığı yıl 1909 olacaktı.

FRANSIZ OKULUNDAN GELİN

Hayriye Hanım aynı yıl Dame de Sion'da öğrencidir. Çevresinde sadece güzelliği ile değil, karakteri ile de takdir kazanmıştır. Talat Bey'i evlendirmek isteyen ailesine Hayriye Hanım'dan bahsedilir. Talat Bey ise bu evliliğe sıcak bakmaz. Nedenini yine Hayriye Hanım'ın anılarında buluruz:

"On beş yaşımda olduğumu öğrenince 'Aman, ne yapıyorsunuz? Olmaz' demiş. Bir sene böyle geçiyor. Bu esnada evlenme lakırdıları dinmiyor. Nihayet yine bende karar kılıyorlar. Yalnız, acaba küçük bir geliri var mı? diye sormuş. Çünkü ben politika adamıyım. Nasıl, nerede, ne zaman öleceğim bilinmez. Ona ne sığınacak bir yuva, ne geçinecek bir servet bırakamayacağım muhakkak... Eğer kendisinin ayda beş on lira getiren bir iradı olursa hiç değilse, yaşarken yüzüne endişesiz ve korkusuz bakabilirim."

Bir yıl sonra evleneceklerdi. (19 Mart 1910)

Onun Dahiliye Nazırı olması özel hayatına pek de yansımamıştı. Ayasofya'da kiraladıkları evlerinde oturuyorlar, sade bir yaşantı sürüyorlardı. Hayriye Hanım için Talat Paşa değil, Bafralı Talat'tı.

"O benim sade kocam değil, anam abam, düşüncem, duygum her şeyimdi. Otuz altı milyon nüfuzlu bir imparatorluğun başında idi. Ama Ayasofya'da evimiz kira idi.[23] Bir nazıra değil, orta halli mütevazı bir aile gibi kira vererek oturduk. Milyarlar ve milyarlarla oynadı. Fakat kursağına bir lokma, bir zerre haram girmedi. Belki inanmazsınız sadrazam iken bile yemeğini sefertası ile Bab-ı Ali'ye gönderirdim. Bir yere gitmesini, kimseden ikram görmesini istemezdi. Dahiliye Nazırı iken halktan biri gibi gizlice Balık Pazarına gider, fiyatları kontrol ederdi. Polisler bu arada onu bazen tanırlar, lakin huyunu bildikleri için yanına sokulmazlardı. Sabahları pek erken kalkardı. Çoğu zaman polislere görünmemek için arka kapıdan çıkıp giderdi. Evine bağlılığı da büyüktü. Evinde kalabildiği zamanlar en mesut, en neşeli zamanları idi. Bundan büyük zevki yoktu. Ben on senelik müşterek hayatımızda bir gün bile aramızda gürültü patırtı şöyle dursun, küçük bir anlaşmazlık, kırgınlık görmedim. İyi yemeğe meraklıydı. Ama içki içmezdi. Ben Paşa'nın ağzına alkol aldığını görmedim. Dindardı. 'Yarın kandil çocuklar' der ve hep beraber oruç tutardık. Her sabah abdestini alır, namazını kılar ve öyle işine giderdi. "

HERKES NE YİYORSA ONU YERİZ

Hayriye Hanım, savaş sırasında yiyecek darlığı başladığını, evlerine vesika ile ekmek aldıklarını ifade ediyordu. Talat Paşa, millet süpürge tohumu ile ekmek yaparken evime beyaz ekmek sokmam diyordu:

“Biz de güzel yemeklere veda ettik. Sadrazam iken bile halkın yediği kara vesika ekmeğini yerdik. Bir gün iaşe nazırı İsmail Hakkı Paşa evimize gelmişti. Sadrazamın evinde çamur gibi ekmek yendiğini görünce bizim şoförü yanına çağırmış ve ertesi günü kendisini görmesini istemiş. Şoföre ertesi günü bir torba beyaz ekmek verip eve yollamıştı. Doğrusu ben ve Paşamın annesi pek memnun olmuştuk. Akşam eve geldiğinde sofraya oturduk. Beyaz ekmeği görünce, en küçük dilimleri bile topladı ve şoförü çağırıp şu emri verdi:’Bunları İsmail Hakkı Paşa’ya götür ve selamımı söyle. Biz, her gün vesika ile ekmeğimizi mahallemizin fırınından alıyoruz. Bu ekmeğe ihtiyacımız yok. O sırada annesi hastaydı ve biraz ayırmasını istemiştim. Kesin bir dille:’ o ölürse ben de ölürüm ama, herkesin ihtiyar annesi var, onlar ne yiyorsa benim annem de onu yiyecektir demişti.

9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılması, Boğazların kapatılması ve Odesa’nın bombalanmasının ardından savaşa girilmiş, İstanbul’da bulunan yabancıların da ülkelerine dönmeleri gündeme gelmişti. Amerika Büyükelçisi Henri Morgenthau da yurt dışına çıkacak diplomatlar arasındaydı. Ancak ortaya çıkan bürokratik sorunlar nedeniyle büyükelçi Talat Paşa’yı görmek isteyecek ve Sirkeci Garından Nazırın evine gidecekti.

Henri Morgenthau’nun izlenimleri Talat Paşa’nın mütevazı yaşamını anlatan yakınlarının ifadelerini destekleyecek niteliktedir:“Talat Paşa’nın evi üç katlı ahşap bir bina idi. Harap denilebilirdi. Üzerinde bazı değişiklikler yapıldığı anlaşılıyordu. Arabam durup da kapıdan içeri girince şaşkınlığım daha da arttı. Talat Paşa’nın evinin içi de dışı gibi haraptı. Mobilyalar eskimişti ve duvarlarda eski aile resimleri, ucu görünen ipi sırıtan çivilere asılmıştı. Yerde eskimiş ve aşınmış iki halı vardı. Beni kabul ettikleri odanın malzemesi bunlardan ibaretti. Fakat en enteresan dekor bir başka şeydi. Ortada masanın üzerinde bir telgraf makinesi vardı. İşte bu inanılmayacak bir olaydı. Hayata telgraf memuru olarak başlamış Talat Paşa, şimdi bu aleti arkadaşları ile çabuk konuşma aracı olarak kullanıyordu. Bu odada birkaç dakika bekledim. Talat Paşa başında bir fes ile içeri girdi. Üzerinde kalın kumaştan yapılmış bir pijama. Beni böyle

ağırladığı için özür diledi. Birden yandaki kapı açıldı ve küçük bir kız üzerinde kahve ve sigaralar bulunan tepsiyi uzattı. Arkasından yirmi beş yaşlarında bir genç kadın görülüyordu. Paşa’nın eşi olmalı idi. Biliyordum ki, Türk kadınları kocalarının dış hayatlarının içine giremedikleri için eşlerinin yabancı ziyaretçileri kendilerine daima merak konusudur. İçeri girdi ve dört beş dakika kadar pencere kenarında sandalyenin üzerinde bekledi. Sonra kahve fincanlarımızı alarak odadan çıktı.”

BU KADAR GÜZEL BİR ADAMI VURAMAM

Dr. Müfid Ekdal sadece Kadıköy sevdalısı bir doktor değildir. Tarih bilgisini araştırmacı yönü ile pekiştirmiş, geniş dost çevresinden dinlediği anılarla birçok bilinmeyen bilgileri gün ışığına çıkarmış bir "Son İstanbullu"dur. Tanıdığı İttihatçılar da vardır.

Örneğin Enver Paşa'nın kızı Mahpeyker Hanım'ın sınıf arkadaşıdır. Son yıllarında doktorluğunu üstlenmişti. Babası hakkında tek laf etmediğini, kendisinin de hiçbir zaman bu konuyu açmadığını belirtir. İttihatçıları "Hepsi dürüst insanlardı. Paralısına ve ahlaksızına hiç rastlamadım. Ancak geçinebilecekleri kadar paraları vardı." şeklinde tanımlar.

Tanıdığı kişilerden biri de Hasan Amca idi. Haydarpaşa Numune Hastanesinde görev yaptığı sıralarda hastalığı nedeniyle yatırıldığında tanımış ve tedavisi sırasında onu daha yakından tanıma fırsatını bulmuştu. [24]

Talat Paşa'yı neden öldürtmek istediğine şu cevabı vermişti:[25] "Ahmet Samim ve Hasan Fehmi öldürülmüştü. Bir örgüt toplantısında cinayetlere son verilmesini istedim. Benim gibi bir Çerkez olan Yakup Cemil yanımda oturuyordu. Düşünceme karşı çıktı. Aramızda sertleşmeye varan bir çekişme oldu. Ben salondan ayrıldım, artık İttihat ve Terakki'de kalmak istemiyordum. Cemiyetten ayrıldıktan sonra Talat Paşa'yı öldürtmek gerektiğine kanaat getirdim. Bu işi kendim yapmak istemedim. Adapazarı'ndan Yusuf isimli biriyle anlaştık. Kendisine bir tabanca ve kırk lira verdim. Talat Paşa Ayasofya'nın karşısındaki bir evde otururdu. Evin önünü su veya hava gazı boruları için kazmışlardı. Talat Paşa her akşam aynı saatte geliyor, bu hendeği atlayarak evine giriyordu. Paşa burada vurulacaktı. Orada birkaç gün Yusuf ile gizlice prova yaptık. Cinayeti tasarladığımız gün beklemeye başladım. Bir süre sonra Yusuf geldi. Tabancayı ve kırk lirayı bana verdi ve:' Kusura bakmayın, bu kadar güzel bir adamı ben vuramam.' dedi ve ayrıldı.

İSTİFA ZAMANI MI?

28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun veliahdı Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürülmesiyle dünya dört yıl süren zorlu bir döneme adım atıyordu. Milyonlarca kişinin ölümü, sınırların alt üst oluşunda Osmanlı Devleti de tarafsız kalamamış, Almanya ile yapılan ittifak sonrası savaşın mağlup tarafında yer almıştı.

Yurt içinde de bir başka karışıklık Ermeni meselesiydi ve Dahiliye Nazırı olarak Talat Paşa'nın çözüm arayışı kaçınılmazdı. Van isyanı ile alınan küçük tedbirler yetersiz kalmış, Müslüman halkın katledilmesi ile tehcir zorunlu olmuştu. İsyanı bastırmak için bölgede bulunan Ermeniler başka illere gönderilmişti. İşte bu nakil sırasında yaşanan bazı olaylar Talat Paşa'yı hedef yapacaktı.

Şinasi Oral ve Süreyya Yüce'nin "Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedillen Telgrafların Gerçek Yüzü" (TTK, Ankara 1983) isimli kitabı döneme ait birçok telgraf ile Talat Paşa'ya yapılan suçlamalara ışık tutar. Telgraflar incelediğinde isyana katılan, yataklık edenlerin ayrılarak bölgeden uzaklaştırılmasının istendiği görülür. Savaş tüm hızı ile sürerken Doğu cephesinde Rus kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmak böylesi bir tedbirle mümkün olabilirdi.

Bulundukları bölgeden isyan edenleri uzaklaştırma kararı Van'daki Ermeni isyanı ile alınmıştı. Ancak yolculuk sırasında uyulması gerekenler de belirtilmişti. Talat Paşa'nın 23 Mayıs 1915 tarihli telgrafı buna bir örektir:

"... Nakli gereken Ermenilerin sevk ve iskânlarının sağlanması yerel idare memurlarına aittir. İskân yerlerine sevk edilen Ermenilerin can ve mallarının korunması ile beslenme ve istirahatları yollarında bulunan idare memurlarına aittir. Nakledilen Ermeniler bütün taşınabilir mal ve eşyalarını birlikte götürebilir."

1918 yılı daha karmaşık olayların bir biri ardına yaşandığı yıldı. Bu nedenle Sadrazam, Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazırı vekili olarak kabinesini kuran Talat Paşa'nın bu sadareti çok sürmemişti. Onu İstanbul'dan Berlin'e götüren olaylar zinciri padişahın barıştan ümitli görünmesi ve sessiz sedasız meclisi feshetme kararı ile başlamıştı. Almanya dönüşü kabul ettiği Talat Paşa ile dört buçuk saat süren bir görüşme yapmıştı. Sonrasında saraya yeniden davet ediyor ve Bern Elçiliği'nden gönderilen telgrafı okuyordu. "Harbe sebep olan kabine iktidarda

bulunduğu müddetçe büyük devletler nezdinde barış teşebbüsünde bulunmanın olumlu sonuç vermeyeceği konusunda M.Gaspard'ın kendisini bir kere daha uyardığı" yazılan telgrafı okutmuştu.

Talat Paşa ise oldukça üzgündü. Böyle bir ortamda istifadan başka bir çaresi yoktu. Kararına rağmen yeni yönetimde görev alacak kişilerin önemini de padişaha kabul ettirmeye çalışıyordu. İsteklerini kabul ettiremeyen Talat Paşa 13 Ekim 1918 günü sadaret mührünü teslim edecekti. Ardından Terakki Partisi son kongresini 14/19 Ekim 1918 tarihleri arasında yapılıyor ve feshetme kararı alınıyordu. Almanya safında savaşa katılma kararını veren İttihat ve Terakki Partisi, sonucun ağır sorumluluğunu omuzlarına yüklemişti ve zehirli oklar partinin üç ileri gelen liderine çevrilmişti. Talat Paşa da ülkeyi terk etme kararını alacaktı.

Oysa harbin kazanılması en büyük arzusuydu.

Hayriye Hanım, yurda döndükten sonra kimi zaman kendisini ziyaret eden gazetecilerle konuşmuş ve Talat Paşa ile ilgili anılarını anlatmıştı. Onun en sevinçli olduğu günü şöyle anlatacaktı:

"Çanakkale zaferini haber aldığımız an sevinçten kendinden geçer gibi olmuştu. Hiç unutmam, yatak odasında idik. Hayriye öyle planlarım var ki, Ah şu harbi kazandığımız gün, bilsen ne olacak. Büyük Türk milleti hak ettiği hürriyetine kavuşacak. İnkılaplar yürüyecek, taa Cumhuriyete kadar. "

Hayriye Hanım, Talat Paşa'nın heyecanlı anlatışına kendini kaptırdığını, o günleri görür gibi olduğunu belirtir. Talat Paşa'ya sormuştu:

-Ya Cumhuriyeti kim kuracak?

Talat Paşa yüzüne uzun uzun bakmış ve cevap vermişti:

- Ne demek istiyorsun yani?

- Öyle ya Cumhuriyet olunca bir de reisi olmaz mı?

Talat Paşa birdenbire silkinmişti:

-Ben mi? Asla! Böyle bir şeyi hatırıma bile getirmek istemem. Bu millet elbette en liyakatli, en namuslu, en vatansever evladını seçip o makama oturtur.

OK YAYDAN ÇIKTIĞINDA

Hasan Babacan, Talat Paşa hakkında en geniş araştırmayı yapan isimdir. Onun yurt dışına çıkma konusuna sıcak bakmadığını belirtir. Paşa şartlı ve geçici olarak yurdu terk etmeyi kabul etmiştir:[26]

“Yurt dışına çıkma yerine Sivas taraflarında bir köyde ikâmet etmeyi düşünüyordu. Sulh anlaşması sırasında eğer Almanya’da bulurlarsa Talat Paşa ve Enver Paşa’nın bir araya gelmesi sonucu Osmanlı Devleti’nin hakkında en iyi kararların alınabileceği umuduyla arkadaşları Almanya’ya gidilmesi yönünde telkinde bulunuyorlardı. Talat Paşa iki şartla yurt dışına çıkmayı kabul etti. İttihat Terakki’nin bütün hesapları ve muameleleri devir teslim yapılacak, ikinci olarak mütareke hükümleri içinde İstanbul’un işgali varsa o zaman hareket edilecekti. Bir de Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım ile bazı üyelerin kendileriyle gelmelerini şart koşmuştu.”

Talat Paşa’nın bu düşüncelerini paylaştığı kişilerden biri de eşi Hayriye Hanımdır ve yurt dışında bir araya geldiklerinde duygularını ona anlatacaktır:[27]

“Arkadaşlar gidelim diyorlardı. Gidersek arkamızdan kaçtılar diyeceklerdi. Bu benim tabiatıma aykırıdır. Ben ne zaman kaçmıştım ki? En buhranlı zamanlarda bile bunu aklıma getirmedim. Evet, başımıza bin bir türlü dert gelecekti bunu da biliyordum. Hadi diyelim ki, bunaldık vuruştuk, yarıp çıkabilecek miydik? Tabi günahları da bizim sırtımıza yükleyeceklerdi. Yüklediler de. Mustafa Kemal Paşa müstesna bir komutandır. Hem siyaset işlerini hem de dünya ahvalini bilir. Fakat ben gitmek için olan baskılara daha fazla dayanamayacağımı anladım. ”

Hayriye Hanım sormuştu:

“Paşam, siz Mustafa Kemal Paşa’yı çok sever ve takdir edersiniz. Zamanında bir kolayını bulamadınız mı?

Kolayı yoktu.

Üzerine kayıtlı bulunan otomobilini ve çiftliğini satmış, son gece Enver Paşa ile görüşmüş, eve döndükten sonra yol hazırlıklarına başlamıştı. Götürebildikleri birkaç parça eşyası ve önemli evraklardı. Gideceğini kimse bilmiyordu ve bavullarını yaveri Ömer ile Arnavutköy’de bulunan İhsan Bey’in evine gönderdiğinde o da anlayacaktı. Ömer Bey, bavulları bıraktıktan sonra Enver Paşa’nın yanına gidiyor ve Talat Paşa’nın saat 23.00’de Arnavutköy rıhtımında hazır olacağını bildiriyordu. Artık ok yaydan çıkmıştı. Talat Paşa akşam olduğunda İhsan Bey’in evine gidecek

ve yemek yedikten sonra İzzet Paşa’ya yazdığı mektup oldukça anlamdır: [28]

“Pek Muhterem ve mübarek tanıdığım

İzzet Paşa Hazretlerine

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen memlekette kalmak ve millet müvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atiye talik etmek için ısrar ettiler. Zat-ı fahimaneleriyle istişare edemedim; müşkül mevkide kalacağınızı çok düşündükten sonra sarfınazar ettim. Bütün hayat-ı siyasetimde hedefim, memlekete namuskarane hizmet etmek idi. Bütün servetim zat-ı şahanenizin ihsan ettiği otomobil esmaniyle her ay arttırdığım yirmişer liradan iki bin altı yüz liralık istikzarı dahili bedelinden ve bir de dört arkadaşımla birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devri icarından hasıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terk ederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim. Millete karşı hesap vermek ve muhakeme olarak tayin edilecek cezayı kemali cesaretle çekmek isterim. İşte zat-ı fahimanelerine söz veriyorum. Memleketim ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün ilk telgrafınıza itaat edeceğim. Baki kemali hürmetle ellerinizden öperim muhterem Paşa hazretleri. 2 Teşrinisani 1334 (1918)

Mehmet Kemal”

Talat Paşa’nın söz ettiği çiftlik Bakırköy çevresinde bulunan Hamindos Çiftliği idi. Arkadaşları Damat Salahattin, Merkez Kumandanı Cevat Bey ve Necmettin Molla ile birlikte kiralamışlardı. Talat Paşa’nın en büyük eğlencesi avdı. Çok az yakalayabildiği boş zamanlarını bıldırcın avlayarak ve ata binerek geçirirdi. İstifa ettikten sonra diğer arkadaşları ile aldıkları karar gereği, çiftlik Mustafa Şamlı Tuhafiye Mağazası sahibine devir edilmişti.

İzzet Paşa’ya bahsettiği para bu çiftliğin devrinden sonra hissesine düşen miktardı. İstanbul’dan ayrıldıktan sonra da çiftlikte bulunan çok sevdiği saf kan Arap atı Hamuda bütün ihtimamlara rağmen ölmüştü.

Beklenen saat gelmişti. Talat Paşa, İhsan Bey ile birlikte evden çıkıyorlar ve rıhtıma geliyorlardı. Beklenen motor Amerikan Koleji tarafından geliyor ve rıhtıma yanaşıyordu. İçinde kader arkadaşlarından Enver Paşa, eniştesi, Bedri Bey, Azmi Bey ve Nazım Bey de vardı. Cemal Paşa’yı almak üzere karanlıkta kaybolacaktı. Sonrasında İttihat ve

Terakki’nin üç paşası bir araya gelmiş, Ruslardan alınan ve Alman bandırası taşıyan bir gemi ile İstanbul’dan ayrılmışlardı.

Talat Paşa ve arkadaşlarının yola çıktıkları gemi ile ilgili çeşitli görüşler verilir. Şevket Süreyya Aydemir ise konuya şu açıklamayı getirir:[29]

“Karadeniz’de Alman torpidosu yoktu. Ruslardan alınan bir torpidonun kullanılmış olması akla gelir. Fakat U işareti Underwater’den alınarak, Almanların genellikle denizaltı anlamında kullandıkları bir işarettir. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında Almanlar bu işareti kullandılar. Gerçi Karadeniz’de Alman deniz altılarının çok küçük oldukları da bilinir. Ama ne yolcular istirahat gezisine çıkmışlardı, ne de zaman daha rahat bir gemi seçmelerine müsaitti.”

Tevfik Çandar’ın, veda gecesini anlatırken Talat Paşa’nın duygusal çalkantısının da tasvirini çizer:[30]

“O gece Arnavutköy’de bir arkadaşlarında belki de son olduğunu hissedip bir türlü açıktan söyleyemedikleri topluca yemek yedikten sonra Talat Paşa ve diğerleri, yemekte bulunmayan Enver ile Arnavutköy Bebek arasındaki bir yerde buluşmuşlardır. Hava rüzgârlı ve yağmurludur. Yurdu terk edenler içinde, onlarla yıllarca kader birliği yaptıkları halde şimdi geride kalanlar için zor ve kasvet dolu bir gecedir bu. Kimse bir şey söylemez. Uzun vedalaşmalar da olmaz. Belki görünmeyen, yağan yağmur tanelerine karışan birkaç damla gözyaşı... Hareket eden geminin ardından belli belirsiz işitilen motor gürültüsü...

Bilinen tek şey, kimsenin ‘Elveda genç inkılapçılar, iyi niyetli ve tertemiz yiğit yürekler ‘ demediği, diyemediğidir.”

Ama motora bindiğinde yanındakilere şunu söylemiştir:

“Bizim siyasi ömrümüz artık sona ermiştir.”

FİRARİLERİ İADE EDİN

Talat Paşa ve arkadaşlarını taşıyan denizaltı 2 Kasım günü Gözleve'ye varmış, kendilerini bekleyen askeri trene binerek 8 Kasım 1918 günü Alman sınırına gelmişlerdi. Pasaportları yoktu. Almanya'daki halk ayaklanmasının olduğu bu günlerde hayli sıkıntı yaşayacaklar, yeni Cumhurbaşkanı Friedrich Eberth'in pasaport tedarik etmesiyle ülkeye giriş yapacaklardı.

Talat Paşa'nın pasaportundaki isim "Sai"idi. Arapça "Sai"nin Türkçe karşılığı "yolcu"dur. Hayriye Hanım daha önce hiç duymadığı bu ismi neden tercih ettiği sorusuna şu cevabı almıştı:

"Vatanımdan benim şartlarım içinde ayrılan insanın taşıyabileceği en uygun isim yolcudur. Hedefi, gayesi olmayan bir yolculuğun yolcusu..."

Evet, yolculuğa yalnız çıkmıştı. Ama bir yoldaşı vardı. Geride bıraktığı Hayriye Hanım... Bir süre sonra yanına gidecekti.

Yurtiçinde kaçış 3 Kasım günü gazetelerde yer almıştı. Aynı gün Cavit Bey, Talat Paşa'yı evinden arıyor, Hayriye Hanım Talat Paşa'nın çiftlikte olduğunu söylüyordu. Ancak Talat Paşa'nın İzzet Paşa'ya gönderdiği mektup adrese vardığında kesinlik kazanıyor, iadeleri için yazışmalar da aynı hızla başlıyordu. Sadrazam İzzet Paşa ilk telgrafı Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa'ya çekmiş, ilgili makama iletilmesini belirtmişti. Yanlarında büyük miktarda para da kaçırdıklarını, asayişi bozmak için çalışacaklarını ifade ediyor ve iadelerini istiyordu:

"Firarilerden Almanya'ya veya Alman işgalindeki yerlere gelenleri iade edin. Firarileri bize iade ederseniz İtilafa teslim etmeyeceğiz ve halkın gazabından onları koruruz. Bu zaafımızla buradaki Almanları koruduk, işlerimizi kolaylaştırınız."

Ancak daha sonraki yazışmalarda Almanya'nın iade konusuna sıcak bakmadığını görüyoruz. İlk cevapta Enver Paşa'nın Almanya'da olmadığı belirtilmiştir. Özellikle Talat Paşa konusunda hiç taviz vermezler. Hükümet yetkililerinden daha iyi tanımaktadırlar:

"Şimdiki Osmanlı hükümetinin iyi niyetini takdir ediyoruz. Fakat Talat vahşet eylemlerini kışkırtacak ve teşvik edecek bir kimse değildir. Para çalması da imkânsızdır. Aldı ise siyasi maksada sarf için almıştır."

Neticede Almanya Talat Paşa'yı iade etmemiş, İzzet Paşa da istifa etmek zorunda kalmıştı. İngilizler tarafından kontrol altında tutulan İtibar-ı

Milli Bankası’nda hesapları dondurulanlar arasında Talat Paşa da yer almış, iç bir muamelenin yapılamayacağı hususu ilgili makamlara bildirilmişti.

HARDENBERG SOKAĞI, NO: 24

Siyaset hayatında inişli çıkışlı yıllar geçirmiş, önemli mevkilerde bulunmuş ve tehlikeli görevlerin ismi olmuştu. İlk ikâmet yerinde fazla kalmamış, Berlin’de Hardenberg Sokağındaki 24 numaralı eve taşınmıştı. 9 odalı geniş bir evdi ve Hayriye Hanım’ın da gelmesiyle özlem bitmiş ama sancılı bir bekleyiş başlamıştı.

Talat Paşa evinin yakınında bir büro açmış ve Şark Kulübü adı altında faaliyete geçen kulübün başkanlığını Emin Şekip Arslan üstlenmişti. Bunun yanı sıra Avrupa siyasetinin önde gelen isimleri ile görüşmeler yapıyordu.

En büyük ideali Mustafa Kemal Atatürk ile temasa geçmek, Anadolu hareketini desteklemekti. Çalışmaları bu alanda yoğunluk kazanmış, İsveç, İsviçre ve İtalya’ya gitmişti. Elde ettiği bilgileri mektuplarla Mustafa Kemal Atatürk’e iletiyordu. Birlikte çalışmak istediğini ifade ediyor, Atatürk ise 20.11.1920 tarihli cevabında Milli Mücadele için yapılanları anlatarak, Türkiye menfaatlerine uygun her türlü teşebbüsü hürmetle karşılayacağını, ancak son kararın mutlaka kendisine ait olması gerektiğini bildiriyordu.

Atatürk’e olan sevgisi Hayriye Hanım’ın anlatımlarında da vardır ve Milli Mücadele döneminde Berlin’den yapılan çalışmaları da anlatır:

“Atatürk ile çok ileri dosttular. Bu dostluk Selanik’te başlamıştı. Annesi ve kız kardeşini bize getirmişti. Zübeyde Hanım, bir oğlum Mustafa ise bir oğlum da Talat’tır derdi. Berlin’e yerleşmek zorunda kaldığımız dakikadan itibaren memleketin kurtuluşu için bütün ümidini ona bağlamıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın başa geçtiğini duyunca, Kurtuluş artık yüzde milyon muhakkaktır. ‘ diyordu ve Milli Mücadelenin zaferine dua ediyordu. Bu arada elinden geleni yapıyordu. Türkiye’den gelenler olur, Milli Mücadele hakkında haberler alırdı. Berlin’de bir Türk heyeti kurmuştu. Ankara ne isterse onu yapacaktı. Anadolu’ya silah, cephane temini için kaç defa İtalya’ya gitti. Tehlikenin her zaman farkındaydı. Beni bir gün vuracaklar. Alnımdan kan akacak, yere serileceğim. Rahat yatağımda ölmek bana nasip olmayacak. Buna şimdiden kendini alıştır. Ama ziyanı yok. Varsın vursunlar. Vatan benim ölümümle bir şey kaybedecek değildir. Bir Talat gider, bin Talat yetişir.”

YIKILMAK AMA EĞİLMEMEK

Talat Paşa ve Hayriye Hanım'ın Berlin'deki yaşamları sırasında maddi yönden çektikleri sıkıntılar dönemi yaşayanlar tarafından neşredilmiştir. Hatıratlar incelendiğinde görülür ki, Talat Paşa parasız kalmış ama kimseye minnet etmemiştir. Asaf Tugay'ın (Emekli Süvari Binbaşısı) İbret isimli kitabı bunlardan biridir ve Talat Paşa'nın dürüstlüğünü bir örnekle yansıtılır:[31]

"Birinci Dünya Harbinin sonlarına doğru hükümet, Romanya'dan petrol ve hububat mübayaası için Basri Bey namında bir genci memur etmişti. Bu Basri Bey İsviçre'de yüksek tahsil mühendisliği tahsil etmiş gayet dürüst faal bir gençtir ve bir zamanlar İttihad ve Terakki'nin Üsküdar ve Kadıköy mesul kâtipliğini yapmıştır. Meşhur Çerkez Hasan'ın kardeşi Amiral Osman Paşa'nın oğludur. Bu mübayaa işi için bir heyete değil, tek başına kendisine iki milyon lira (bir milyona yakın altın) tevdi edilmiştir. Basri Bey Romanya'da tetkik ve temaslarda bulunurken, henüz bir anlaşma gerçekleşmeden harp mütareke ile sona eriyor. Talat Paşa Berlin'e gitmiştir. Para Romanya'nın Marmaroş Bankasındadır. Basri Bey bankadan bir çek alarak Berlin'e gidiyor ve çeki Talat Paşa'ya veriyor. Talat Paşa soruyor: Bu nedir?

Bana verdiğiniz para.

Anladım ama neden buraya bana getirdin?

Paşam, tesadüfen memleket dışına çıkmış bir para ve siz de burada eli kolu bağlı oturacak değilsiniz. Memleket için çalışmanız için paraya ihtiyacınız olacak.

Yanlış düşünüyorsun. Sen benim herhangi bir işte şahsen millet parası ile çalıştığımı gördün mü?

Öyle ama paşam bu parayı İstanbul'dakilere mi verelim?

Basri bu para ne senin, ne benim, ne de onlarındır. Bu para Türk milletinindir. Mademki kullanılmamıştır, millete iadesi lazımdır.

Basri Bey'in ısrarları Talat Paşa'yı fikrinden vazgeçirememişti. O da Romanya'ya dönecek ve çeki bankaya iade edecekti. Banka müdürü Basri Bey'e memleket dışına çıkmış bir paranın işgal edilmiş bir ülkeye gönderilme isteğini hayretle karşıladığını ifade ediyor, karar değişir ümidiyle 15 gün bekletiyordu. Ancak Basri Bey içinden harcırahını bile almadan paranın İstanbul'a nakledilmesini belirtmişti.

HER ŞEY SATILIYOR

Talat Paşa ve eşi Hayriye Hanım çok sade bir hayat sürmelerine rağmen maddi sıkıntıları her geçe gün artmaya başlamıştı. Geçinebilmek için satıları arasında yüzükleri de vardı ve Hayriye Hanım bu zorlu günleri şu sözlerle dile getirecekti:

Berlin'de beş parasız kaldığımız günler oldu. Parmağımızdaki yüzükleri sattık. Nihayet son hatıraları, nişanları bile. Lakin hiçbir zaman ümitsizliğe düşmedi. Ümitsizliğe düşseydi, zaten yaşayamazdı. Memleketinin kurtulacağına sarsılmaz bir inancı vardı. Bu inancı kaybettiği gün, biliyorum yaşayamaz intihar ederdi."

Bu zorlu günlerin bir başka tanığı da Hayriye Hanım'ın torunu Ayşegül H. Bafralıdır. Yıllar sonra katıldığı bir televizyon programında Talat Paşa'ya ait değerli bastonların sadece tahta kısmının kaldığını, gümüş başlıklarının kesildiğini anlatmıştı.

Bazılarını da rehin bırakıyordu. Sultan Reşat'ın hediye ettiği altın sigara tabakası bunlardan biriydi. Satmaya kıyamadığı tabakasını borç karşılığı arkadaşına rehin verecekti. Ziya Şakir'e göre bu kişi Emanuel Karasu'dur : [32]

"Bir hayli zamandan beri Berlin'de bulunduğumu haber aldığınızı zannediyorum ve şu mektubumla da pek sıkıntılı bir hayat yaşadığımı size bildirmek istiyordum. Param tamamıyla bitti. Yanımda Sultan Reşad'ın hediye ettiği altın bir sigara tabakası var. Benim için kıymetli bir hatıra olan bu tabakayı satmak istemiyorum. Size bu tabakayı göndereyim. Onu nezdinizde muhafaza ediniz. Buna mukabil bana bir miktar para gönderiniz."

Talat Paşa, arkadaşının:" Tabakayı gönderiniz. Kıymeti nispetinde bir parayı derhal tarafınıza yollarım." şeklindeki cevabına çok üzülmüştü. Ancak parasızdı ve tabakayı İsviçre'ye göndermişti.

Mithat Şükrü Bleda da Talat Paşa'nın sıkıntılarına paragraf açan kader arkadaşlarından biridir:

"Berlin'de tefecilikle geçinen Safarani ismindeki Yahudi'ye müracaat edip bir miktar para karşılığında para alır. Safarani bu olaydan bir müddet sonra Talat Paşa'dan aldığı kıymetli eşyaları bir banka müdürü olan Herr Wassarmann'a götürür. Eşyaların Talat Paşa'ya ait olduğunu öğrenen Wassermann Safarani'ye şu cevabı verir: 'Bu eşyaları alıp derhal Talat Paşa'ya götürün. Şu iki yüz marklık çeki de benim tarafımdan kendisine takdim edin. Söyleyin ki eline para geçtiği zaman iade etsin. Acelesi yoktur.

Talat Paşa'nın öldürülmesi de aynı günlerde olmuş, Hayriye Hanım çeki iade etmek istemişti. Vassermann'ın cevabı Talat Paşa'nın çevresinde hâlâ saygınlığını sürdürdüğünü gösterir:

"Bu bir borç değildir. Ben o gün Talat Paşa'nın izzeti nefsini rencide etmemek için böyle konuşmuştum."

Sıkıntılar karşısında şeker hastalığı artmıştı. Özlemini çektiklerinin en başında annesi geliyordu.

Hayriye Hanım'ın sıkıntılardan şikâyet ettiği pek görülmemişti. Berlin'deki ikâmetleri de dahil olmak üzere evlilikleri 10 yıl sürmüştü.

Birbirlerini bir gün bile kırmadan, saygı ve fedakârlıkla dolu 10 yıl... Hayriye Hanım'a, Paşasından anılarının dışında üç şey kalmıştı. Öldüğü gün üzerinden çıkarılan kanlı elbiseleri ve Berlin'de düzenlenen cenaze alayının filmleri... Üzerinde Talat Paşa'nın resminin işlendiği kahve fincanını yanından hiç ayırmamış, kahvesini yıllarca bu fincanla içmişti.

Öldürüldüğü anda üstü örtülmüştü. Ama açıkta kalan ayakkabılarının altı delik olduğu görülüyordu.

Ve ne garip ve ne acı tesadüftür ki, Talat Paşa'nın öldürülmesinden 77 yıl sonra İstanbul'da öldürülen Hrant Dink'in de üstü örtülmüştü ve onun da açıkta kalan ayakkabısının altı delikti.

Biri bir döneme adını yazdırmış bir Osmanlı Paşası, diğeri basın dünyasının önemli bir ismi. Görüşleri, yaptıkları ve yaşadıkları ne olursa olsun, bir insanın yaşama hakkını elinden almak nasıl bir duygudur?

BAHAEDDİN ŞAKİR VE AZMİ BEY EŞLERİNİN GÖZÜ ÖNÜNDE ÖLDÜRÜLÜYOR

Talat Paşa'nın ölümüne kadar yanından hiç ayrılmayan iki isimdi. Bu öylesine kuvvetli bir dostluktu ki, Talat Paşa'nın yurt dışına çıkışı kesinleştiğinde Bahaeddin Şakir ve Azmi Bey'in de gelmesini de şart koşmuştu.

Baheddin Şakir, Stange Müfrezesi ile birlikte Yakup Cemil'in gönüllü birliği arasında da yer almıştı (29.12.1914). İbrahim Temo'nun[33], çalışkan ve fedakâr eski bir mürit olarak tarif ettiği Bahaeddin Bey, Talat Paşa'nın cenaze töreninde küçük bir konuşma yapmış ve "Paşam, Sen bir ideal uğruna öldün. Emin ol biz de arkandan geleceğiz. Korkmuyor ve irkilmiyoruz. Yaptıklarımızın hesabını Allah ve millet huzurunda vermeye her zaman amadeyiz. Nur içinde yat, bizi bekle..." demişti. Sıranın kendilerine geldiğini hissetmişti. Ama eşinin gözleri önünde öldürüleceğini belki de hiç aklına getirmemişti.

Talat Paşa ile Berlin'de bulundukları dönem parasızlığı da paylaşmışlardı. Bir gün Bahaeddin Bey'in eski elbisesine bakmış ve şöyle demişti"

"Birbirimize para yardımı yapacak halde değiliz. Bari elbiselerimizi paylaşalım."

Hayriye Hanım eşinin öldürülmesinin ardından Berlin'de başka cinayetlere de şahit olmuştu. Cemal Azmi Bey (eski Trabzon valisi) ve Dr. Bahaeddin Şakir Bey de (Merkezi Umumi azası) Talat Paşa gibi Berlin'de öldürülenler arasındaydı.

Namlularla karşılaşan grubun arasında Bahaeddin Şakir, eşi Cenan Hanım, Hayriye Hanım, Cemal Azmi, eşi Müzeyyen Hanım, oğlu Kemal Ekmel'in nişanlısı, annesi ve Dr. Resuhi Bey vardı. Hayriye Hanım saldırıyı Ayda Bir muhabirlerinden İzzet Melih Devrim'e anlatırken sanki o günü yaşıyordu:[34]

"Yine aynı cadde... Beyrut Valisi Azmi Bey'in evinden çıkmıştık. Gece yarısıydı. Biraz ileride Cemal Azmi Bey'in oturduğu binanın önüne varmıştık. Karanlıkta saklanmış bir adam, mantomun kuşağından tutup beni geriye doğru çekti ve bedbaht iki arkadaşımıza bilmem kaç kurşun sıkarak kaçtı. Haykırmaya başladık. Birileri geldi, biz cesetleri Cemal Azmi Bey'in apartmanına naklettik. Cinayetten hemen sonra sokakta bize durup bakan bir adamın suratı perişan kafamın içinde saklanmıştı. Koşup polise

gösterdim. Tutup içeri aldılar. Ama onların katilleri bulunamadı. Esasen bulunsaydı ne olacaktı? Talat Paşa'yı öldüren gibi muamele görmeyecek miydi?"

Şimdi Hayriye Hanım da dahil olmak üzere geride kalanlara neler olduğuna bakalım. Bunun cevabını da Soner Yalçın veriyor:[35]

"Tarih 27 Haziran 1926. "Ermeni Suikast Komiteleri tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Verilecek Emlak ve Arazi" hakkında bir yasa çıktı. Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım, Dr. Bahaeddin Şakir'in eşi Cenan ve oğulları Alp ile Celasin, Cemal Azmi'nin eşi Müzeyyen Hanım ve oğlu Kemal Ekmel ve diğer şehitler yasadan yararlandırıldı. İsimlerini Ziya Gökalp'in, soyadlarını Atatürk'ün verdiği Alp Erk ve Celasin Erk ile anneleri Cenan Hanıma İstanbul Osmanbey'de dört katlı bir ev verildi. Cenan Hanım bu dört katlı evinin alt katlarını kiraya vererek çocuklarını büyüttü. 1937'de Cenan Hanım vefat edince bu bina Emniyet Sandığına olan bir ipotekten dolayı satıldı. Ve bu bina sonra ne oldu dersiniz; Ermeni Okulu."

Yani Ermeni teröristler tarafından öldürülen Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğu bölgesi sorumlusu Bahaeddin Şakir'in eşinin evi Ermeni Okulu olmuştu.

NASIL ENVER PAŞA OLUNUR?

"Cesedi, vücudunda beş kurşun yarası, Türk stili başlığı ve çizmeleri ile bulundu. Ceplerinde mührü, Berlin'den yollanmış karısının ve oğlunun mektupları, Hindistan'da çıkan birkaç İngiliz gazetesi ve şifreli bir mektup çıktı. Bilhassa tutsak edilen Basmacıların şahitliğinden sonra ölümü üzerindeki şüpheler ortadan kalkmıştır. Cesedi bulunduğu yer olan Balcevan'da gömülmüştür."

11.10.1922 tarihli Pravda Gazetesi Enver Paşa'nın ölüm haberini böyle vermişti. Oysa 4.8.1922 günü Rus mitralyöz ateşi ile şehit edilen Enver Paşa, vurulup yere düştüğünde en son neyi düşündüğünü kimse bilemezdi. İttihat ve Terakki ile bir devrin yıldızı olan Enver Paşa, anlaşılıyor ki dağlarda sürdürdüğü kavgası süresince eşi Naciye Sultan ile çocuklarının resimleri en büyük tesellisi olmuştu.

O İttihat ve Terakki döneminin yıldızıydı. Harb-i Umumi ile hüsranı görmüş, Yeni turan yolunda yeniden doğmak isterken "baş" vermişti. Başkaldırarak ve isteyerek...

İstanbul Divanyolu'nda mütevazi bir ailenin çocuğu olarak 23.11.1881 günü dünyaya gelmişti. Babası Ahmet Bey ile annesi Ayşe Hanım'ın en büyük dilekleri onun asker olmasıydı. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ve Kuleli İdadisinden sonra Mekteb-i Erkan-ı Harbiyye'yi de birincilikle bitiriyor ve yüzbaşı rütbesi ile mezun oluyordu (23.11.1902). Okulu bitirdikten sonra eşkıya takibine verilmiş, kısa zamanda binbaşı olmuştur.

Enver Paşa'nın, yaşamını yitirdiği güne kadar askeri alandaki başarı ya da başarısızlıklarını anlatan birçok kitap yayınlanmıştır. İttihat ve Terakki'deki liderliği, Bab-ı Ali Baskın ve Sarıkamış Faciası günümüzde de en çok inceleme konusu olan kısımlardır. Rusya, Kafkasya, Moskova, Berlin ve tekrar Rusya'ya gidişi ve sadece kendi hayatı değil, milyonlara "Yeni Turan" yolunu açması için verdiği mücadele de sürekli gündeme gelenler arasındadır. Cepheden cepheye, kavgadan kavgaya ve düşmandan düşmana uzanan 41 yıllık bir hayattır bu...

Ancak Enver Paşa'nın kimileri tarafından serüvenci olarak tanımlanan bu mücadelesi sırasında özel yaşamı hep ikinci planda kalmıştır. Ondan ayrı olduğu dönemlerde yazdığı mektuplarda da görülür ki, Enver Paşa eşine saygı ve sevgi duyan, en çetin anlarında bile onu habersiz bırakmayan, her an hasretini belirten, kimi zaman da bozkırdan topladığı çiçekleri gönderebilecek kadar duygu yüklü bir askerdir.

Enver Paşa eşini çok sevmiştir ama eşi de ona aynı aşkla bağlanmıştır.

Ve bu evlilikte en çok öne çıkan duygu hasrettir. Özellikle Naciye Sultan yaşamını eşini, çocuklarını ve vatanını özleyerek geçirmiştir.

Emine Naciye Sultan Abdülmecid'in oğullarından Şehzade Süleyman Efendinin kızıydı. Annesi Ayşe Tarz-ı ter Hanım ise şehzadenin üçüncü hanımıydı.[36]

ENVER PAŞA İLE EVLİLİK

Naciye Sultan'ın evlenme meselesi gündeme geldiğinde henüz 12 yaşındaydı ve talipliler arasında şehzade Abdürrahim Efendi de vardı. Ancak Naciye Sultan bu talipler arasında sadece resmini gördüğü Enver Paşa'yı seçecek ve Dolmabahçe Sarayında yapılan küçük bir törenle parmağına nişan yüzüğünü takacaktı (1909). Damat ise bu tören sırasında Berlin'de ataşemiliter olarak görevinin başındaydı.

Annesi Ayşe Hanım nişan töreninden sonra ilk kez sarayda yapılan bayramlaşma törenine katılmış ve gördüğü ihtişamı oğluna yazdığı mektupla (25 Aralık 1909) anlatmıştı:

"Arife günü babanı saraydan çağırtmışlar. Efendimizin selamı var ve irade buyurdu. Enver Bey'in validesi ile hemşiresi hanım sabahleyin saat ikide sarayda bayramlaşmaya buyursunlar. Has ahırdan araba gelecek, onları alacak demişler. Saat ikide araba geldi. Mediha[37] ve ben bir etek düz entari giydim. Başıma hotoz koydum, ikimiz arabaya bindik. Tophane camisinin avlusuna gittik. Sultan ve nazırlar hanımları da oraya gelmişlerdi. Efendimiz namaza girip çıktıktan sonra arabasının arkasından bizim ve diğer sultan vükela hanımlarının arabaları da yürüdü."

Ayşe Hanım saraydaki bayramlaşma törenini de en ince ayrıntıları ile anlatmış, sadece Naciye Sultanın annesinin biraz soğuk göründüğünü ifade etmişti.

Yeni nişanlılar arasında da mektuplaşma başlamıştı. 1 yıl süren bu dönemde Naciye Sultan ile Enver Paşa birbirini hiç görmeden tanımaya çalışacaktı. Nikâhları da aynı sadelikte ve yalnız olmuştu (1911). Şeyhülislam Musa Kazım Efendinin kıydığı nikâh sonrası yeni evli çiftler birbirini mektupla tebrik ediyordu.

İlk karşılaştıkları yer bir hastanedir. Yurda döndüğü zaman apandiste yakalanmış ve Cemil Topuzlu tarafından acil olarak ameliyat edilmişti. Hastanede yattığı sırada kendisini ziyaret edenler arasında Naciye Sultan da vardı. Duygularını:" son derece heyecan ve merak içindeydim. Onunla ilk karşılaşmamızın bu şekilde olması beni de onun kadar üzüyordu. Enver Beyi ilk kez hasta yatağında yatarken gördüm." sözleri ile anlatacaktı.

Evlilik törenlerinin tarihi 10. 5.1914'tür. Ancak daha önce Enver Paşa'nın saray

Baş kâtibine yazdığı 2 Eylül 1913 mektup vardır ki, satırlarında düğünün uzamasından duyduğu sıkıntıyı dile getirir:

“Beyefendi Hazretleri

Üç seneyi aşkın bir zamandan beri, Naciye Sultan Hazretleri ile nikâhlı duruyoruz. Araya bazı zorunlu nedenler girmekle beraber, Padişahımız Efendi Hazretleri öz evladı gibi her ikimizi de sevdiklerini ve düğünün kendisi tarafından yapılacağını birçok defalar irade buyurdukları halde, henüz bu iradenin yerine getirilmesine teşebbüs olunmamıştır. Bundan dolayı iş böyle uzadı. Bendeniz bu vaziyet karşısında şaşırdım kaldım. Şimdi sizden padişahımız efendimize, bu şüpheli hale bir nihayet verilmek üzere ve kendilerinin vaat ve arzularını yerine getirecek fiili bir neticeye varacak bir irade buyurmalarını beklediğimi arz etmenizi rica ediyorum.

Kurmay Yarbay Enver”

Ancak biraz daha beklemeleri gerekecekti. Hastaneden çıktıktan sonra rütbesi albaylığa yükseltilen Enver Paşa ilk ziyaretini padişaha yapmıştı. Paşa bir yandan devlet işleri ile uğraşırken Naciye Sultanı da ihmal etmiyor ve yazdığı mektuplarda derslerine kadar ilgileniyordu. Kimi zaman okuması gereken kitapları da tavsiye ediyordu. Harbiye Nazırlığına getirilmesi gündeme geldiğinde duygularını paylaştığı kişi yine Naciye Sultandır. 1 Ocak 1914’de hem mirlivalığa, hem de Harbiye Nazırlığına getirilmiştir ve müjdeyi verir:

“Yarın yeni vazifeme başlayacağım. İnşallah utanmam. Yarın akşam paşa üniformamı giyip, size ‘mirliva kulunuz’ diye arzı ubudiyet edeceğim (kulluğunu sunmak anlamındadır.).

Düğün merasimi 5 Mart 1914 günü yapılmıştı. Naciye Sultan hatıralarında bu önemli günü şöyle anlatıyordu:[38]

“Düğünümüz Nişantaşı’ndaki konakta şimdiki Işık Lisesi olan binada yapıldı. Bütün aile, uzak ve yakın bütün akrabalar davetli olduğu gibi, İstanbul’daki vükela aileleri ve dostlar da hazır bulundular. Selamlıkta erkeklere, haremde kadınlara ziyafet sofraları kuruldu. İkramlar yapıldı. Bütün sefirler ve ecnebi ailelerin ileri gelenleri de düğüne geldiler. Davetlilerden başka bir sürü davetsiz misafir de içeri girmeye muvaffak oldu. Davetiyelerin elden ele dolaşması yüzünden şahsi olarak çağırılmış olanlar da, eş ve dostlarından davetiye tedarik ederek içeri girebildiler. Düğün çok kalabalıktı. Hemen hemen davetliler kadar seyirciler de vardı. Bir tarafta saz, bir tarafta müzik ve mehter takımı çalıyordu. Ben o kadar heyecanlı ve yorgundum ki, detayları hatırlamıyorum. Yalnız annemin, o gün düğün gününün en güzel kadınlarından birisi olduğunu biliyorum.”

SAVAŞ YILLARI VE İLK VASİYETNAME

28 Haziran 1914’de Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransuva Ferdinand’ın Bosna-Saray’da bir Sırplı tarafından öldürülmesi savaşı tetikleyen olay olmuştu. İlk günler Avusturya-Macaristan yanında yer alan Almanya 1Ağustos’ta Rusya’ya harp ilan edecek, Türkiye ise Almanya’nın yanında yer alacaktı. İttifak antlaşması 2 Ağustos 1914 günü Mısırlı Sadrazam Halim Paşa’nın yalısında imzalanıyor, Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın bu kararı bazı devlet adamlarının hoşuna gitmiyordu. Cavit Bey ise Osmanlı imparatorluğunun savaşa sürüklenişine şu notu düşecekti:

“Enver’le Halil ve Cemal Bey de (Paşa) vardır. Cemal, yapılan muameleden canı sıkılmış görünüyordu. Enver’in evinde biraz da yapılan şeyin maiyetinden bahsettik. Talat’a söylediğim sözleri orada da tekrar ettim. Muahedede, lehimize hiçbir şey mevcut olmadığı halde, Almanya için devletin hayatını tehlikeye koymakta olduğumuzu, hiçbir aklıselimin bunu kabul etmeyeceğini söyledim.”

Ancak bu arada yaşanan Sarıkamış faciası vardır. Rus ordusunun Türk hududunu geçmesi (1 Kasım 1914), Sarıkamış’tan ilerleyerek Köprüköy istikametinde bulunan Horasan-Yüzveren hattını tutması ve Muratsuyu geçitlerini işgal etmesiyle başlayan bir süreçtir. Enver Paşa’nın taarruz kararı ile 25 Kasım’da ilk yenilgiyi alan ordumuza ikinci emir de geliyor, askerlerimiz kimi zaman bellerine kadar sulara gömülü olarak ilerlemeye çalışıyordu. Rüzgâr ve tipi altında geçen bir gecenin ardından 1905 rakımlı tepeyi ele geçirmişlerdi.

Sarıkamış harekâtında en önemli taarruz 18 Aralık 1915 tarihini taşır ve 26/27 Aralık gecesi Allahüekber dağlarında taburların mevcudu 100-150’e kadar düşer. Her şey aleyhimize gelişir, ordunun taarruz hali kalmaz. Yaklaşık 10 gün süren muharebe sonrasında Enver Paşa yenilgiyi kabul etmiş ve İstanbul’a dönmeye karar vermiştir. Bu zorlu günlerde kimi zaman karlı bir çukurun içinde dinlenmeye çalıştığı ifade edilir ve umutsuzluğu bir vasiyetname yazacak kadar büyüktür:[39]

“....Şimdiye kadar asker ve zabitler hiç kusursuz harp ettiler. Her manevrayı yaptılar. Eğer Allah da yardım ederse, muvaffakiyet katidir. Eğer muvaffak olamazsam, son neferimle beraber öleceğim. Bu halde vasiyetim: Ben vazifemi yaptığımı sanıyorum ve öyle ölüyorum. Düşmana sonuna kadar karşı koyunuz. Her halde sonunda muvaffak olacağız. Ben

hareketime nedamet etmeden kalben müsterih olarak ölüyorum. Yaşasın dinim, vatanım, Padişahım.

Eğer geride kalanlarıma yardım etmek isterseniz, refikam Sultan Efendi Hazretlerinin muhassısatı (maaş gelir vs) kafi değildir. Kendisine müreffeh yaşaması için hiç olmazsa, Başkumandanlık muhassısatımın kendi muhassısatına zammı ve ebeveynimin temini refahı ile, rahmeti ilâhiyeye mazhariyetim ile birkaç hayır yapılmasını rica eder ve tealisine çalışmaktan başka bir maksat beslemediğim din ve milletimin tealisine dua eder, tanıyanlara selam ederim. Yaşasın Müslümanlık ve Osmanlılık ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmet Han.

Servet namına bir şeyim yoktur. Mamafih ne varsa, Refikam Sultan Efendi Hazretlerine bırakıyorum. Enver.”

Ancak Enver Paşa İstanbul’a dönecek ve I.Dünya Savaşı’nda da etkinliğini sürdürecekti.

1915 ilkbaharında müttefik donanması İstanbul Boğazı’na girdiğinde izleyenler arasında Naciye Sultan da vardı:

“Hayatım zaten çok heyecanlı ve olaylı geçiyordu. Her an yeni bir hadise ile karşılaşıyordum. Memleket meseleleri, aile hayatıma da tesir ediyordu. Müttefik donanması Boğaza hücum etmişti. İstanbul’da oturan birçok aileler şehri terk ederek, Bursa’ya veya Anadolu’nun başka şehirlerine gitmeye teşebbüs ettiklerin duydum. Fakat amcam Sultan Reşat başta olmak üzere hiç kimse İstanbul’u terk etmemiştir.”

Evet, artık harp kapıdadır. Harbiye Nazırlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve

Başkumandanlık vekilliği sıfatları ile Enver Paşa imparatorluğun en güçlü adamıdır.

EVE GELEN YABANCI

Naciye Sultanın “Hayatım zaten heyecanlı ve olaylı geçiyordu.” açıklamasına neden olan olaylardan biri de gece evlerine giren yabancının yarattığı korkudur. Evlendiklerinden birkaç ay sonra gerçekleşen olaya hatıralarında da yer vermiştir ve o geceye ait açıklaması yaşamlarının kimi zaman ne denli zorlu olduğuna bir örnektir:

“Enver Paşa’ya ait mektup ve haberler eve getirilirdi. Bunun belli bir saati yoktu. Harp içinde olduğumuzdan, gecenin her saatinde imzalaması gerekenler yatak odamıza kadar gelirdi. Evrakları dışarıda nöbetçi haremağası hareme getirir, bizim hususi hizmetimize bakan kızlar bunu alır, kapımıza vurarak bize getirdiklerini haber verirlerdi. Hayatım daima evham ve korku içinde geçtiğinden en ufak bir gürültüye kulak verir, ev içinde herkesi ayak sesinden tanırdım. Bir gece her zamanki gibi koridorda birtakım sesler duydum. Fakat bu seda her zaman işitmeye alıştığım ses değildi. Bir aykırılığı vardı.

Evrak getirenler, vasıta olanlar, doğrudan doğruya gelip bizim odamızın kapısını vururlardı. Halbuki, bu gece yürüyen kimse bizim kapıya vurmadan evvel başka kapılarında önünde duruyor, onlara da hafifçe vuruyordu. Bu tabi bir hal değildi. Şüphelendim, kulağım tetikte bekliyordum. Yabancı birinin eve girmiş olduğuna emindim. İnsan bazen gözünün görmediğini, kulağının işitmediğini anlar. Nitekim, biraz sonra kapımız vurulunca kocam hemen açmaya hazırlandı. Önüne atıldım, açmamasını rica ettim. Evvela bana inanmadı. Ağlayarak yalvardım. Onun üzerine iç hat telefonu ile selamlığa, nöbetçi yavere kimin geldiğini sordu. Hiçbir şeyden haberleri yoktu. Ev içinde aramaya başladılar. Birisinin kaçtığını, muhafız ve yaverlerin koşuştuğunu duyduk. Nitekim içeriye nasıl girdiği bilinmeyen şahıs pencereden Nişantaşı Camiinin bahçesine atlayıp kaçmaya teşebbüs etti, fakat adamı yakaladılar. Bütün ısrarlarıma rağmen bana meseleyi açıklamadılar. Meçhul adamın suikast amacı ile gelmiş olduğunu tahmin ettim.“

Olayı doğrulayanlardan biri de İstanbul Polis Müdürü Ahmet Faik Erner’dir.[40]

Talat Paşa’nın çok yakın adamlarından biri olarak, Enver Paşa’nın yaptıklarını takip etmekle görevlendirildiğini ifade eden Erner, emrindeki komiserlerden Hasan Tahsin Bey’i Enver Paşa’nın yalısına koruma olarak

verdiğini bildirir. Naciye Sultan'ın anlattıklarından tek farklı yanı olayın salonda geçmesidir:[41]

"Kuruçeşme'deki yalısında hizmet kisvesi altında görevine başlamıştı. Binaya giren çıkanı tespit ediyor, Enver Paşa ile temas edenleri bana rapor ediyordu. Bir gün yalının bahçesine bir şahıs girmiş, ağır adımlarla üst salonda bulunan Paşa ve karısı ile karşı karşıya gelmiş. Silahını çekip ateşleyeceği sırada Hasan Tahsin onu yere yıkmayı başarmış. Adı Mustafa idi. İngilizlerin Enver Paşa'yı öldürmek maksadı ile Kıbrıs'tan gönderildiğini öğrendik."

Enver Paşa'ya daha önce de suikast girişimi yapıldığını biliyoruz. Yalısından çıkıp Harbiye Nezareti'ne giderken meçhul bir istikametten atılan kurşun yaverlerinin arabasına isabet etmişti. Yapılan tahkikat sonrası meçhul kişinin, yaver Saffet Bey'in yanında kişiyi hedef aldığı şeklindeydi. Acaba kurşun Enver Paşa'ya bir ikaz mıydı?

Olaydaki tek soru işareti öldürme teşebbüsünde bulunan kişinin salona ya da yatak odasının kapısına kadar nasıl geldiğidir. Bir Harbiye Nazırının konağı... Üstelik eşi de bir şehzade kızı. Her ikisinin de konumları itibarıyla korumalarından özel hizmetlilerine kadar birçok görevlinin olduğu kesin. Naciye Sultanın anlatımında da bunu görüyoruz. Bir evrakın Enver Paşa'nın yanına gelene kadar kaç kişinin elinden geçtiğini kendisi söylüyor.

O halde geriye bir ihtimal kalıyor. İçeri giren şahıs görevliler tarafından içeri alınmıştır. Bu da Enver Paşa'nın yalısında, özellikle kapıda görev yapanlardan biri bu suikast girişimi içinde yer aldığını gösteriyor.

VEDANIN ÇIKMAZ YOLU

Harbin son yıllarıydı. 1917 Mayıs'ında Naciye Sultan'ın ilk çocuğu dünyaya gelecekti. Kuruçeşme'deki Enver Paşa Yalısında Asaf Derviş Paşa ve Süleyman Numan Paşa doğumda hazır bulunmuş, Mah-Peyker Hanım Sultan dünyaya gözlerini açmıştı.[42]

Kuruçeşme yalısında mutluluk rüzgârları, siyasi hayatta da fırtınalar esiyordu.

Son dakikaya kadar Almanya cephesinin dayanacağına inanan Enver Paşa'nın düşünceleri gerçekleşmemiş, savaşı kaybeden Osmanlı Devleti büyük kayıplar vermişti. Üstelik kaybın tüm sorumlusu üç paşadan biri olmuştu. Yapılan mütarekenin ardından galip devletlerin her an İstanbul'a girmesi bekleniyordu. Enver Paşa'nın önünde artık çıkmaz bir yol vardı. İstifa etmişlerdi. Ancak yoğun bir propaganda da başlatılmıştı.

Enver Paşa bu sıralarda Konya'da sürgünde bulunan Sapancalı Hakkı ile İzmit'te bulunan eski yaveri Mümtaz Bey'e birer telgraf çekerek İstanbul'a gelmelerini isteyecekti. Çünkü ülkeyi terk etmek istemiyor, münasip bir yerde saklanmak istiyordu. Sapancalı Hakkı kısa bir zaman içinde çareyi bulmuştu. Annesi adına Üsküdar Körbakkal'da bir ev bulacağını, ilk zamanlar orada bekledikten sonra Sapanca Akçay köyünde istediği kadar kalabileceğini söylemiş ve ilave etmişti:

"Yalnız sizi değil, bize çok büyük haksızlık yapan Talat Paşa'yı ve diğer saklanmak isteyen arkadaşları da Akçay'da muhafaza edebilirim. Hiç kimse şüphe etmez. Benden emin olsunlar. Buyursunlar, gelsinler."

Sapancalı Hakkı Bey ardından Üsküdar'da evi kiralayacak ve Enver Paşa için hazır bekletecekti. Saklandığı yerin deşifre olması halinde ikinci planı da Hüsrev Sami Bey yapmıştı:

"Sakarya civarında bir değirmene bekçi sıfatıyla ya da bir ormanda korucu olarak görevlendiririz. Görüntünüz kılık değiştirmeye oldukça müsait. Hiç kimse Enver Paşa olduğunuzu anlamaz. Veya önce memleket dışına çıkarsınız. Sonra izinizi belli etmeden Anadolu'nun tenha ve ıssız bir sahiline çıkarsınız. Gizlice tertibat alır, sizi oradan alırız."Ancak Enver Paşa kararını İstanbul'dan ayrılmak ve Azerbaycan topraklarına geçme yönünde verecekti. İsteğini belirttiği kişilerden biri Halil Paşa'ydı. 23.101918 tarihli telgrafı ile bu düşüncesini açıklayan Enver Paşa Azerbaycan'ın teşekkülünü temin etmeyi vazife edindiğini ve bu nedenle bölgeye 700.000 lira gönderdiğini de telgrafına ekleyecekti.

Talat ve Cemal Paşa ile ülkeyi terk etmeye karar verdiğinde son gecede dostlarına bir yemek vermişti. Belki de bu bir veda niteliğindeydi. Yemeğin neşe ile devam ettiği bu gecede Enver Paşa tedirginliğini belli etmiyordu. Saat 21.30 hizmetlilerden Hayrullah'ın bir Alman Yüzbaşının ziyarete geldiğini bildirdiğinde beklediği haberin geldiğini anlamıştı. Mustafa Ragıp Esatlı[43], o geceye şu paragrafı açacaktı:

"Bu gelen Yüzbaşı, Yavuz zırhlısında bulunan Alman zabitlerden biri idi. Yüzbaşı Enver ve Bronzart Paşalara Almanca olarak bütün tertibatın alındığını söyledi. Bu izahata göre yarım saat sonra motor Kadıköy'ünde Moda açıklarında kendilerine verilecek parolaya göre Doktor Nazım Bey'i aldıktan sonra Salıpazarı önüne gelecek, burada da aynı parolayı verecek diğer zevatı aldıktan sonra Arnavutköy rıhtımına yanaşacaktı. Enver Paşa Alman yüzbaşıya teşekkür etti ve yüzbaşı da vakit kaybetmeksizin hemen yalıdan ayrılıp çıktı. İnzibat ve polisler hiç şüphelenmemişti. Çünkü Enver Paşa, Alman yüzbaşının Bronzart Paşa'yı ziyarete geldiği hissini vermek için hiçbir telaş eseri göstermemiş ve ziyafete devam etmeyi münasip görmüştü."

Enver Paşa, bir aralık yemekteki misafirlerinden izin istiyor ve üst kata çıkıyordu. Eşi Naciye Sultan, ayrılış öncesi yapacaklarını anlattığından her şeye hazırlıklıydı. Bu anlamda tekrar bir araya geleceklerine inanan Naciye Sultan büyük sevgi ile eşini kucaklamıştı. Paşa yeniden aşağı inecek ve misafirlerini yolcu ettikten sonra otomobiline binerek evden ayrılacaktı. Araba hareket ettiğinde yalının üst katından Naciye Sultanın silueti açıkça belli oluyordu. Büyük bir ihtimalle eşinin "yeni bir başlangıç" olarak nitelediği bu gidişin "dönüşü olmayan" bir son olabileceği endişesi içinde gözyaşı döküyordu.

Gidişi sırasında çok farklı duyguları bir arada yaşamıştı:

"Bana kendisi ile beraber gelmemi teklif etti. Kızımız Mah-Peyker bir yaşındaydı. Kocam, çocuğu çok sevdiğim annesine bırakmamı ve beraberce memleketi terk etmemi istiyordu. Fakat ben, kızımıza çok bağlıydım. Bir taraftan kocamdan ayrılmak, bir taraftan çocuğumu yalnız bırakıp gitmek gibi iki ihtimal karşısında kalmıştım. Ne yapacağımı bilmiyordum. Fakat çocuğumu bırakamadım ve kaldım. Enver Paşa yalının önünden bir motora binerek gemiye doğru yola çıktı. Çok üzgündüm. İkinci çocuğumu beklediğimi henüz bilmiyordum. Hamile imişim.

SIĞINAĞI DOĞDUĞU EV

İngilizler rapor üstüne rapor düzenlerken, Fransızlar da yalıyı işgal etmişlerdi. Naciye Sultana evi terk etmesi için 24 saat süre tanımışlardı. Kızı hastaydı, ancak yalıya doktor gelmesi bile yasak edilmişti. Engellemelere rağmen Doktor Süleyman Numan Paşa konağa gelecek ve Mah-Peyker'in tedavisini yapacaktı. Naciye Sultan sürenin bitiminde Sultanahmet'teki sadaret konağına yerleşiyordu.

Enver Paşa'dan çok seyrek haber alabilen Naciye Sultana bu zorlu günlerinde tek destek olan Paşa'nın kardeşi Kamil Bey'dir. Kimi zaman yaptığı zorlu yolculuklarla Enver Paşa'dan haber getirir. Ancak yeni evinde de rahat değildir. Çünkü kimliği meçhul şahıslar Enver Paşa'nın nerede olduğunu öğrenmek için izinli ya da gizli eve kadar gelirler. Bu kişilerin arasında dönemin kabine üyeleri de vardır. Naciye Sultan ise, Berlin'de olan Enver Paşa hakkında tek bir kelime söylemez ve bir süre sonra konağı terk etmeye mecbur kalır.

Bir sonraki durak doğup büyüdüğü Fer'iye Sarayı idi. Annesi ve kardeşleri ile birlikteydi ve kendisine ayrılan daireye yerleşmişti. 14 Temmuz 1919 günü ikinci kızı Türkan Hanım Sultan da Fer'iye Sarayında dünyaya gelecekti.[44]

Enver Paşa ikinci kızının doğumunu görememişti. Eşinden aldığı mektuptan bu mutlu haberi öğrenecekti. Naciye Sultan ise takiplerin bitmemesinden ve eşine olan hasretinden dolayı memleketi terk etmeye karar veriyordu. Çıkış nedenleri arasında hastalığı da vardı ve saray başhekimi Reşat Paşa'nın Avrupa'da tedavi olması gerektiği konusundaki raporu Bab-ı Ali'de kaybolacak, Naciye Sultan da başka yol arayacaktı.

DADI KILIĞINDA BİR SULTAN

Naciye Sultan ülkeyi terk etme isteğini ilk paylaştığı kişi Çürüksulu Mahmut Paşa'nın kızı Meziyet Hanımdır.

Meziyet Hanım İtalyan işgal kuvvetlerinin başkanı Kont Caprini ile dostluğu vardı ve Sultanın isteğini iletecekti. Kont'un Enver Paşa'yı tanıması işi kolaylaştırmış, her türlü kolaylığı yapacağını belirtmişti. Müjdeli haber geldiğinde Mah-Peyker bir buçuk yaşında, Türkan ise on aylıktı.

Kont Caprini Naciye Sultan ve çocuklarını kaçırma işini Mimar Denari'ye veriyordu. Bir İtalyan vatandaşı pasaportu hazırlanmıştı. Sultan Denari'nin çocuklarının dadısı, küçük sultanlar da Denari'nin çocuklarıydı.

Beklenen gün geldiğinde Naciye Sultan sadece kardeşi Şerafettin'e bir mektup yazıyor, memleketten ayrıldıktan sonra annesi ve amcasına söylemesini rica ediyordu.

Derani'nin Saint Antuan Kilisesi yakınlarında bulunan evine gelmişti. Mimarın eşinin hazırladığı şapka ve yağmurluğu giymiş, Kont Caprini'nin arabası ile vapura kadar getirilmişti. Bir kamaraya kapatılan Naciye Sultan ve çocukları, gemi Çanakkale'yi geçene kadar yerinden kımıldamayacaktı.

Brindizi'de onu karşılayanlar görümcesi Hasene Hanım ve eşi Nazım Bey'di. Roma'da birkaç gün kalan Naciye Sultan sefir Galip Kemali Bey'in yardımı ile Berlin ile ilişki kuruyor, ancak hareketten haberdar olmayan Enver Paşa'nın Rusya'ya gittiğini öğreniyordu. Bütün bu aksiliklere rağmen Naciye Sultan Berlin'e ulaşacak, Kissingen'de bulunan Dr. Dapper'in sanatoryumuna yatacaktı. Nişanlandıktan sonra Enver Paşa'yı ilk hastanede odasında görmüştü. Şimdi yine uzun bir ayrılıktan sonra bir hastane odasında bir araya geliyorlardı. Üstelik Enver Paşa sadece eşini değil, hiç görmediği ikinci kızını da kucaklamıştı.

Hızla iyileşen Naciye Sultan, eniştesi Nazım Bey'in Berlin civarında kiraladığı bir eve eşi ve çocukları ile birlikte dönüyordu. Kendi ifadesine göre yol boyunca Enver Paşa iki çocuğunu kucağından indirmemişti.

PAŞA'NIN TÜRKİSTAN RÜYASI

"Kocamın bütün gayesi Rusya'ya gitmek, oradan Türkistan'a geçerek Orta Asya Türklerini ve Hint Müslümanlarını istiklale kavuşturmaktı. Üstelik Talat Paşa'nın ölümü de beni çok üzmüştü. Çok yalvardım. Gitmesini istemiyordum. Fakat beni ve çocuklarımı Berlin'de bırakarak gitti."

2.8.1920 günü Berlin'in Laypzig istasyonundan kalkan 8.30 trenindeydi. Vagonlardan birinde sandık üzerinde yolculuk yapan Enver Paşa 37 gün süren yolculuktan sonra Moskova'ya varacaktı. (14 Ağustos 1920)

Paşa'nın müstakil bir dairede kalması dönemin ünlü Sovyet liderlerinden Karahan tarafından sağlanmıştı. 15 gün sonra Bakü'de düzenlenen "Şark Milletleri Kurultayı"na katılıyor, hazırladığı nutkunu Mehmet Emin Bey okuyordu. Ancak kurultayda Zinoev tarafından soğuk karşılanmıştı. Bu durumda artık yolunu çizmeliydi. Ona göre dil, din ve tarih geçmişleri ile birbirine sıkıca bağlı topluluklar kaynaşmak için önder bekliyordu. Buhara'ya geldiğinde tarihler 8 Kasım 1921'i gösteriyordu.

Eski Buhara Emiri tarafından Basmacılar'ın lideri seçilen Enver Paşa Hiyve,Semerkant ve Fergana'ya temsilcilerini gönderiyordu. Büyük İslam Devleti kurmak için ortaya "Asya Müslümanları Birliği"nin oluşturulması çağrısında bulunabilirdi. Bu arada Moskova'ya da Türkistan'ın bağımsızlığı için ültimatom veriyor ve "Türkistan halklarının hür ve bağımsız yaşama arzularını size iletmekle görevlendirildim. Bu bağımsızlık Sovyetler Rusya'sı tarafından kabul edilecektir" diyor ve imzasını da "Hivye, Buhara ve Türkistan Orduları Başkumandanı" diye atıyordu. 15 gün süre vermiş, adı geçen yerlerde Rusya Cumhuriyetine ait idari teşkilatların da feshini talep etmişti. Onun mücadele verdiği bu günlerinde en sevindirici haber Türkiye'den gelecekti.

Paşa'nın gidişinde Naciye Sultan üçüncü çocuğuna hamileydi ve oğlu Ali dünyaya gelmiştir (29.9.1921). Oğlunu, doğumundan itibaren büyük bir lider olacağı gözü ile bakar. Eşine yazdığı 21 Mayıs 1922 tarihli mektubunda da bu hayalini dile getirir:

"....Mini mini aslancığımız sana gelmen için izin verecek mi? Yok. Bak ondan izin almadan, hiçbir kararımız olamaz. O,biliyorsun ay. O, biz ihtiyarladığımız zaman, başladığımız işi götürecek. O, İngilizlerin, Fransızların laşeleri (leş) üzerinden İslam bayrağını ileri götürecek. Her

yerde onun sözü yürüyecek. O hürmet bulacak, ün alacak. O değil yalnız bizim, ailemizin, belki ben hiçbir iş yapmaya muvaffak olamadığım halde, beni yine kurtarıcı gibi seven 400 milyon Müslüman'ın da göz bebeği olacak. İşte onun önünde ve onu karnında taşımış senin önünde, bütün düşmanlar alemi yerlere sürünerek, ettiklerine pişman olup af dileyecekler. Hani bir gün sizi evimizden atan Fransızlar, babamı babam olduğu için zindanda çürüten İngilizler, zehirli dişleri dökülmüş yılanlar gibi gövdelerini yerlerde sürtecekler.

Enver Paşa mektubunun son bölümünde Naciye Sultana yanına gelmesi için adeta yalvarır:

"İşte Naciye, o büyük adam izin verirse gel. Bana can ver, kuvvet ver, hepsinden mühim olarak ümit ver."

Ancak ne Naciye Sultan Paşa'nın yanına gidebilecek, ne de Enver Paşa ideallerini gerçekleştirecektir.

YENİDEN DOĞMAK BAZEN ÖLÜMDÜR

Enver Paşa'nın girişimleri olumlu sonuç vermeye başlamıştı. Basmacılar Türkistan'da ayaklanmış, tam teşkilatlanarak Kızılordu'yu yıpratmaya başlamışlardı. Paşa bir Milli ordu kurulmasından yanaydı. Ancak Basmacıların bazı liderlerinin gereği kadar yakın davranmıyordu. Pan-İslamcı düşüncelerinde yalnız kalmış ve İslam topluluklarını birleştirmeye muvaffak olamamıştı. Sovyet basınının da Enver Paşa hakkında başlattığı saldırı kampanyası da yoğunlaşıyordu. Özellikle İzvestia sert yorumlara yer vermişti :[45]

"Türk halkı kendisini emperyalist savaşa sokan maceracı Enver'i kovmuştur. Türkiye'de tutunacak yer bulamadığından Fergana ve Buhara Basmacıları yanında şan, şöhret aramaya gitmiştir. Fakat orada da çok geçmeden kendisine karşı bir ayrılık baş göstermiştir. Enver, iktidarı dört çete başı ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu da onun sonunu getirecek bir maceradır."

Yayın organlarının ufukta gördüğü "son" aslında bazı askeri güçlere dayanıyordu. Enver Paşa, Duşambe yönünde ilerlerken, Kızılordu Baysun'a çekilmişti. Ancak daha sonra karşı saldırıya geçecekti. Paşa'nın eski Buhara ordusu subaylarından İbrahim Bek'ten istediği yardım gelmemişti. Hoşnut değildi. Bu durumda kuvvetlerinin yan taraflarını güçlendirmek ihtiyacını hissedecek ve böylece birliğini istemeyerek parçalamak zorunda kalacaktı.

Kuvvetlerini üçe ayırmıştı. Paşa'nın bulunduğu birlik Abıderya köyünde karargâh kurmuştu. Tarihler 4 Ağustos 1922'i gösteriyordu ve o sabah karargâh Kurban Bayramının ilk gününe uyanmıştı. Bayram kutlaması sırasında Çegan Tepesi istikametinden silah sesleri gelecek, Enver Paşa 25 atlısı ile beraber vadiye doğru yola çıkacaktı. Düşman müfrezesi ile karşılaştıklarında Enver Paşa en öndeydi. Bu Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesi ile "askeri savaş usullerine sığmıyordu. Ama burada artık askerlik değil, yolun sonu, son hamle ve beklenen sonu arayış konuşuyordu. Bu son ise ölüm ve şahadetti."

Enver Paşa ve arkadaşlarının dağlarda başlayan kavgası, bozkırlarda bitiyordu. Cesedi savaş alanında bırakılmıştı. Sonrasında bir süvari birliği tarafından şehit arkadaşları ile birlikte naaşları karargâha getirilecekti.

Çegan Tepesindeki mezarı uzun yıllar sadece ailesi tarafından ziyaret edilmişti. 1996 yılında Süleyman Demirel'in teşebbüsü ile yeniden gündeme geliyordu. Torunu Osman Mayatepek'e kemiklerinin nakledilmesi

için öneride bulunmuş, ailenin onay vermesi ile Enver Paşa da Talat Paşa gibi yıllar sonra ülkesinde son yolculuğuna uğurlanmıştı.

HAYATA YENİDEN BAŞLAMAK

Naciye Sultan, Paşa'dan aldığı en son mektubun tarihini 4 Ağustos 1922 olarak verir. Yani Enver Paşa'nın öldürüldüğü gün mektubu da eşinin eline ulaşmıştır.

İsviçre'ye geçmek istediğini, projesini yerine getirmek için ölmüş olması lazım geldiğini, buna da herkesi inandırması gerektiğini belirtiyor, ölüm haberini alırsa buna inanmış görünmesini tembih ediyordu. Bu nedenle Naciye Sultan habere inanmamış ve eşinden yeni bir haber beklemeye devam etmişti.

Peki, Enver Paşa sonun yaklaştığını bildiği halde neden bu mektubu yazdı? Bunu eşini çok sevdiği, gerçeği ne kadar geç öğrenirse, o kadar geç üzüleceğini düşünmesine bağlamak mümkündür. Ve Naciye Sultan 3 ay daha umutla beklemiştir.

Ama hayat devam etmektedir. Bu zorlu günlerinde yanında tek bir kişi vardır. Enver Paşa'nın kardeşi Mehmed Kamil Bey (Killigil). Enver Paşa'nın ölümünden bir yıl sonra Kamil Bey ile evlenişine de şu gerekçeyi getirecektir:

"Kendimi çok yalnız hissediyordum. Çocukların hayatta hamiye, güvenecek birine ihtiyaçları vardı. Onlar için hiç şüphesiz, en yakın ve müşfik insan amcaları idi. Enver Paşa'nın küçük kardeşi olan Kamil Bey ile evlenmeye karar verdik. 1923 senesinin Aralık ayında nikâhımızı Halife Abdülmecid Efendi kıydı. Kuruçeşme'deki yalıda oturmaya devam ettik. "

Bazı kaynaklar Enver Paşa'nın Kamil Bey'e bir mektup yazarak eğer sağ kalmazsa çocuklarına sahip çıkmasını, bunu gerçekleştirmek için gerekirse Naciye Sultan ile evlenmesini de vasiyet ettiğini belirtir.

Naciye Sultan ile Kamil Bey'in yeniden hayata sarılmalarının üzerinden 6 ay geçmişti. Hilafetin ortadan kaldırılması ile Türkiye sınırları dışına çıkarılması gündeme gelecekti.[46]

Halifenin girişimleri sonuçsuz kalmış, Şeyh Saffet Efendi ve 55 arkadaşının 2 Mart 1924 tarihli önerisi ile Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmaları karara bağlanmıştı. Öneri aynı gün kabul ediliyor ve kanun resmi gazetede yayınlanıyordu. Karar 3 Mart günü İstanbul Valiliğine tebliğ edilmiş, uygulanması ile ilgili ayrıntılı bir talimat da gönderilmişti. Vali Haydar Bey ve Emniyet Müdürü Sadettin Bey'in da dahil olduğu heyet, Dolmabahçe Sarayı'na gidecek kararı Abdülmecid Efendiye tebliğ edecekti.

12 yaşından büyük olan erkeklere 24 saat, kadınlarla küçük çocuklara ise bir hafta müddet tanınmıştı.

“Politika icabı düşük hanedan üyesi olduğumdan hem evimden, hem de memleketimden ayrılmaya mecbur kalıyordum. Bu ayrılık her şeyden beterdi. Çünkü ne zaman döneceğimiz belli değildi. Büyük bir üzüntü içinde evimi, çok sevdiğim İstanbul’u, vatanımı terk etmeye mecbur kaldım. Emrin tebliği edildiğinden hemen ertesi günü üç yavrumu alarak bir İtalyan vapuru ile Marsilya’ya hareket ettim. Eşim Kamil Bey ve çocuklarımın dadısı Enise de beraber geldi. “

Sürgündeki ilk ikâmetleri Paris’teki küçük bir daire olmuştu. Bir buçuk sene sonra San Remo’ya gidecekler (Temmuz 1925) ve diğer sürgündeki akrabaları ile bir araya geleceklerdi. Halası Seniha Sultan, oğulları Lütfullah ve Sabahattin Efendiler, Mediha Sultan ve diğerleri onun manevi olarak sığındığı ve yalnızlığını paylaştığı isimler olmuştu. Sultan Vahdeddin’i de ziyaret etmiş, onu alnından öpmesiyle gözyaşlarına boğulmuştu.

Yeniden Paris’e dönmüşlerdi. Mah-peyker ve Türkan Cour Fenelon Mektebi’nde, oğlu Ali Enver ise Janson’da eğitim görüyordu. Aileye dördüncü birey de katılacaktı. Rana Hanım Sultan 1926 yılında dünyaya gelmişti.

ÇOCUKLAR VATANA DÖNÜYOR

“Günün birinde onların memlekete dönebileceğini ümit ediyordum. Çocuklarımdan ayrılmak bana çok güç gelecekti. Seneler geçtikçe bu ihtimal yaklaşıyordu. Kayınbiraderim Nuri Paşa bir hayli müracaatlarda bulundu. 1939’da özel bir kanun çıktı ve babalarının soyadı ve vatandaşlığın bütün haklarına sahip olarak memlekete dönebileceklerdi. Onların vatandaş olarak memlekete kavuşacaklarına çok sevinmekle birlikte, ayrılmak bana çok acı geldi. Dört çocuğumu dadıları Enise ile birlikte amcalarına gönderdim. İşte gurbet acısı asıl o zaman başladı.”

Kamil Bey ile birlikte Paris’te kalmışlardı. Artık tüm vakitlerini İstanbul’dan haber beklemekle ve birbirine destek olmakla geçiriyorlardı. Yeni bir savaş, yeni bir hasret demekti ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ülke ile irtibat da kesilmişti. İsviçre’den bu haberleşmenin mümkün olabileceğini öğrenen Naciye Sultan ve eşi harp yıllarını Bern’de geçirecekler en büyük yakınlığı o dönemlerde sefirlik yapan Yakup Kadri Karaosmanoğlu’ndan göreceklerdi. Kendi ifadesi ile Türk elçiliği bir aile yuvasıydı. Orada bulunduğu zamanlar kendini Türk topraklarında hissediyordu.

Çocuklarına duyduğu hasreti en yakın izleyenler arasında Nuri Paşa vardı. Bu yüzden iki kızını bir süre için İsviçre’ye getirmişti. Ali Enver İstanbul’daydı. 1943 yılına kadar bir arada süren yaşamları kızlarının yeniden Türkiye’ye dönmesiyle özlem yeniden başlayacaktı.

ÇOCUKLARIN ÇİLESİ: ALİ ENVER

Oğlu Ali Enver'in en büyük ideali babası gibi asker olmaktı. Havacılık alanında tahsil görmek istemiş, annesinin tüm karşı çıkmalarına rağmen kararından vazgeçmemişti. Kamil Bey'e yazdığı bir mektubu, yazısından tanıyarak açan Naciye Sultan, hatıralarında gözyaşlarına boğulduğunu yazar:

"Babasız bir çocuğum. Bu kararı kendim verdim. Memleketten başka sevdiğim bir annem var. Fakat memleket için ölürsem gam yemem. Annemi sana emanet ediyorum."

Yeniden bir araya geldiklerinde yıl 1947'dir. İki ay izin alabilen Ali Enver annesinin yanına gelmişti. Onu asker kıyafeti içinde görmekten onur duyduğunu belirten Naciye Sultan, ihtimaldir ki bu süre sonra zarfında oğluna her bakışında Enver Paşa'yı üniforması ile hatırlamıştı. Bu onu son görüşüydü. Çünkü Ali Enver karşılaştığı birtakım zorluklardan sonra kendine yeni bir yol çizmişti. Bu hayatın içinde ne Türkiye ne de aileye verilen soyadı vardı.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa'nın hayatını yazdığı kitabında Prof. Akdes Nimet Kurat'tan dinlediği bir anıyı da nakleder. Rauf Orbay, Londra elçisi olduğu dönemlerde Churchıll'e Enver Paşa'nın oğlunun İngiltere'de stajda olduğunu söylemiş, Churchıll bu sözler üzerine Ali Enver Bey'i tanımaktan memnun olacağını belirtmişti. Rauf Bey, bu konuşmayı Ali Enver'e nakletmesinin ardından görüşme gerçekleşecekti:

"Nihayet buluşma günü ve saati düzenlenir. Rauf Orbay ile genç Ali Enver belirtilen saatte Churchıll'in evindedirler. Churchıll, Ali Enver'i şefkatle karşılar. Endişe bulutları dağılır. Churchıll, o büyük hatasına rağmen gençliğine dönmüş gibidir. Enver Paşa'dan övgüyle bahseder. Ve bu arada, biraz da şakaya getirerek şu sözleri söyler: ' Senin baban Enver Paşa, benim siyasi hayatımı tam yirmi yıl geriye attı.'

Aile soyadı kanunu ile Akoğlu soyadını almıştı. Ancak Ali Enver bunu istememiş, ikinci ismi Enver'i soyadı olarak benimsemişti. TC Hava Kuvvetleri'nde kıdemli yüzbaşı iken, imtihanı kazandığı halde Enver Paşa'nın oğlu olduğu için Harp Akademisi'ne kabul edilmediğinden istifa etti ve RAF'ta tecrübe pilotu oldu. Dünyanın en iyi pilotları arasında yer aldı.

Ali Enver Bey'in ilk eşi Peri-zad Hanım'dı (Abidin Daver'in kızı). 1953 yılında boşandı ve ikinci evliliğini İsveç asıllı Majbritt ile yaptı (1954).

Kızları Arzu Enver Hanım bir yıl sonra Napoli'de dünyaya geldi. Ali Enver Bey, Avustralya'da yeni bir uçağı tecrübe ederken, uçağının düşmesiyle yaşamını yitirdiğinde 50 yaşındaydı (2.12.1971).

Naciye Sultanın büyük kızı Mah-peyker Hanım Sultan tahsilini tıp alanında yapmıştı. Paris ve New York'taki tahsil hayatından sonra, İsmet İnönü'nün özel izni ile Türkiye'ye giriş yapanlar arasındaydı (1939). Daha sonra psikiyatr Fikret Ürgüplü ile evlendi (1946), bir yıl sonra çocukları Hasan dünyaya geldi.

İkinci kızı Türkan Hanım Sultan kimya dalını seçti, İstanbul'da Hariciye memurluğu yapan Hüveyda Mayatepek ile hayatını birleştirdi (1945). Oğulları Osman Mayatepek 1950 yılında dünyaya geldi.

Naciye Sultan iki kızının da gelin olduğunu görememişti. Hüveyda Bey'in Cenevre'ye görevli olarak geldiğinde tanışabilecekti.

Kamil Bey'den dünyaya gelen kızı Rana ise Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Türkiye'ye gelmiş, diplomat Sadi Eldem ile evlenerek Ankara'ya yerleşmişti. Onun da Ceyda (1952) ve Necla (1954) adını verdiği iki kızı ile oğlu Edhem(1960) dünyaya geliyordu.

Naciye Sultan yurt dışında, kızları Türkiye'deydi. Yeniden bir araya gelmeleri 1953 yılında gerçekleşecekti.

HASRETİN BİTTİĞİ GÜN

Türkiye’den ayrıldığında 29 yaşındaydı. Hanedan mensuplarının Türkiye’ye dönmelerine izin veren kanun ile Naciye Sultan da vatan hasretini bitirenler arasına katılmıştı. 1.1.1953 günü Türkiye topraklarına yeniden dönebilen Sultan, anılarında o günü en ince ayrıntılarına kadar anlatmıştı:[47]

“Telgrafı aldığımda uzun süre ağladım. Bütün dostlarıma telefon ettim ve hemen hazırlanmaya başladım. Çocuklarımı çok özlemiştim. Senelerce bekleyen, beklemeye alışan bir insan ne de çok sabırsız olabiliyor. Beş günlük vapur yolculuğu bitmek bilmedi. Daha vapura biner binmez kendimi yurdun bir köşesinde hissettim. Güzel bir günün akşamı İstanbul’a yaklaştık. Meğer her şeyi ne kadar özlemişim. Denizin rengi, güneşin pırıltısı bile bambaşka. Uzaktan aşina ve dost bir şehir belirdi. Gelişmiş ve yenileşmiş tarafları olduğu derhal gözüme çarptı. Dünyanın en güzel şehirlerini görmüş, oralarda yaşamış, iyi ve kötü günler geçirmiştim. Fakat, memlekete dönmenin hazzı bambaşka. Yirmi sekiz sene süren gurbet hayatından sonra bana her şey o kadar güzel geliyor ki. Vapur rıhtıma ağır ağır yaklaşırken, kalbim kopacak gibi çarpıyordu. Karşıdan çocuklarımı gördüm. Sahile yanaşır yanaşmaz hepsi vapura bindiler. İlk bağrıma bastığım torunum Hasan oldu. O anda bütün çektiğim hasret acılarını unuttum. Evde yıllardır görmediğim ihtiyar annemle altı aylık torunum beni bekliyordu. Annem benden daha metin olarak beni karşıladı. Torunum mini mini Ceyda henüz hiçbir şeyin farkında değildi. Onu bağrıma basarken, yeniden dünyaya gelmiş gibi hissetim. Çekilenlerin hepsi o anda unutuldu.”

Vatandan ve çocuklarından uzakta geçen yıllar artık geride kalmıştı. Yeniden bir aileydiler. Belki de, Türkiye’ye döndükten sonra torunları ile kucaklaşacağı, yerleştiği Nişantaşı sokaklarında yürüyerek gezeceği, Boğaz’da oturup havasını soluyabileceği uzun yılları olmasını düşlemişti. Hasretini çektiği o kadar çok şey vardı ki. Ama bu mutluluğu üç yıl daha sürdürebilecekti. 5.12.1957 günü hayata gözlerini yumduğunda 61 yaşındaydı.

CEMAL PAŞA'NIN "VENÜS"Ü

"Sevgili karıcığım,

Buradaki işlerim, pek ziyade memnuniyeti mucip olacak şekilde devam ediyor. Cuma günü Poincare (dönemin Fransa başvekili) ile görüştüm.

Fevkalade nazik bir surette beni kabul etti. Ve söylediklerimi dinledi. Paris'te daha 15 gün kadar kalmamı ve gitmeden önce bir daha ziyaret etmemi rica etti. Bu tarz konuşmamızdan ve burada kalmamı rica etmesinden gayet memnun oldum.

Hulasa Paris'e gelmiş olmam kadar, teşebbüslerim için faydalı hiçbir şey tasavvur edemem. Mektup ile sana tafsilat vermeyi tehlikeli telakki ederim. Görüştüğümüzde etraflı malumat veririm. Cahit Bey'e bu mektubu göster.

İzzet Paşa ile Yusuf Kemal Bey'in bu sırada buraya gelmeleri de iyi ve isabetli oldu. Onlarla da burada uzun uzadıya görüşeceğim. Raymond, Lion'dan dün geldi. Bu sabah beni ziyaret etti. Sana tazimatını arz ediyor. Şimdi saat üç buçuk. Saat beşte meşhur madam Golisse'ye çaya gideceğiz. Hani bizim hakkımızda fevkalade şeyler yazan ve Anadolu'ya üç dört defa ziyaret eden kadın. Hulasa, her gün öğle yemeği ile akşam yemeğini ziyafetlerde yiyoruz. Buraya geldim geleli, kendi kesemden yalnız bir öğle yemeği ile bir de dün akşam yemeği yedim. İktisat diye de Nusret ve İsmet'in canlarını çıkarıyorum. Nusret'in otel parasından kurtulmak için bugün onu Şivekar'ın evine gönderiyorum.

Eğer yarın da senden mektup alamazsam, yangın var diye haykırırım. Seni, koklaya koklaya öperim, sevgili karıcığım.

Kocan

Ahmet Cemal"

Mektup 5.3.1922 günü Berlin'de bulunan (Hotel Maurice) Cemal Paşa'dan eşi Seniha Hanım'a yazılmıştı.

İttihat ve Terakki'nin üç liderinden Cemal Paşa'ya...

Aslında Cemal Paşa'ya Tiflis'te sıkılan Ermeni kurşununun diğerlerinden yani Talat Paşa'ya, Sait Halim Paşa'ya sıkılandan farkı yoktur. Belki eller farklıdır, çaplar farklıdır ama ardında İttihat ve Terakki vardır.

Devlet politikasında belirleyici rol oynayan Ahmet Cemal Paşa 6.5.1872'de Midilli'de dünyaya geldi. Babası eczacı Binbaşı Mehmet Nesip Efendi, annesi ise Binnaz Hanımdır.

Kuleli Askeri İdadisi’nde ilk askeri eğitimini tamamladıktan sonra Mekteb-i

Harbiye-i Şahane’ye kayıt olmuştu (1890). Üç yıl süren eğitimi sonrasında teğmen rütbesiyle okul ikicisi olarak mezun oluyordu. Eğitimine iki yıl daha devam edecek ve yüzbaşı rütbesini alacaktı (28 Aralık 1895).

1908 – 1918 dönemine damgasını vuran Cemal Paşa’nın ilk görev yeri Erkan-ı Harp yüzbaşısı olarak 1’nci şube olmuştu. Daha sonra kolağası, binbaşı, kaymakam, miralay, mirliva ve ferikliğe terfi etmiş, Kırklareli’nde bulunan 2’nci ordu emrinde de çalışmıştı. Selanik’teki Üçüncü Ordu, Anadolu’da bazı vilayetlere asayişi idareye memurluk diğer üstlendiği vazifelerdi.

İttihat ve Terakki’ye Eylül 1906’da 49. sıradan 150 kayıt numarası ile katılmıştı. Buradaki siyasi faaliyetlerinin yanı sıra, binbaşı olarak Rumeli Demiryolları müfettişliği ile İttihat ve Terakki’nin genişlemesini sağlamış, semt ve mahallelerde “Ocak”lar oluşturmuştu.

Son derece teşkilatçı oluşu kadar askeri bilgisi ile cemiyetin en üst yöneticileri arasına girdi. 31 Mart hadisesinde Hareket Ordusu’nda da vardı. Üsküdar Muhafızlığı, Adana ve Bağdat valiliğinin ardından, Mahmut Şevket Paşa’nın emri ile İstanbul Muhafızlığı’na tayin edilmişti. Babıali baskını üzerine getirildiği bu görevi sırasında verdiği kararlarla oldukça başarılı olmuştu. Otoriter idaresi ile karşı hareketleri bastırmış, Mahmut Şevket Paşa’ya suikast girişiminde bulunduklarına karar verilen muhaliflerin idamlarını tereddütsüz onaylamıştı.

Enver Paşa’nın Harbiye Nezareti’ne getirilmesi ile önce Nafıa, ardından da Bahriye Nazırı olacaktı. Bu görevlerinde de büyük başarı gösteren Cemal Paşa özellikle Fransızlarla anlaşma yollarına gitmiş, ancak Fransa’da iken Enver Paşa’nın Osmanlı-Alman İttifakı’nı kabule mecbur olmuştu (2 Ağustos 1914).

Birinci Dünya Savaşı çıkınca Bahriye Nazırlığının yanı sıra İkinci Ordu Kumandanlığına tayin edilmişti. Böylece Mısır’ın İngilizlerden kurtarılmasını temin amacıyla Şam’a gidecekti (8 Aralık 1914).

Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı sırasında Suriye ve Hicaz’ı kapsayan Dördüncü Ordu Komutanı görevi sırasında Orta-doğuda ajan ordusu ile de savaşmak zorunda kalmıştı. Ancak kurulan casusluk ağı oldukça profesyonel kimselerden oluşmuştu ve Paşa’nın zor durumda kaldığı anlar da olacaktı.[48]

Teşkilat-ı Mahsusa lideri Kuşçubaşı Eşref (Sencer) paşalara yakın bir kişiydi. Sencer, paşalar hakkında görüş bildirirken öncelikle üçünü de vatansever addeder. Hiçbirisinin kişisel servet ve hırs peşinde koşmadığını belirtir. Cemal Paşa'yı tarifi ise şöyle olacaktır:[49]

"Kararlarında bazen lüzumsuz serttir. Hakikatler karşısında kendi fikrinin isabetini iddiada ifrata kaçtığı olmuştur. Müsamahası yoktu. Dördüncü ordu Kumandanı ve unvan ve sıfatıyla Suriye'ye gitmesinden bir süre sonra kendisini müstakil hissedecek kadar afaki saydığı muhakkaktır. Hatta bu mevzu üzerindeki bir latifemi ciddiye almıştı."

Buraya kadar Cemal Paşa'nın devletin çeşitli kademelerinde ne denli önemli görevler üstlendiğini görüyoruz.

Özel hayatına da askeri ve siyasi hayatı kadar özen göstermişti. İlk izdivacını 1897 yılında Bekir Paşa'nın kızı ile yapmıştı. Eşini doğum esnasında kaybeden Paşa, 2.6.1898'de Binbaşı Hasan Bey ve Ayşe Hanım'ın kızı, Selanik Tümen Kumandanı Mehmet Paşa'nın hemşiresi olan Seniha Hanım ile hayatını birleştiriyordu. Mehmet, Ahmet Rüşdi, Hasan Necdet ve Hasan Behçet isimlerinde 4 erkek ve Kamran ismi verdikleri kız çocukları dünyaya gelecekti.

Seniha Hanım'ın sadece evine değil, siyasi konulara da duyarlı olduğunu ve bunu Cemal Paşa ile zaman zaman paylaştığı görülür. II Meşrutiyet ilan edildiğinde ilk tebrik edenlerden biri olmuştu. Cemal Paşa, eşinin sevinci karşısında: Canım ne oldu ki, bu kadar seviniyorsunuz? Bu tebrikler neden? diye sorduğunda:" Aman beyim nasıl sevinmeyelim. Sayenizde hürriyet ilan edildi. Millet kurtuldu. Artık sürgün, hapis ve ölüm korkuları bitti. Rahat yaşayacağız."demişti.

Cemal Paşa eşinin sözleri üzerine bir müddet susmuş, ardından da şu cevabı vermişti:

"Yanılıyorsun Venüs'üm. Asıl felaketler, harpler, suikastler ve ölüm tehlikeleri asıl bundan sonra başlayacak. Eğer kucağımdaki şu yavrumun torunu bir gün şu memlekette rahat yaşarsa, ben ve arkadaşlarım ancak o zaman tebrike layık olabiliriz."

Cemal Paşa için vatan her şeyden üstündü. Davası uğruna çoğu zaman ailesini ihmal ettiği, bu nedenle münakaşaların yaşandığı görülür:[50]

"1904 yılında henüz altı yıllık evli iken eşi Seniha Hanım ile sorunlar yaşamıştı. Seniha Hanım, Paşa'nın eve fazla zaman ayıramamasından dolayı başka bir kadının varlığından şüphelenmişti. Cemal Bey, o zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakından ilgileniyor, cemiyet adına

çalışmalarda bulunuyordu. Bir gün öğle yemeğinde annesi kadar çok sevdiği ablası Şadiye Hanım, karısı ve çocuklarını ihmal ettiğini, artık hayatına çeki düzen vermesi gerektiğini söyleyince, Cemal Paşa hiddetle yerinden kalkarak şu cümleyi söylemişti: Abla ben öyle bir sevdaya tutuldum ki, karımı, çocuklarımı, kendimi ve hepinizi gözümü kırpmadan fedaya hazırım. Bunu böylece bilesiniz."

Cemal Paşa bu sözleri çok içten söylüyordu. Ancak inandığı davası uğruna gün geldiğinde çok sevdiği vatanını terk etmek zorunda kalacağını bilmiyordu.

8 Temmuz 1918 günü kurulan İkinci Talat Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı idi. Savaşın kaybedileceğinin belli olması üzerine hükümet istifasını vermek zorunda kalmıştı. Talat ve Enver Paşa gibi Cemal Paşa da basında çıkan olumsuz haberlerden payını almaktaydı. Yazılan yazılardan oldukça rahatsızdı ve tekzip etme olanağı bulamayacak durumdaydı. Mondros Mütarekesinin imzalanması, 31 Ekim 1918 günü İttihat ve Terakki'nin merkezinde yapılan toplantı sonrası yurt dışına çıkma kararı alındığında Cemal Paşa için de yeni ve bilinmez bir yola çıkış başlayacaktı.

Toplantının bitiminde Boyacıköy'deki evine gelmişti. Evraklarını tasnif ederken yanında Sapancalı Baki Bey vardı ve şu uyarıda bulunacaktı:

"Paşam, Talat Paşa'yı motorda görmeden binmeyiniz."

Firarı belki de tek onaylamayan Cemal Paşa'nın eşi Seniye Hanım'dı. Mustafa Ragıp Esatlı, Senihe Hanım'ın eşinin yurt dışına çıkmasına bütün gücü ile engel olduğunu yazar ve konuşmaları Sapancalı Baki Bey'in uyarısı ile aynı paralelliktedir:[51]

"Cemal Paşa'nın refikası, zevcinin Türkiye'den ayrılıp gitmesine şiddetle muarız olduğu için son dakikaya kadar zevcini bu fikirden vazgeçirmeye çalışıyordu. Fakat Cemal Paşa, bu ısrarlara hiç ehemmiyet vermiyor, ahval ve şeriat değiştiği için birkaç gün sonra İstanbul'a girecek olan İtilaf kuvvetlerinden cesaret alacak gayrimenkul unsurların kendisinden intikam almaya kalkışacakları muhakkak olduğunu söylüyordu. Cemal Paşa, siyaset arkadaşlarıyla birlikte verdiği birçok deliller göstererek şefkatle refikasını kandırmak istiyordu. Fakat refikası mütemadiyen ısrar ediyor, kabahat sen de değildir. Ne kaçıyorsun? Seni kimse mesul etmez, sen harbe aleyhtardın. Bunu herkes biliyor, otur, seni aldatıyorlar, Talat kaçmayacak, seni kaçıracak." sözleri ile ısrarını sürdürüyordu. "

Ancak Cemal Paşa kararlıydı ve Talat Paşa gibi evden çıkmadan önce Sadrazam İzzet Paşa, Dahiliye Nazırı Fethi Bey ve Bahriye Nazırı Rauf

Bey’e birer mektup yazacaktı. O da Talat Paşa gibi ülkenin huzura kavuştuğunda hesap verebilmek için dönmeye hazır olduğunu belirtiyordu:

“Sizin de bildiğiniz şekilde iktidar mevkiinden çekilmek mecburiyetinde kaldık. Benim ve arkadaşlarımın Türkiye’de kalmaları, sizin vazife ve icraatınızı çok işgal eder. İşlerinizi kolaylaştırmak üzere memleketten uzaklaşıyoruz. Bu mürafakatımız (ayrılma) vatani kaygıdan başka bir şey değildir. Ahval müsait ve tesiri memleketten mündefi olunca (geçmiş olunca) millete borçlu olduğum hesabı vermek üzere vatana dönmeye hazırım.”

RAUF ORBAY DİYOR Kİ

Rauf Bey, kaçışın gerçekleştiği gece ikâmetgâh olarak kullandığı Bahriye Dairesi'ne bir mektup getirildiğini belirtir. Zarfı açtığında Cemal Paşa'nın mektubu bir gece evvel yazdığı görür. Rauf Bey'e yazdığı satırlardan anlaşılıyor ki, Cemal Paşa Rauf Bey'i kendisine daha yakın görmüştür:

"Aziz Rauf Beyefendi

Fethi Bey'e yazdığım mektupta belirttiğim sebeplerden dolayı pek kısa bir zaman için memleketten ayrılıyorum. Bu zaman zarfında bana tahsis ettiğiniz otomobili iade ediyorum. Bundan başka iki otomobil daha gönderiyorum. Bunlardan birisi, benim pek aziz dostlarımdan umum yollar inşaat şirketi müdürü Fransız Mösyö Sökbilen'in malıdır. Kendisi ailesi ile birlikte Fransa'ya avdet ederken, harbin nihayetinde aynen iade edeceğimi vaat ederek ben saklamıştım. Burada ilgili şirketin vekili ve umum katibi olarak bulunan Musevi Mösyö Levi'ye müracaat ile kendisine teslim ederseniz, müteşekkir olurum. Diğer otomobil birinci Gazze muharebesinde İngilizlerden muharebe meydanında kahramanca zapt edilmiş bir otomobildir. Bana o zaman cephe kumandanı olan Fon Kres tarafından hediye edilmişti. Ben de askeri hayatım tarihinde bir mevki-i mahsus olan Gazze müdafaasının yadigârı olarak mana verecekleri için Bahriye Nezaretine gönderiyorum. Şimdi evimde bulurlarsa, birtakım edepsizler bin türlü mana verecekleri için Bahriye Nezaretine gönderiyorum. Eğer hükümet benim olduğunu tasdik ederse, haneme iade edersiniz. Aksi takdirde devlet malı olarak kullanırsınız. Suret-i mahsusada gözlerinizi öperim, azizim. "

Rauf Orbay, gerekli tahkikatı yaptırmış, otomobilin devlet malı olmadığını gördüğünde ailesine iade etmişti.

Cemal Paşa'yı en son Bahriye Nazırlığına tayin edildiği gün gördüğünü belirtir. Cemal Paşa, Rauf Bey'den tek bir şey istemiştir. Evinde koruma amacı ile bulundurduğu muhafızların görevlerinin devamını. Erlerin bir müddet daha bulundukları yerde kalmalarının sağlanması isteğini uygun gören Rauf Orbay, başka bir tedbir gerektiği takdirde bunu da yapacağını Cemal Paşa'ya söylediğini belirtir.

CEMAL PAŞA DA MENDİL SALLIYOR

Veda anı gelmişti. Seniha Hanım, Şifre Müdürü Seyfi Bey'i yanına alan Paşa'ya son kez yalvaracaktı:

-Bari Seyfi Bey'i götürme. Bize burada kim bakacak?

Seyfi Bey'in: ”Benim için fark etmez ama burada kalmam, ne hanımefendi ne de kendi çocuklarım için fayda etmez. Ama nasıl münasip görürseniz öyle hareket ederim.” sözleri üzerine Cemal Paşa, yazdığı mektupları Seyfi Bey'e verecek ve eşinin hıçkırıkları arasında sonradan yazılacakları tahmin edercesine şu sözleri söyleyecekti:

“Şunu hiçbir zaman unutma. Asla yolsuzluk yapmadım. Sana ve çocuklarıma haram lokma yedirmedim.”

Motora yaklaştığında ise ilk sorusu şu olmuştu:

“Talat Bey nerede?”

Mustafa Ragıp Esatlı'nın anlatımı ile Cemal Paşa'nın motora geçmesi şöyle gerçekleşmişti:

“Cemal Paşa sözünü bitirmemişti ki, motordan uzanan kuvvetli dört kol, Paşa'yı adeta çeker gibi motora aldılar. Bunlar, motorun mürettebatından iki Alman neferi idi. Cemal Paşa'nın sandaldan alınmasıyla motorun süratle uzaklaşması bir an içinde oldu. Bu son sahne pek dikkate şayandı. Talat Paşa'nın firar ediyor gibi hareket ederek İstanbul'da kalacağı ve kendisiyle Enver Paşa'yı uzaklaştıracağı telkini, Cemal Paşa'nın kafasında bir fikri sabit haline yerleşmişti. Bu fikri, bilhassa son dakikalarda firarına mani olmak isteyen zevcesi de takviye etmiş, Paşa'yı büsbütün kuşkulandırmıştı. Cemal Paşa motora bindikten sonra Talat Paşa'yı görünce geniş bir nefes aldı.”

Cemal Paşa ve arkadaşları uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Berlin'dedir. Daha sakin bir yerde bulunmak istemiş ve bir süre sonra arkadaşlarından ayrılarak Münih'e gelmişti. Burada Prof. Zarhe'nin yardımı ile bir Boşnak pasaportu alacak ve Halit Baboviç kimliği ile küçük bir pansiyona yerleşecekti.

Mektuplarında da “Halit” adını kullanan Cemal Paşa'nın satırlarından ailesinin de yanına geldiği görülüyor. Kimi zaman parasızlıktan yakınan Cemal Paşa, Enver Paşa'ya yazdığı 4 Aralık 1919 tarihli mektubu bu sıkıntısını dile getirir:

“...Fakat benim en ziyade belimi büken para meselesidir. İstanbul'dan gelen refikam bir miktar para ile geldi. Bu para, bizim burada ancak bir

sene geçinmemiz için kafidir. Eğer bugün 25.000 İsviçre frangına sahip olsam, burada bir dakika bile kalmayarak hemen İsviçre'ye giderim. Benim İsviçre'de bulunmam son derece faydalı olur. Bu parayı temin edebilmek için kime müracaat edebileceğimi tahmin ederseniz, hemen bana yazınız, ben de kendisinden isteyeyim."

Ancak Münih'teki hayatın ucuzluğunu dile getiren satırlar da mevcuttur:

"Münih'te hayat inanılmayacak kadar ucuz. Hele İsviçre frangı ile aralarındaki fark dikkate alınırsa, burada adeta bedava yaşanıyor. Refikam ve ben, iki çocuk ve bir hizmetçi ile beraber beş kişi bir pansiyonda, üç odada oturuyoruz. Oda kiraları ve yemek içmek dahil olduğu halde günde yalnız 100 mark veriyoruz."

Eşi Seniha Hanımı da şu sözlerle teselli ediyordu:

"Bu günler de geçer. Aç kalsak bile, bu kimsenin Cemal Paşa harbi umumide topladığı gayri meşru paraları yiyor demesine meydan vermeyeceği için bana o kadar dokunmaz. Fakat ya aksi olsaydı ya biz o zaman aylığımızdan bir kısmını bir kenara koyup şimdi rahat bir hayat yaşasaydık, herkes işte bu da harp zengini dese idi, o zaman ne olurdu? Ben bu sıkıntılı hayatı o refaha bin kere tercih ederim."

Ancak sıkıntıların yanı sıra baskılar sürmektedir. İsviçre'de bulunan eski yaveri İsmet Bey'in yardımı ile ailesini Münih'te bırakarak Davos yakınlarındaki Klosters kasabasına yerleşecektir. Buradaki ikâmeti ise bir yıl sürmüştü. Fırsat buldukça Münih'e geliyor, ailesini gördükten sonra yeniden İsviçre'ye dönüyordu. Ailesini yanına almamıştı, çünkü İsviçre'de neler olacağını bilmiyordu. Nitekim Osmanlı ve İtilaf devletlerinin İsviçre üzerindeki baskıları artmış, Cemal Paşa da 30 Ekim 1919'da yeniden Münih'e dönmüştü.

CEMAL PAŞA İÇİN İDAM KARARI

Cemal Paşa'nın yurdu terk etmesinin ardından Ahmet İzzet Paşa hükümetinin aldığı ilk karar takiple ilgiliydi. Meclis-i Mebusan'da 44 kişiden oluşturulan Beşinci Şubede İttihatçı nazırlar hakkında soruşturma başlatıyordu. Asker olan Cemal Bey için izinsiz yurt dışına çıkmakla ihlal suçu işlemişti ve dava için askeri soruşturma yazısı padişaha gönderilmişti. Vahdettin 16 Aralık 1918 tarihli irade-i seniyye ile kararı onaylıyordu.

Müşir Kazım Paşa başkanlığında kurulan komisyon hemen işe başlamıştı. Cemal Paşa'nın yurt içindeki mal varlığına el konulmuş, malların bir başkasına devir hakkı yasaklanmıştı. Mahkeme 5 duruşma yapmış, Cemal Paşa gıyabında idam cezasına çarptırılmıştı.

Kararın uygulanması için Cemal Paşa'nın iadesi şarttı ve yazışmalar başlıyordu. Alman hükümeti Enver Paşa'nın Almanya'da olmadığını belirterek Talat Paşa için farklı cevap vermiş, Cemal Paşa'nın iade edilmesinde ise bir sakınca görmemişti. Bunun nedeni Cemal Paşa'nın Osmanlı-Alman ittifakına karşı çıkışıydı. Ancak bütün bunlara rağmen Almanya bütün ittihatçılar için aynı sistemi uygulamış ve iadeyi yapmamıştır. Cemal Paşa'nın İsviçre'ye gittiğinin anlaşılması üzerine aynı yazışmalar İsviçre ile de yapılmıştı.

Peki, Cemal Paşa'nın Afganistan seferi nasıl başlamıştı?

Paşa takip ettiği gazetelerde, İngilizlerin Pakistan sınırında Afganistan'a karşı saldırıya geçtiğini okumuş ve oraya gitmeyi kararlaştırmıştı. Ailesi ile vedalaşırken Seniha Hanıma Atatürk'ün Anadolu'da mutlaka başarılı olacağını, ona yardımcı olmak için Afganistan'a gidip İngilizlere karşı savaşacağını söylüyordu. Ona göre Enver Paşa İran'da, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da, kendisi de Afganistan'da harekete geçecek, Doğu, İngiliz emperyalizminden kurtulacaktı.

Oysa o sıralar Seniha Hanım'ın ameliyat olması gerekiyordu ve Cemal Paşa bekleyememişti. Seniha Hanım, onu uğurlamıştı. Trene binerken Cemal Paşa'yı ilk kez ağlarken gördüğünü söyleyecekti. Mustafa Kemal Atatürk'e de bir mektup yazmış ve Afganistan'da yapmak istediklerini anlatmıştı:

"... Hilafet makamı hakkındaki bağlılık ve hürmetleri pek yüksek olan Afgan Emiri Hazretleri ile bütün Afganlılara, İslam Hilafetinin ve Garp Türklerinin maruz kaldığı tehlikeyi anlatarak, Anadolu'da teşekkül eden Türk İhtilal hükümetinin, bütün İslam aleminin manevi yardımına mazhar

olduğunu anlatacağım. Maiyetimde on kadar zabit ile 15 kadar silahlı er ve ast subay olacak. Taşkent'e varınca Kabil'de, Afgan Emirine telsizle müracaat edeceğim. Sonra Kabil'e varıp, Emir Hazretleri tarafından kabul edilmemi rica edeceğim. Ve konuşmamızda bu yolda dil kullanacağım. Afganistan'a varmaktaki hakiki maksat, Hindistan ihtilalcileri ile temas kurmak ve Hindistan'da gaye büyük ihtilal hazırlık ve teşkilatı vücuda getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım."

Berlin'den ülkelerine iade edilen Rus esirlerinin arasına karışmış ve Reval'e gelmişti. Buradan trenle önce Petesburg'a oradan da Moskova'ya gidecekti. Yaptığı görüşmeler sonrası Atatürk'ü sürekli bilgilendirmişti. İstediği referans yazısının ardından gelen Sovyet Hükümetine gönderilen bir telgraf Cemal Paşa'yı yıkacaktı:

"Enver, Talat ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüsü siyasiye girişmeye salahiyetleri yoktur."

Cemal Paşa, Atatürk'e hiç küsmemiş, sonraki faaliyetleri hakkında bilgi vermeye devam etmişti.

Moskova'da bulunduğu dönemlerde Cemal Paşa'nın kimi zaman ümitsizliğe kapıldığı da görülür. Büyük oğlu Ahmet'e yazdığı 13 Mayıs 1920 tarihli mektubu bir vedalaşma gibidir:

"Sana ismimden başka miras bırakacak hiçbir şeyim yoktur. Beş paralık bir servete sahip değilim. Vatanını, Türklüğünü her şeyden ziyade sev. Ve bu ikisi için hiçbir fedakârlıktan çekinme. Ben ölürsem annenin birkaç elması bütün aileyi ancak üç sene kadar iaşe edebilecek bir şeydir. Ondan sonra ananı, halanı, büyükanneni himaye edecek, onları hiç kimseye muhtaç etmeyeceksin."

12 Temmuz1920 günü Moskova'dan ayrılmış, Bakü üzerinden Türkistan'a gitmişti. Burada kaldığı süre içinde hem bölgeyi tanımaya çalışıyor, bir yandan da Afganistan ile ilgili bilgi topluyordu. Sonrasında yanına aldığı 15 Türk subayı ile Afganistan'a hareket edecektir.

Cemal Paşa'nın ifadesine göre Afgan Emiri, Osmanlılara karşı olan sevgisini belirtmek için kırmızı bir fes giymiştir. Vali ve Türkiye'deki ilk Afganistan sefiri Ahmet Han ile Hariciye Nazırı Mahmut Tarzi tarafından karşılanan paşa, bu defa Emanullah Han tarafından resmi olarak Kabil'e davet edilecekti.

Görüşme müspet sonuçlanmış, ilk olarak ordunun yeniden yapılanması ele alınmıştı. Birlikte geldiği Türk subayları ile bir kıta oluşturmuş, subay yetiştirilmesi için bir de okul açmıştı. Kabil'deki Sovyet elçisi Suriç'in

aracılığı ile gerekli ekonomik ve askeri destek sağlanmış ve diğer konularda da reform hareketlerine girişilmişti. Hukuk çalışmalarının başında Bedri Bey bulunuyor ve Sovyetlerle anlaşma da gündeme geliyordu. Afganistan'daki askeri ve siyasi gelişmeler İngilizleri rahatsız etmişti. Afganistan'a silah ve teçhizat temin etmek, silah fabrikasını harekete geçirmek, Fransa, İtalya ve Almanya'nın Afganistan'la diplomatik ilişkilerini sağlamak için İsviçre'ye geçmişti. Peşinde hem silah satıcıları hem de gizli servisler vardı. Paşa 28 Şubat 1922 günü Paris'teydi. İtalya'nın Kabil'e bir elçi göndermesini Kont Sforza ile görüşerek temin etmiş, Fransızlar da ikna olmuştu. Silah fabrikatörlerinden alınan teklifleri Paris'teki Afgan elçisine teslim etmişti.

Bu çalışmaları sırasında da Mustafa Kemal ile haberleşmesini kesmeyen Cemal Paşa, yazdığı mektuplarında bilgi verir. Ancak "Teşkilatımı Ankara'ya bağlamayı daima meslek ettiğim gibi, bundan sonra da ruhen ve cismen Ankara'ya bağlı kalacağımı beyan ederim."

Ancak başarılı çalışmalarından rahatsız olanlar vardı. Devlet erkanı kimi zaman kararsızlık örneği sergiliyordu. İngiliz yanlıları muhalefet yapıyordu. Cemal Paşa, Afganistan'da henüz işinin tamamlanmadığını görecek ve mücadeleye devam kararı alacaktı.

Bu sırada Enver Paşa'dan bir telgraf alacaktı: "Afgan hududundayım, sizinle görüşmek istiyorum."

Cemal Paşa, Amanullah Han'dan Bolşeviklerle görüşmek ve ailesini de ziyaret etmek amacı ile izin istiyor ve yola çıkıyordu. Enver Paşa ile buluşamamış, ama Moskova'dan ayrıldıktan sonra Münih'e giderek Seniha Hanım ve çocukları ile hasret gidermişti. Paşa'nın bu tarihten itibaren Tiflis'e gidişine kadar günleri görüşmelerle geçmiş, sonuçlarından Atatürk'ü bilgilendirmeye devam etmiştir.

Bu mektuplardan biri 9 Temmuz 1922 tarihini taşır. Cemal Paşa'nın bu kez bir isteği vardır. Atatürk'e gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesini, Afganistan meselesini görüşmek üzere Kars ya da Erzurum'a davet edilmesini istemiştir. Haber gelinceye kadar Tiflis'te beklemeyi uygun bulmuştur.

SOKAKTAN YANKILANAN SİLAH SESLERİ

Tiflis'te Ankara hükümetinin temsilcisi Muhtar Bey (eski Kastamonu mebusu) ile görüşmüştü (21 Temmuz 1922). Türkiye'ye dönmek isteyen Cemal Paşa, Türk elçiliğinde bu dileğini de dile getirmiş, akşam yemeğinden sonra Muhtar Bey'in karşı çıkmasına rağmen Büyük Petro sokağında yaveri Nusret Bey ve Süreyya Bey ile yürümeye başlamıştı. Ancak bölge Ermeni komitecilerin kaynadığı bir yerdi. Yaverlerden Nusret Bey, bu tehlikeyi Cemal Paşa'nın eşine yazdığı mektubunda da dile getirmişti:

"Hanım Efendiciğim,

Tiflis'e geleli altı gün oldu. Ev aramak, otelin pis odalarından çıkarak biraz istirahat etmek için bir yer bulmak derdi ile uğraşıyoruz. Bizler şükürler olsun sıhhatteyiz. Burada müthiş bir Ermeni ekseriyeti var. Fakat Allah'ın yardımına sığınıyor ve sonra bizim için pek kıymetli Cemal Paşa'yı göz bebeğimiz gibi muhafazaya çalışıyoruz. Süreyya ve ben olmaksızın hatta odasından bile çıkardığımız yok. O da çocuk gibi güzelce sözlerimizi tutuyor. Siz de dua ediniz. Ellerinizi öperek afiyetinizin devamına dualar dilerim. Güller açıldıkça bu fakiri de hatırlarsanız, ruhum şad olur efendiciğim."

Son cümlesi sanki tehlikeyi sezercesine yazılmıştı. Jovkodovfski sokağı köşesine geldiklerinde saatler 23.00'e yaklaşıyordu. Rus Çeka binasının çok yakınında idiler. Bir otomobil belirmiş, içinden silahlı bir grup inerek silahlarını ateşlemişlerdi. Kurşun sesleri yankılanıyordu. Cemal Paşa ve Nusret Bey yere düşmüştü. Silahlarını çekmeye vakit bulamamışlardı. Süreyya Bey ise Suluak sokağına doğru koşuyordu. Ancak 50 metre gidebilmişti. Kurşunlar hedefi şaşmıyordu. O sırada bölgede bulunan itfaiye alayından Karakin Dilanyan isimli bir Ermeni katillerin peşine düşmüş, bedelini ise canı ile ödemişti. Çeka binasından çıkan bir memur da öldürülmüş, sokakta yürümekte olan bir kadın da yaralanmıştı.

Eski hariciyecilerden Firuz Kesim ve Osman Kemal Bey, iki dakika önce Cemal Paşa ile vedalaşmışlardı. Silah seslerini duyduğunda donup kaldıklarını belirten Firuz Bey, olay yerine ilk gidenlerden biri olmuştu ve şu açıklamayı getirecekti:[52]

"Bir an tereddütten sonra ikimiz de vaziyeti kavramış olmanın heyecanı içinde ne sağa ne de sola bakmadan birer gölge gibi dönüp koşarak mümessilliğe gittik. Onlar da silah seslerini duymuşlardı. Herkes ayaktaydı.

Muhtar Bey ve mümessilliğin muhafızları ile birlikte vaka yerine gittiğimizde ilk evvel, yaya kaldırımı üzerinde yere serilmiş vaziyette Süreyya'yı gördük. Biraz ileride Cemal Paşa da aynı vaziyette yatıyordu. Tabancasına atmış olduğu sağ eli öylece kalmıştı. Cemal Paşa'nın iki adım ilerisinde, kıvrılmış bastonuyla yüzükoyun düşmüş Nusret'i gördük. Dikkat ettik, mümessillikten çıkarken Süreyya'nın elinde bulunan evrak çantası yoktu."

Cemal Paşa'nın ensesine ve beline üç kurşun isabet etmişti. Nusret Bey'in beş kurşun, Süreyya Bey'in ise bir kurşunla hayatını kaybettiği anlaşılıyordu. Rus resmi makamları cinayetleri Ermeni Taşnak Komiteleri tarafından yapıldığını açıklamış, ardından tevkiflere başlamıştı. Ancak katillerin teşhisi konusunda bir açıklama yoktu.

Bilinen tek şey Cemal Paşa, Yaverleri binbaşı Nusret ile teğmen Süreyya ile birlikte Ermeni komitacıların kurşunlarına hedef olduğuydu.

YAVERİ İSMET BEY: CEMAL PAŞA'YI RUSLAR ÖLDÜRTTÜ

İsmet Bey (Karadoğan) Cemal Paşa'nın Afganistan'da bulunduğu dönemlerde yaverliğini yapmıştı. Son günlerine kadar yanındaydı ve hazırlanan raporları Ankara'ya götürmek için Tiflis'ten ayrılmıştı. Sağ kalmasını bu göreve borçluydu ve anlattıkları arasında Moskova'daki sorgulanmaları da vardı:[53]

"Evvela şunu söyleyeyim ki, Enver Paşa'nın Türkistan'daki isyan hareketi başladığında Ruslar Cemal Paşa'yı öldürmeyi kafalarına koymuşlardı. Moskova'da bulunduğumuz sırada Enver'in harekete geçişini müteakip bizi ÇEKA'ya çağırdılar ve uzun uzadıya Enver ile alakamız, onunla haberleşmemizin bulunup bulunmadığı konusunda sorguya çekmişlerdi. Tabi ne kadar hayır desek inanmamışlardı. Ben Cemal Paşa'nın, bütün Orta Asya vaziyetini, siyasi durumu ve Ruslarla Afganlıların halini, Enver'in hareketinin tepkilerini uzun uzadıya anlatan raporlarını Ankara'ya götürecektim. Hareketten evvel Cemal Paşa'dan, çok tehlikeli bir yer olan Tiflis'i bırakıp Borjom'da istirahat etmekte olan Türk dostu General Fronze'nin yanında kalmasını çok ısrarla rica ettim. Peki, gideriz dedi fakat gitmedi. Ben hastaydım. Sıtma olmuştum. Bu halde istasyona gitmek için arabaya binerken Cemal Paşa da benimle gelmek istedi. Aman Paşam, istasyon kalabalık, tehlikeli, sizin gelmeniz olmaz. dedim. Ses çıkarmadı. Beni kucaklayıp , 'İsmet seni bir daha görebilecek miyim? diye sorduğunda merak etmemesini, Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp hemen döneceğimi söylemiştim.

Felaket haberini yolda iken İnebolu'da aldım. Yoluma devam ederek Ankara'ya varışımda elimdeki evrakı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettim ve lazım olan izahatı verdim. Paşa çok müteessirdi. "Ah... Niye Ankara'ya gelmedi ."diye hayıflanmıştı. Cemal Paşa Ermeniler tarafından değil, Rusların Çeka teşkilatı tarafından vurdurulmuştur. Katil Gürcüleri de sonra işittiğime göre Tiflis hapishanesinde yine Ruslar harcamışlardır. "

Cemal Paşa'nın öldürülmesi sadece Tiflis'te değil her yerde büyük üzüntü ile karşılanıyordu. Ertesi günü Türk Temsilciliğine Azerbeycan, İran, Rus başta olmak üzere bütün yabacı elçilikler taziyeye gelmişlerdi. Tiflis hükümeti Cemal Paşa ve arkadaşları için Şah Abbas Camii'nde büyük bir cenaze merasimi düzenliyordu. Kafkas ordusuna mensup bando merasimde hazır bulunmuş, ardından cenazeler defnedilmişti.

Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Cemal Paşa'nın cenazesinin nakli için dilekçe veren kumandandır. 8 Ağustos 1922 tarihli dilekçesi ile Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne talebini arz etmişti:

"Tiflis'te şehit edilen Cemal Paşa ve yaverlerinin tahnit edilmiş cenazelerinin Tiflis'te defni veya Anadolu'ya nakli Tiflis mümessillimizden sorulmaktadır. Bu cenazelerin Kars tarikiyle ihtigale-i lazime (büyük bir kalabalıkla yapılan merasim) ile Erzurum'a celbi ve Erzurum'dan merhum Hafız Hakkı Paşa'nın yanına gömülmesini münasip görmekteyim. Bu suret ile Taşnak mezalimi Erzurum'da ebedi bir hatıra bırakmış olur. Bu husustaki emrin serian itasını rica ederim."

Karar çok çabuk çıkıyor, Cemal Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Kemal Bey (Doğulu) Tiflis'e geliyor ve cenazeleri özel bir trenle Erzurum'a getiriyordu. Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın mezarının yanına sade bir törenle defnedilecekti.

CEMAL PAŞA AİLESİNE 5 BİN ALTIN YARDIM

Her açılan yeni bir arşiv, gizli kalmış bilgilerin gün ışığına çıkması demektir. Mehmet Perinçek, Rusya Toplumsal-Siyasal Tarih Devlet Arşivinde (RGASPİ) yaptığı araştırmada Cemal Paşa cinayeti ile ilgili yeni bilgilere ulaşmıştır. Tarih ve Düşünce Dergisi'nde yayınladığı yazısında, cinayetin ilk kez 17 Ağustos 1922 günü ele alındığını belirtir:

"Çok gizli tutulan toplantı tutanaklarından birinde, Cemal Paşa cinayetinde İngiliz ajanlarının rolüne dikkat çekiliyor. Politbüro'nun 22 Kasım 1922 tarihli oturum tutanaklarından ortaya çıkan ilginç bir gerçek ise, Sovyet Rusya'nın Cemal Paşa ailesine 5 bin altın yardım yapması. Bu kararın alındığı toplantıda Lenin, Stalin, Troçki gibi en üst düzeydeki Sovyet liderleri de hazır bulunuyor. Öneri, Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından yapılıyor."

Yardımın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bir sonuç yok. Ancak belgeler gösteriyor ki, Cemal Paşa Sovyet Rusya tarafından önemli ve değerli bir devlet adamı olarak kabul edilmiştir.

Vatansever bir asker ve devlet adamıydı

Şerefli geçmişinden başka hiçbir şey bırakmadı.

Çünkü şeref ve haysiyetinden başka hiçbir şeyi yoktu.

Bu nedenle 30 Kasım 1927 tarihli bir kararname ile Viçen Hokaçyan adına kayıtlı ama terk edilmiş ve hazineye intikal etmiş olan arsa ve dükkân Cemal Paşa'nın ailesine devredilecekti. Feriköy, Fransız Mezarlığı karşısı, Tatavla Caddesinde bulunan bu yerler ailenin hem ikâmetgahı, hem de geçimlerini sağladıkları yer olacaktı.

5 Ocak 1961'de ise 10705 sayılı ve 215 numaralı kanunla kızı Kamran Cemal'e babasının hizmetlerinden dolayı ömür boyu 500 lira maaş bağlanmıştı.

VASİYETNAME GİBİ MEKTUP

Cemal Paşa Berlin'e gittiğinde ilk işi bir vasiyetname yazmıştı. Her şeyi Seniha Hanım'a bıraktığını, çocuklarının 30 yaşına kadar annelerine sadık kalmalarını istiyordu. Bir mektupta Moskova'dan oğlu Ahmet'e yazmış ve yapmasını istediklerini maddeler halinde sıralamıştı:

Moskova:13 Mayıs 1920

"Sevgili oğlum Ahmet,

Ben uzun bir seyahate çıkıyorum. İhtimal ki sizi uzun bir müddet göremeyeceğim. Ve yine ihtimal ki benden uzun süre haber alamayacaksınız.

İşte sana bu mektupta bazı nasihatler vereceğim. Bu sözlerimi can kulağı ile dinle, onların haricine çıkma:

Oğlum, sen benim en büyük evladımsın. Benden sonra ailemizin erkeği sensin. Sana ismimden başka miras bırakacak bir şeyim yoktur. Beş paralık bir servete malik değilim. Ben ölürsem annenin birkaç parça elması bütün aileyi ancak üç sene kadar iaşe edebilecek bir şeydir. Ondan sonra ananı, büyük anneni himaye edecek, onları hiç kimseye muhtaç etmeden besleyecek ancak senin çalışkanlığındır. Hiç kimseden on para bile isteme. Kazanırsan, onları anan ve kardeşlerin için sakla, sen gayet fakir bir hayat geçir. Her şeye tahammül et. Fakat ananı aç bırakma. Namerde muhtaç etme.

Eğer ben ölürsem annen vatana dönecek. Sen tahsilini ikmal ettikten sonra annenin yanına gidersin. Onunla beraber oturur, kendine iş bulursun. Yapacağın tahsil ziraat olduğu için toprak işinden başka bir şeye ehemmiyet verme. Bu meslek seni ve ailemizi pekiyi geçindirir.

3- Azamet satma, daima iyi ol. Hiç kimsenin kalbini incitme. Kardeşlerin ile iyi geçin, onları daimahimaye et ve onları kimseye çiğnetme.

4-Vatan muhabbeti, Türklüğün muhabbeti senin en büyük ziynetin olsun. Vatanını, Türklüğünü her şeyden ziyade sev. Ve bu ikisi için hiçbir fedakârlıktan kaçınma. Ben öldükten sonra benim şimdiye kadar takip ettiğim yolu aynen sen de takip et.

5- Ölmez de sağ kalır, yine size kavuşursam seni istediğim gibi mert ve namuslu bir genç görürsem, çektiğim ve bundan sonra çekeceğim bin türlü zorlukları unutacağım.

İşte yavrum sana söyleyeceklerim bundan ibarettir.

BEN ÖLÜRSEM O SİZİ UNUTMAZ

Yedigün dergisi muharrirlerinden Kandemir, Cemal Paşa'nın eşi Seniha Hanım ile 1934 yılında bir röportaj yapmıştı. Seniha Hanım'ın anlattıkları arasında Almanya'daki zorlu hayatı da vardı:

"Çocukların tahsili için Almanya'da kalmak mecburiyetinde idim. Hatta çok sıkıntılı yaşadığım günlerde bile sırf evlatlarımızın tahsili yarım kalmasın diye her mahrumiyete katlandık. Parasız kaldığım bir gün Paşa'nın çok değer verdiği bir yüzüğü satmak istemiştim ve bu isteğimi Paşa'ya iletmiştim. O yüzüğü manevi değeri olduğundan satmamı istemedi. Fakat satmaktan başka çarem yoktu. Nitekim daha sonra yine hatıralara bağlı olduğumuz birçok şeylerimizi satmak mecburiyetinde kalmıştık. O böyle durumlarda dostların vefasızlığına içi sızlardı. Bana hep bu günler geçecek derdi. Bazen ya kenara bir şeyler koyup bu günlerde harcasaydık, bize gayrimeşru kazançlarını şimdi refah içinde yaşıyorlar deselerdi ne yapardık. Ben bu sıkıntılı hayatı o refaha bin kere tercih ederim derdi. Ben yirmi iki senelik evlilik hayatımda onda bu endişeyi gördüm ve bunu kafasından çıkarmaya muvaffak olamadı. Ama bana hep şunu söylerdi. Bana bir şey olursa o sizi unutmaz merak etmeyin derdi."

O dediği Mustafa Kemal Atatürk'tü.

Ve onları yalnız bırakmamıştı.

İTTİHAT VE TERAKKİNİN UMUMİ KATİBİYDİ ŞÜKRÜ BLEDA

1874 yılında Selanik’te dünyaya geldi. Selanik eşrafından Şükrü Bey’in oğludur. İlk tahsilini doğduğu yerde tamamladı. İstanbul’a gelerek Mülkiye Mektebine yazıldı. Mezun olduğunda ailesinin yanına döndü. Dönemin baskıcı rejimine karşı gelenler arasında yer aldı ve Avrupa’ya gitti.

İttihat ve Terakki’nin kuruluşuna kadar Mithat Şükrü Bleda’nın biyografik bilgileri biraz daha detayına inerek yazmak istenildiğinde belki birkaç paragraf daha ilave edilebilir. Ama cemiyete girdikten sonra yaşamının büyük bir bölümünü siyasete adamış, bu uğurda hapishane ve Malta’daki sürgünlüğü de dahil mücadele içinde geçen bir yaşam bulursunuz.

Matematik tahsilini tamamlamak için Cenevre’ye gitmişti (1895). Asıl amacı ise yurt dışına çıkan arkadaşları ile birlik olmaktı. Dr. Nazım’dan mektup aldığında büyük heyecan duyacaktı. Cenevre’de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetindeki çalışma önerisini sevinçle kabul etmiş, faaliyetlerine bir gazete çıkararak başlamışlardı. Ancak bu çalışmaları bir yıl bile sürmeyecek, Ahmet Celaleddin Paşa’nın telkinleri ile cemiyet üyeleri İstanbul’a dönmeye başlayacaktı. Şükrü Bleda da cemiyetin dağılması ile dönenler arasında yer almış ve Selanik’e dönmüştü.

Bleda Selanik’i neden tercih etmişti? Doğum yeri olmasının yanı sıra arkadaşlarının tümü Selanik’teydi. Çok geçmeden bir araya gelmişler, Yonyo Birahanesi’nde toplantılara başlamışlardı. Ancak Talat Bey’in cemiyeti yeniden kurma teklifi ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ortaya çıkacak, yeni üyelerin giriş töreni[54] de Bleda’nın evinde yapılacaktı.

Bu kararlar alındığında Şükrü Bleda, Hatice Hanım ile yeni evlenmişti. Gözleri bağlı birtakım adamların eve gelmesi ilk önce emektar İbrahim Ağanın dikkatini çekiyor ve kuşkularını Hatice Hanım’a anlatıyordu. “Neler dönüyor burada” şeklindeki sorusunu eşi baştan savma cevaplarla geçiştirmişti. Ancak komşuların da dikkatini çekmesi ile Bleda ve arkadaşları yeni arayışa geçecekti. Çözüm bulunmuş ama yemin odasının yeri değişmemişti:

“Akşam karanlığında acayip kıyafetli ve gözleri bağlı birtakım adamları evimize gelmesi o döneme göre çok tehlikeliydi. Eşim zaman zaman telaşlanıyor ve fazla bir şey söylememesine rağmen endişesini gizleyemiyordu. Baktık bu iş böyle gitmeyecek, evi değiştirmeye karar

verdik. Selanik’in tenha bir mahallesine taşındık. Artık eve getirilenler dikkati çekmiyordu.”

DR. NAZIM, BLEDA’NIN EVİNDE SAKLANIYOR

İttihat ve Terakki’nin kurucularından Dr. Nazım idama mahkûm edildiğinden Türkiye’ye giremiyordu. Cemiyet Rum komitecilerle anlaşmış, hudutta teslim almışlardı. Ancak Dr. Nazım başında koca sarık, sırtında geniş bir cübbe, çenesinde kocaman bir sakal ve siyah gözlükleriyle bir hoca görünümündeydi. Arkadaşları arasında modern giysileri ile tanınan Nazım’ı ilk gördüklerinde kendileri de tanımakta güçlük çekmişlerdi. Bleda, Dr. Nazım’ı eve getiriyor ancak eşinden gerçeği saklıyordu. O artık ailenin Hoca Yakup Efendisi olmuştu. Hatice Hanım çamaşırlarını yıkarken pahalı mendilleri dikkatini çekmiş ve sormuştu:

“Mithat Bey, bu Hoca Yakup Efendinin mendilleri gayet güzel, keten olduğu gibi kenarlarında “N” harfi işlenmiş. Acaba bu pahalı mendilleri hoca nereden bulmuş?”

Mithat Bey eşinin sorusu karşısında bir iki kez yutkunduğunu belirtir. Aklına gelen ilk ve mantıklı yalan: ”Canim, ne olacak sanki. Hocanın çok tanıdığı var. Bilhassa zengin beyler arasında çok dostu olan bir kişidir hoca. Herhalde onlardan birisi hediye etmiş olacak bu mendilleri.”

Hatice Hanım büyük bir ihtimalle eşinin söylediğinden tatmin olmamıştır. Ama söylediklerinin yanı sıra paylaşamayacağı sırlarının da olduğunun farkındadır.

Bleda ve arkadaşları hürriyet uğruna can pahasına faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ama dönemin baskıcı rejimi karşısında Hatice Hanım’ın katkıları da önemlidir. Bir kere eşi hiçbir şeyi gizlememiştir. Hatice Hanım da onun görüşlerini paylaşmış ve gönülden desteklemiştir. Ve en önemlisi Talat Paşa ve arkadaşları Almanya’ya gitme kararı aldıklarında Bleda’nın İstanbul’da kalmasını sağlayan yine Mediha Hanım’dır.

MÜSAADE EDERSENİZ O BURADA KALSIN

Liderler yurt dışına gitme kararı almışlardır. Şükrü Bleda da gidecekler arasındadır. İhsan Namık Poroy, Almanya'ya hareket öncesi grubu evine davet etmiştir. Topluca yenilen son yemektir ve o gece Hatice Hanım, eşinin kaderini değiştirecektir. Bleda anılarında o geceki şaşkınlığına şu paragrafı açar:[55]

"Yemek bittikten sonra kahvelerimizi içmek için çekildiğimizde refikamın Talat'ı bir köşeye çekerek bir şeyler konuştuğunu fark ettim. Ben ise Boğaza bakıp içimi çekiyor, biraz sonra motorun gelip bizi götüreceğini düşünerek elveda İstanbul diye mırıldanıyordum. Dalgınlığım sırasında hanım yanıma geldi ve 'Mithat sen İstanbul'da kalıyorsun.' dedi. Ben şaşırmıştım, her şeyim hazırdı, karar verilmişti, ben de gidecektim Almanya'ya. Birdenbire bu değişiklik beni hayli şaşırttı ve ' Nasıl, İstanbul'da mı kalıyorum?' diye sordum. Hanımım: ' Evet Talat Bey ile görüştüm, senin gitmene lüzum yokmuş.' dedi. Doğrusunu söylemek gerekirse inanamamıştım refikamın söylediklerine. Onun yanından ayrılıp Talat'a sokuldum ve heyecanımı saklayarak sordum. Talat bir elini omzuma koydu ve sakin bir ifade ile:' Hayır gelmiyorsun, sen burada kal, seni hanımından ayırmaya hakkımız yok.'

Mithat Bey sonradan öğrenmiştir ki, Hatice Hanım Talat Paşa'dan eşinin İstanbul'da kalması için konuşmuş ve bunu başarmıştır.

Arkadaşlarını İhsan Namık Bey'in yalısının rıhtımından uğurladıktan sonraki duygularını şöyle anlatır:

"Onların ayrılışını yaşlı gözlerle takip ederken bir kere daha insanların kaderin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmadıklarını anladım. Refikam Talat ile konuşup benim hakkımda karar değiştirilmesini sağlamamış olsa, şu anda ben de bu motorda bulunacak ve onlarla birlikte memleketten ayrılacaktım."

Mithat Şükrü Bleda duygularını bu sözlerle dile getirmiştir. Ancak gitme kararını can korkusundan değil, Talat Paşa'ya olan bağlılığından aldığını belirtir. Ve onu gücendirmeden İstanbul'da kaldığı için gönlü rahattır. İhtimaldir ki Talat Paşa da aynı duygularla bu can dostunun İstanbul'da güvende olamayacağı düşüncesi ile bu kararı almıştır. Haklı olduğu da sonraki günlerde ortaya çıkacaktır. Bleda, hayatta kalmıştır ama tutuklanmadan Malta sürgünlüğüne kadar zorlu günler yaşayacaktır.

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜNDEN MALTA'YA

İstanbul işgal edilmiş, mütarekenin ardından tevkifler başlamıştı. Tutuklananların suç işlemiş olması gerekmiyordu. Önce Bekirağa bölüğüne, sonra da Malta'ya sürülenler arasında Bleda da yer alacaktı. 6 Aralık 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği, suç sınıflarına göre ayrıntılı bir liste yayınlamıştı. Bleda, "B" sınıfında zülüm yapılmasına göz yuman eski iktidar üyeleri arasında gösterilmişti.

28 Mayıs 1919 Çarşamba günü aralarında Bleda'nın da olduğu 64 kişi kamyonlarla Prenses Anna gemisine bindirilmiş ve Mondros Adası'na doğru yola çıkarılmıştı. 2756 numara verilen Bleda'da gemideydi. İki ay burada kaldıktan sonra Malta'ya nakil edilmişlerdi.

Mithat Şükrü Bleda'nın Malta'daki anılarına bakıldığında diğerlerinde olduğu gibi fiziki bir işkence görülmez. Koşullara uyarak geçirilen günlerde memleket ve aile özlemi vardır. Suçsuz yere sürgünü yaşamanın acısı satırlara yansır. Onun Malta'daki yaşamını oda arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın anlatır:

"İki odalı bir kışla dairesinde dört kişilik küçük bir üsera ailesi idik. Ev işlerinin bütün zahmeti ona yükleniyordu. Mithat Şükrü dağınık, tozlu intizamsız bir odaya tahammül edemezdi. Benden ve Rahmi'den artık bezginlik getirmişti. Yerdeki ufak bir kâğıt parçası bile onu rahatsız ederdi. Hemen süpürgeye sarılır ve günde dört beş defa odayı temizler, sandalyeleri intizama sokmaya çalışırdı."

En heyecan duyduğu dönem Malta'dan 16 kişinin kaçırılmasını organize eden grupta yer aldığı günlerdir. Kaleden ayrılıp limana geldikleri ana kadar plan kusursuz işlemiştir. Ancak bir sahil muhafızının sahile gelmesi hepsini tedirgin eder. Bleda o dakikaları anılarında şöyle anlatır:

"Tam bizimkilerin sandala bindikleri yerden yirmi metre uzakta bir iskemleye oturdu ve denizi seyretmeye başladı. Bu durum karşısında arkadaşlar beklemek zorunda kaldı. Adam sigara üstüne sigara yakıyor, oturduğu yerden kımıldamıyordu. Acaba firar hakkında ihbar mı almıştı? İki saate yakın orada oturdu, nihayet kalkıp gitti. Sahilde bekleyen arkadaşlar kadar gemiye binenler de heyecanlanmış olacaklardı. Netice olarak hepsi gemiye bindi ve demir alıp kalktığında derin bir oh çektik."

Firarın ardından kampta disiplin oldukça sertleşiyordu. Şehre inmek yasaklanmış, davranışlar değişmişti. Zamanla her şey normale dönecek, iki yıl on ay sonra Bleda'nın da esaret hayatı bitecekti.

BERLİNDEKİ AİLESİNİN YANINA GİDİYOR

1.Dünya Savaşı bitmiş, Osmanlı İmparatorluğu için yeni ama zorlu bir dönem başlamıştı. Avrupa, Orta Doğu'da istediği gibi at koşturup, sömürebileceği bir alan yaratmıştı. İnançlarından başka bir şeyi kalmayanlar ise direnmişlerdi. Can verenler vardı. Bir kısmı yaşamını uzak diyarlarda esaret altında sürdürmüşlerdi. Hasret dağ gibiydi ve yorgundular. Sakin bir hayata yeni bir sayfa açıp yerlerini genç dinamik beyinlere bırakmak istiyorlardı.

Onlar zincirin ilk halkalarıydı. İşte Mithat Şükrü Bleda Malta'dan ayrıldığında bu duygular içindeydi. Bir an önce Berlin'e gitmek, eşi Hatice Hanım ile oğlu Turgut'u alarak huzur içinde yeni bir yaşama başlamak istiyordu. Trenle İtalya üzerinden Almanya'ya gelmiş, Potsdam'da ikâmet eden ailesini bulmuştu. Ancak onlara kavuşmasının sevincini yaşayamayacaktı. Çünkü Talat Paşa, Bahaddin Şakir ve Azmi Bey'in öldürüldüğünü duyuyordu.

Komitacıların peşinde olduğunu İstanbul'dan gelen mektupla öğrenmişti. Müderris Ebülula çok dikkatli olmasını tavsiye ediyordu. Bleda ise arkadaşlarının katledilmesini kabullenememiş, Berlin sokaklarındaki gezintilerini daha da sıklaştırmıştı. Kendi ifadesi ile onlarla karşılaşmak, canı pahasına intikamlarını almak istiyordu. Ama peşinde biri daha vardı. Oğlu Turgut... Bleda diyordu ki:

"Beni iki adım arkadan takip ederdi. İki cebinde iki tabanca bulunduruyordu ve herhangi bir kimsenin bana karşı davranışı olursa derhal müdahaleye hazır durumda idi. Bir yandan beni korurken, öte yandan çok sevdiği Talat amcasının intikamını almak için sabırsızlanıyordu."

Mithat Şükrü Bleda ailesini de alarak İstanbul'a döndüğünde Milli Mücadele tüm hızı ile devam etmekteydi. Ankara'ya gitmiş, Atatürk ile görüşmüştü. Vazife teklifini yorgunluğunu ileri sürerek reddedecek, Hatice Hanım'ın annesinden kalan evi satarak Buca'ya yerleşeceklerdi. (1926) Küçük bir zeytinlik almışlardı. Şükrü Bey de bir şirkete ortak olmuştu. 50 yaşındaydı, huzurluydu ve duygularını şu sözlerle dile getiriyordu:

"Şirketin muhasebesini üstlenmiştim. Kimse ile temas etmiyor, politik konuşmalara katılmıyordum. Uzun lıllar bu memleketin iyiye gitmesi için elimden geldiği kadar çalışmıştım. İzmir'deki işim ve aile durumum artık bana sakin bir hayat sürme imkânı verecekti. Mustafa Kemal dirayetli bir

kumandan olarak vatanı kurtarmış ve Cumhuriyeti kurmuştu. Biz de bunu istemiyor muyduk? İşte istediğimiz olmuştu. “

Ancak Bleda’nın bu sakin hayatı uzun sürmeyecekti.

BİR KEZ DAHA DEMİR PARMAKLIKLAR

ARDINDA

Tarih 30 Haziran 1926. Bleda o gün de Rıhtım Hanı'nda yazıhanesine gelmişti. Polis Müdürlüğü Kısmi Adli Reisi Mithat Bey odasına girdiğinde olağan bir ziyaret zannetmişti. Polis Müdürü Azmi Bey'in kendisini çağırdığını öğrendiğinde bir anlam verememişti. On saat beklemenin ardından sorunun farklı olduğunu anlayacak, üç gün sonra da trenle Ankara'ya doğru yola çıkarılacaktı. Bu yolculukta yalnız değildi. Dr. Nazım, Küçük Talat, Galatalı Şevket ve Arif Oruç ta vardı. Her kompartımana ikişer polis konulmuştu ve Şükrü Bey hâlâ nereye ve neden gittiğini bilmiyordu. Ve götürüldüğü hapishanede tuttuğu günlüğüne şunları yazacaktı:

"6 Temmuz 1926: Son kitabı bugün bitirdim. Bakalım başka kitap temin etmeme izin verilecek mi? Hapishane hayatını Malta'da tanımıştım. Oradaki hücrelerde nasıl yaşandığını biliyordum. Gelin görün ki, insan kendi memleketinde, hele benim gibi bigünah olarak hapiste kalmak durumunda olunca çok daha acı çekiyor. Neler gelmiyor aklıma. Buca'daki işim, evim, eşim, oğlum Turgut, bahçem, çiçeklerim...

9 Temmuz 1926: Sabah erken kalktım, odamı süpürdüm, yatağımı düzeltip kahvaltı olarak ne varsa yedikten sonra penceremin önüne gelerek kırlara baktım. Şöyle bir düşündüm. Beni yakından tanıyanlar bir yanlışlık yapıldığına nasıl inanacaklar?

10 Temmuz 1926: Bu sabah biraz geç uyandım. Moral bozukluğunun verdiği yorgunluktan olacak, yataktan kalkmak istemiyordu canım. Her sabahki gibi gözlerimi atığımda kendimi Buca'daki evimde bulacağımı, bu güne kadar geçen sürede yaşadıklarımın bir rüya olduğunu ve uyanınca bu rüyanın biteceğini zannederdim. Ama yine aynı çıplak duvarlar, tren yoluna bakan pencere...

13 Temmuz 1926: Bitmek bilmiyor günler. Akşamı iple çekiyorum, uyumak, unutmak için. On sekiz günden beri ailemden uzaktayım. Bu garip transatlantikte o sevdiğimi söylediğim iğrenç yalnızlıkla yaşıyorum. Nasıllar acaba? Eşim, oğlum Turgut. Ne yapıyorlar? Ne düşünüyorlar? Kendimi toparladığım zaman ilk aklıma gelen mektup yazmak, beynimi kemiren sualleri sıralamak, onlardan haber istemek oldu. Offf! Tanrım daha ne kadar sürecek bu hayat?

17 Temmuz 1926: Yine dört gün aynı monoton tempo içinde geçti. Yandaki odalarda kimler vardı? Onlar da benim gibi sıkıntılı bir hayat sürüyorlardı herhalde. Oysa onlarla tanışmak, konuşmak isterdim. Dün Hatice'den, bugünde Turgut'tan mektup aldım. Hepsi iyilermiş. Benim için en güzel teselli bu mektuplar oluyor.

21 Temmuz 1926: Düşüncelere dalmış bizimkiler ne yapıyor diye düşünürken kapım açıldı ve bir jandarma göründü. Bana hazırlanmamı, mahkemeye gideceğimi söyledi. Beklediğim saat geldi diye garip bir sevinç duydum. "

BLEDA İSTİKLAL MAHKEMESİNDE

Bir subay ve bir polis eşliğinde İstiklal Mahkemesine götürülmüştü. Mahkeme Reisi Kılıç Ali Bey elini sıkmış ve ardından tutuklanma sebebini açıklamıştı:

Mustafa Kemal Atatürk'e suikast...

Bleda şaşkınlığını şu sözlerle dile getirecekti:

"Her şeyi beklerdim ama böyle bir itham karşısında kalacağım aklımın ucundan geçmezdi. İçimden' Demek ki Cenab-ı Hak onun da aklını başından almış' dedim. Zira aklı yerinde olan bir kimse benim böyle bir suikaste katılacağımı nasıl düşünebilirdi ki?"

İlk ifadesi dört saat sürüyordu. Sorular genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgiliydi. Hapishaneye getirildiğinde Hatice Hanım'dan gelen mektubu vermişlerdi. Kendi ifadesi ile çocuk gibi sevinmişti. Mektubu umut veren satırlarla doluydu:

"... Senin hiçbir şeyle alakan olmadığını biliyorum. Bunu onların da bilmesi benim için büyük sevinç olacak. Kalbim müsterih. Yakında görüşeceğimiz ümidi içinde seni bekliyorum."

Bleda da ümitliydi. Kaç kez mahkemeye çağırıldı, kaç kez sorgusu alındı hatırlamıyordu, ama Kılıç Ali Bey'in son duruşmada gülümseyerek "Serbestsiniz." sözünü hayatı boyunca unutmayacaktı.

İzmir'e dönüşü, ailesine kavuştuğu andaki mutluluğunu romanlardaki sahnelere benzetir:

"İlk gün fazla bir şey konuşamadık. Hepimiz susuyor, birbirimize bakıyor, hatta ağlaşıyorduk. Benim çektiğim ıstırabın bir eşine belki de daha ağırına benden uzakta kaldıkları günlerde eşim ve oğlumun muhatap olduğu muhakkaktı. Onlarda benim suçsuz olduğumu biliyor ve inanıyorlardı. "

ATATÜRK UNUTMAMIŞTI

1935 seçimleri öncesi... Milletvekilleri adaylarının belirlendiği günlerde Mithat Şükrü Bleda'nın kapısı çalınacaktı. Gelen eski dava arkadaşlarından İhsan Namık Poroy'du. Politikayı asla düşünmeyen Şükrü Bey teklifi reddedecek, Namık Bey'in ısrarı karşısında bir şart koşacaktı. Atatürk'ün onayını almak...

Birkaç gün sonra Atatürk'ün kendisini çağırdığı haberi gelmiş ve gönderilen araba ile Dolmabahçe Sarayı'na gelmişti. Atatürk, adaylığını Sivas'tan uygun gördüğünü ve çabuk vermesini söylüyordu. "Siz nasıl münasip görürsünüz" demesi ile birlikte aday dilekçesini kendisi yazdırmıştı:

"Ben İttihat ve Terakki Katibi Umumisi idim. Memleketime hizmette kusur etmedim. Bu defa Atatürk'ün bana olan güvenine dayanarak, Sivas müstakil mebusluğuna namzetliğimi koyuyorum. Lazım gelen muamelenin ifasını rica ederim."

Ardından sofradaki arkadaşlarına Bleda hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle dile getirecekti:

"Mithat Şükrü'nün ne cevherli bir insan olduğunu hiçbiriniz benim kadar bilemezsiniz. İttihat ve Terakki ile aramın açık olduğu günlerde Mithat Şükrü o fırkanın liderlerinden ve katibi umumisi idi. Fakat o bunu hiçbir zaman ön planda tutmamış ve beni daima iyi bir dostu olarak karşılayıp iltifat etmiştir. Evine yemeğe davet eder, ben Merkez-i Umumiye'ye kendisini ziyarete gittiğimde başka işlerini bırakıp benimle meşgul olur, ayrılırken de kapıya kadar zahmet eder, güler yüzle beni uğurlardı. Mithat Bey'in bana yaptığı o muameleyi hiçbir zaman unutamam."

Seçimler bittiğinde Meclis'teydi. 1956 yılında vefat ettiğinde 82 yaşındaydı.

EŞKIYALARIN KORKULU RÜYASI TAHSİN UZER

“Oğlum, her şeyden evvel peder ve validemin, baba ve anne yönlerinden bağlı bulundukları şecere hakkında sana bilgi vereyim. Dedemiz İbrahim Kethüda, İskender Bey’in torunlarındandır. Babası Yahya Kethüda Prizren kazasının Serin Köyü eşrafından olup geniş alanları kapsayan çiftliklere sahip dindar ve cömert hayırsever bir insanmış. Babama büyük babasının adı verilmiş. Ben altı yaşındayken 1883 yılında vefat etmiş. Annemin adı Hatice’dir. Kendisi Selanik’te doğmuş. Annemin babası Selanik Kale Komutanı Mahmut Bey’di. 1859 yılında Hatice Hanım ile evlenen babam Selanik’te inşa ettirdiği bir eve yerleşmiş. 1864 yılında bir çiftlik almış ve koyunculukla uğraşmaya başlamış. İşte ben Selanik’teki binanın zemin katında, caddeye ve denize bakan odada 1877 senesinin 29 Ağustos gününde dünyaya gelmişim. Validenin 12 evladı dünyaya gelmiş. Ancak zavallı validemin dokuz evladının hepsi küçük yaşta ölmüşler. Geride ablam Emine, kardeşim Hüseyin ve ben kalmışım.”

Tahsin Uzer, “Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi” adını verdiği kitabının girişindeki biyografisine bu satırlarla başlar. İthaf gibi başlayan satırlarından ardından dönemin bilinmeyenlerine ışık tutan olaylar ve anılar su gibi akıp gider. Oğluna anlatır gibi başlama ihtiyacı diğer çocuklarını küçük yaşta kaybettiğinden olabilir. Hep çocuklarının özlemini duymuş bir babadır ve ihtimaldir ki hapishane ve sürgün yılları ona da kavuşamayacağı duyguları doruk noktasında iken kaleme alınmıştır.

İstanbul’da yüksek tahsili sırasında baskıcı rejim, hürriyet gibi kavramlarla tanışmıştı. Eniştesi Cemal Bey’in arkadaşları ile Cuma geceleri yaptıkları konuşmaları can kulağı ile dinliyordu ve Tahsin Bey üçüncü sınıf talebesi iken İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığını öğrenecekti. Son sınıftan Selanikli Uzun Emin’in teklifini kabul etmiş, birlikte Gülhane Parkına gitmişlerdi. Uzun Emin önce talimatları vermiş, ardından tahlif (cemiyete yeminle girme) edilen Uzer 126 sıra numarası ile cemiyetin üyesi olmuştu.

Meydanlarda beyanname dağıtmak, duvarlara yazılar asmak ve cemiyete yeni üyeler kazandırmak gibi hareketlerde yer almış, faaliyetlerinin duyulması da uzun zaman almamıştı. Dört arkadaşı ile birlikte İstanbul Sultanisine naklediliyordu. Mezun olduğu, yüksek tahsil için imtihanlara çalıştığı günlerde de ilk tutuklanmayı yaşayacaktı. (1897)

Beşiktaş Karakolu Cinayet Mahkemesi Reisi Hafız Emin Bey tarafından sorgulanmış, 29 gün nezarette kaldıktan sonra serbest bırakılmıştı. Ertesi gün de Pürsıçan Nahiye müdürlüğüne atanıyordu. Yani bir anlamda sürgün edilmişti.

Tahsin Uzer sırasıyla Pürsıçan, Çiç ve Agustos'ta da nahiye müdürlüğü görevini sürdürmüş, ardından Yenice Vardar Kaymakamlığına vekaleten atanmıştır. Görev yaptığı yerlerde halkın sevgisini kazanan, her ayrılışında gözyaşları ile uğurlanan bir idari amirdir. Birçok önemli bölgelerde kaymakamlık yapmış, bölgenin gelişmesinde ön ayak olmuş ve çetecilerin korkulu rüyası haline gelmiştir. Özellikle 1911 yılı başında atandığı Drama Mutasarrıflığına kadar sürdürdüğü 9 yıllık kaymakamlık görevi onun idarecilik yaşamının en tehlikeli ve acı anılarla dolu dönemidir.

EVLENMEK İSTİYORUM

Razlık kaymakamlığı sırasında eşkıya baskınları oldukça fazlaydı. Zaman zaman takibe kendisi de katılan Tahsin Bey yorgunluğunun had safhaya vardığı gün Selanik'e gidecek ve demiryolu güzergâhında bir kazaya tayinini isteyecekti. Hüseyin Hilmi Paşa'ya nakil isteğinin nedenini şöyle açıklamıştı:

"Bekarlıkta perişan oldum. Evlenmek istiyorum. Ancak Razlık böyle bir yuva kurmama müsait değil."

Talebi uygun bulunmuş, Gevgili'ye atanmıştı. Annesi Hatice Hanım'ın gördüğünde çok beğendiği Mediha Hanım'la evlenecekti. İlk kızları Nedime Florina'daki görevi sırasında dünyaya geliyordu (28 Eylül 1902). Uzer'in anlatımı ile güzel büyük gözleri, çekici siması ve sevimli hareketleri ile bu mücadele içinde tek neşesi olmuştu.

Ancak bu aile huzuru uzun sürmeyecek, Kesendire'ye tayini ile yarım kalacaktı. Rum halkının yoğun olduğu bölgeye ailesini götürmek istememiş, annesinin yanında bırakmıştı. Haklı olduğunu da Lavira baskınında anlayacaktı:

"Rum eşkıya Jandarma Karakolumuzu basarak erlerimizin silahlarını aldılar. Hemen köye gittim. 100 kişiyi tutukladım. Suçlular gösterdiğim şiddettin etkisi ile yakalandılar. Bu sert tutumum köyde barınan Yunan çetesinin tepkisini çekti. Beni öldürmeye kalktılar. Yatmakta olduğum otele karşı olan bir evde saklanan bu kahpeler penceremi kolluyormuş. Gölgem göründüğü anda ateş edeceklermiş. Sonradan itiraf ettiler. Tanrının yardımı ile bir suikasttan kurtulduğumu öğrenmiş oldum."

Meşrutiyet'in ilan edildiği gün Tahsin Uzer Kesendire'dedir. Belediye bahçesindeki şenliğin ardından Selanik'e gitmiştir. Şehir bir bayram coşkusu içindedir. Sevinç gözyaşlarını zor tutan Uzer'in mutluluğu ailesine kavuşması ile doruklara çıkacaktır. 20 gün çok çabuk geçer. İzin bitiminde ailesinden ayrılmak zor gelir. Kesendire'ye döndüğünde tahammülsüzlüğü artar. Hüseyin Hilmi Paşa da farkındadır ve Tahsin Uzer'in beklediği haberi verir:

"Tahsin Bey, seni bir hayli üzdüm. Çok çalıştırdım. Bu yüzden yakınıma alacağım."

Dediğini yapmış, Selanik Merkez Kaymakamlığına tayin etmişti. Ancak bu yeni görevi maddi açıdan onu oldukça yıpratmıştı. Drama Mutasarrıflığına vekaleten tayini çok sevindirmişti. Diyordu ki:

“Çünkü 25 lira maaşla geçinmeme imkân yoktu. Masrafım 35 liraydı. Çocuklarım büyüyordu. Bu durum bütçemde rahneler açıyor, borca giriyordum. Babamdan kalan ve biriktirdiklerim Selanik’te bitmişti.”

Tayin emrini aldığında da parasız olduğunu belirten Tahsin Bey, 100 lira borç bularak ailesini Drama’ya getirmişti. Bu tayine en çok sevinen Mediha Hanım olmuştu. Bir aile olmanın, birlikte yaşamanın, sabahı birlikte karşılamanın özlemini o yaşıyordu. Nedime ve Selahattin’in ardından Şücaettin adını verdikleri bir oğulları daha dünyaya gelmişti. Tahsin Bey huzuru bulmuştu. Ancak bu da uzun sürmeyecek, hayatları boyunca unutamayacağı acıları Drama’da yaşayacaklardı.

ÇOCUKLAR ARDI ARDINA ÖLÜYOR,

MEDİHA HANIM YALNIZ

Evlatlıkları Emsal'in boğmacaya tutulması, hastalığın üç çocuğuna geçtiği günlerdir. Tedavilerine başlanmış, korku kalmamıştır. Aynı günlerde Tahsin Bey İstanbul'dan bir telgraf alır. Gitmek istemez. Annesi ve eşi Mediha Hanım ise her şeyin normale dönmeye başladığını söyleyerek gitmesini önerirler. Tahsin Bey İstanbul'a gider. İşleri on gün sürer. Drama'ya dönme hazırlığında iken Mediha Hanım'dan bir telgraf alır. Bundan sonrasını Tahsin Uzer'in anlatımından verelim:

"Çocuklar çok hasta yetiş diye yazıyordu. Ertesi günü bir telgraf daha aldım. Bu oğlum Şücaettin'in ölümünü bildiren acı bir haberdi. Yıldırımla çarpılmışa döndüm. Drama'ya geldiğimde annemi, karımı gözyaşlarıyla öptüm. Oğlum Şücaettin babasız toprağa verilmişti. Yavrumun cenazesinde bulunamamıştım. Çocuğumu Arap Camii bahçesine defnetmişlerdi. Kabrini ziyaret ettim ve çok ağladım."

Tahsin Bey'in acısı büyüktür. Ancak Mediha Hanım hem oğlunu kaybetmiş ve bu acıyı yalnız başına yaşamıştır.

Ancak, acılar bitmemiştir.

Kızı Nedime ve oğlu Selahattin için hâlâ tehlike devam etmektedir. Kavala'dan gelen doktor İstofo'nun tavsiyesi İstanbul'a gitmeleri yönündedir. Tahsin Bey annesi ile birlikte eşi Mediha Hanım ile çocuklarını İstanbul'a gönderecektir.

Nedime İstanbul'da hastaneye yatırılmıştı. Tahsin Bey iki hafta sonra ikinci bir telgraf alacak, İstanbul'a geldiğinde kızını hiç iyi görmeyecekti. Ama babasını tanımıştı. Belki de onun gelişini beklemişti. Aile ikinci acıyı da İstanbul'da yaşıyor, vefat eden kızlarını Eyüp Davutağa Camii bahçesine defnediyorlardı.

Dramalılar Tahsin Bey'in çocuklarının ölümü üzerine sabır ve başsağlığı dileyen 60 imzalı ilginç bir mektup göndermişlerdi. Bölgenin sayılı kişilerin imzasının da bulunduğu mektupta Dramalılar çok üzüldüklerini, ağlayıp sızladıklarını, ancak vatanın felaketli ve acınacak durumunda insanın şahsi felaketlerini unutarak ciddiyetle işe sarılmaları gerektiği, şehri terk edeceği şeklindeki haberlere çok üzüldüklerini, sancaklarının selameti için görevine devam etmesini istiyorlardı.

İki çocuğunun ölümü anne baba kadar Hatice Hanımı da yıkmıştı. Mediha Hanım ile oğlu Selahattin'i alıp Drama'ya dönen Tahsin Bey bir

süre sonra annesinin de hastalandığı haberini alacaktı. Derhal İstanbul’a gelen Tahsin Bey’i yine acı bir son bekliyordu. Hatice Hanım ellerini avuçlarının içine almış:” Oğlum Tahsin, Allah seni berhüdar etsin, Cuma namazını terk etme, kardeşin Hüseyin’in çocuklarına bak ve Mediha’ya küpe al.” dedikten sonra vefat etmişti.

İSTANBUL'A KİM NEDEN ÇAĞIRMIŞTI?

Tahsin Bey'e gelen telgrafta sebep gösterilmeden gitmesi istenmişti. İstanbul'a geldiğinde mektupçu Şükrü Bey'in yanına gitmiş ve neden çağırıldığını öğrenmek istemişti. Genel merkeze gitmesi ve Talat Paşa'yı görmesi istenmişti. Tahsin Bey,Talat Paşa'nın yanına gittiğinde Rahmi Bey'i de orada görecekti. Bundan sonrasını Tahsin Bey'in kaleminden aktaralım:

"Talat Bey:' Hoş geldin arkadaş. Seni çağırmamızın sebebi şudur. Zeki Bey'in öldürülmesinden dolayı Ahmet ve Dr. Nazım kayınpederin Hacı Hulusi Bey'in mahkemesinde yargılanıyor. Bu cinayeti işleyenler onlar değildir. Kayınpederine söyle onları berat ettirsin. Kendileri hakkında da iyi olur.' diye buyurdular. Doğrusu hayret ettim. Kayınpederim ile resmi görüştüğümü, böyle bir teklifte bulunamayacağımı kesinlikle kendilerine bildirdim. Bir hafta iş sürüncemede kaldı. Tekrar çağırdılar. Ben de yine söylemeyeceğimi tekrar ettim. Darıldı."

Tahsin Bey oğlunun ölüm haberini aldıktan sonra kayınpederinin evine gider.

Çünkü niye İstanbul'a geldiğini bilmemektedir. Ve kızının üç hasta çocukla neden bıraktığını vicdanen açıklama gereğini hisseder:

"Kayınpederim gerçeği öğrendikten sonra melek gibi bir insanın derin bir ah çektiğine şahit oldum. Geliş nedenimi evvelce söylemediğim için memnun oldular ve bana:' İsterlerse benim işime son verebilirler, ben vicdanımın sesinden başka bir şey diyemem.' buyurdular."

Tahsin Bey çocuğunun ölümü kadar, bu manasız teklif yüzünden cenazeye katılamadığı için de acı duymuştu. Zaten anılarının daha sonraki bölümlerinde Talat Paşa'dan söz etmez. Belli ki o da Talat Paşa'ya darılmıştır.

İSTİKLAL MADALYASINA UZANAN YOL

Balkan Savaşı, Bab-ı Ali Baskını, Nazım Paşa'nın şehit edilmesi, Beyoğlu Mutasarrıflığı ve Polis Müdürlüğü ve Bursa Valiliğine vekalet Tahsin Bey'in siyasi yaşamındaki sayfalardır. Van'a vali olarak atandığında oğlu Celalattin dünyaya gelecekti (1914).

İzzet Paşa'nın kabinesi iktidara geldiğinde Aydın Valiliğe atanmıştı. Zor koşullar içinde görev yaptığı bu günlerde Tevfik Paşa kabinesi iktidarı devralacak, Tahsin Bey de İttihat ve Terakki taraftarı olarak görevinden alınacaktı. Ardından Malta sürgünleri arasındaydı. Mediha Hanıma da eşinin esaret hayatının sona ermesini beklemek düşmüştü.

İki yıl süren Malta sürgünlüğü Berlin-Odesa-İnebolu yolu ile sona ermişti. Ardından Ankara'ya gelen Tahsin Bey Milli Mücadele'nin kazanılmasında pay sahibi olacaktı. Birinci Büyük Millet Meclisinde İzmir, Ardahan, Erzurum ve Konya mebusu olarak görev yapmıştı. Geniş yetkilerle Üçüncü Umumi Müfettişi olarak Doğu illerine giden Tahsin Bey, kalkınma hamlelerini burada da sürdürmüştü. Erzurum'a demiryolunun bağlanmasında pay sahibiydi.

Atatürk tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirilen Tahsin Uzer 3 Aralık 1939 günü vefat ettiğinde geride bir ömür boyu mücadele eden bir yaşam, oğlu Celalettin'e onurlu bir geçmiş ve yeşil şeritli İstiklal madalyasını bırakıyordu.

ÖNCE BAŞ ALDI, SONRA BAŞ VERDİ:

YAKUP CEMİL

Kurşuna dizilmek üzere yola çıkarılmıştı. Yol üstündeki bir sergide karpuzları görmüş ve görevlilerden bir karpuz almalarını istemişti.

İdam fermanı okunduğunda vasiyetini sormuşlardı. Yakup Cemil'in şu cevabı verecekti:

"Param, malım yok ki sana söyleyecek şeyim olsun. Çoluk çocuğuma hükümetim ve arkadaşlarım bakar. İttihat ve Terakki benim ailemi ne aç bırakır, ne de çıplak."

Ardından bir kazığa bağlanmış ve çalınan düdük ile birlikte 14 silah birden ateş etmişti. Gözünü budaktan sakınmayan bir adamdı.

Münir Süleyman Çapanoğlu Yakup Cemil'in eşi Nevber Hanım ile 1934 yılında bir röportaj yapmıştı. Aksaray'da küçük bir evde iki küçük kızı ile oturuyordu. Sadi Borak, İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına isimli eserine bu röportajın bir bölümünü almıştı. Ailenin Yakup Cemil'in tevkifinden kurşuna dizilişine kadar neler yaşadıklarını anlayabilmek için bu bölümü nakledelim.

"Nevber Hanım Yakup Cemil'in 1332 senesi Ağustosunun 6. günü tevkif edilişini şöyle anlatıyordu:

Sami Efendi isminde bir adam vardı. Bu, karışık, ahlak seviyesi düşük ve şüpheli bir adamdı. Polise hizmet eder, Merkez Kumandanlığı hesabına çalışırdı. Aynı zamanda Yakup'un zihnine girer, yüzüne güler, ona dostluk gösterirdi. Bilmem bizim eve ne suretle gelmişti? İşte, Yakup'un teşebbüslerini bu adam haber verirdi. Biz o zamanlar Erenköy'de Taşlıtarla'da oturuyorduk.

Bu tevkiften sonra evimizi üç dört kişi bastı, aradılar, taradılar, bir şey bulamadılar. Fakat haftalarca evimizin etrafında polisler, hafiyeler eksik olmadı.

Böylece uzun ve ıstıraplı günler yaşadık. Komşularımız bile bu işe hayret ediyorlardı. Çünkü, Yakup'un hükümetin başında olanları oraya getirmeye çalışanların en büyüğü olduğunu biliyorlardı.

-Yakup Cemil Bey ile mevkuf iken hiç gidip görüşmediniz mi? Tevkif sebebi hakkında size bir şey söylemedi mi?

-Yakup benim hem kocam, hem amcamın oğlu idi. Bunun için onu çok sayardım. Ona sormadan hiçbir şey yapmazdım. Görüşmek için haber

yolladım. O sıralarda da hamile idim. Olmaz hamiledir, müteessir olur diye razı olmamış.

-Yakup Cemil'in kurşuna dizildiğini nasıl haber aldınız?

Nevber Hanım'ın gözleri doldu:

-O zamanlar evimizde telefon vardı. Bir gün telefon çaldı. Hemen koştum. Kim olduğunu sordum. Merkez Kumandanı Cevat dedi. Ardından metin olunuz hanımefendi. Size acı bir haber bildiriyorum. Zevciniz Yakup Cemil Bey kalp sektesinden öldü. Başınız sağ olsun. dedi. Nasıl olur? Hainler ona da mı kıydınız? dedim. Bundan sonrasını bilmiyorum. Bayılmışım.

BİLE BİLE ÖLÜME GİTMEK

İstanbul Yenibahçe'de fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, Harbiye'den mülazım çıktıktan sonra Rumeli'de eşkıya takibine verilmişti.

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbeycan'daki sivil operasyonlarda de o vardı. Batum'u Ruslardan alan kuvvetler içinde Yakup Cemil'in gerilla birliği de yer almıştı. Sonrasında İttihat ve Terakki'nin Adana Murahhas mesulü olacak, o sıralarda Adana Valiliği yapan Cemal Paşa ile de burada tanışacaktı.

Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa tarafından 2bin kişilik birliği ile Bitlis Alay Komutanlığı emrine verilmişti. O zaman kaymakam rütbesi taşıyan Alay Komutanı Ali Bey(Daha sonra Nafia Vekili ve İstiklal Mahkemeleri Reisi Ali Paşa) Yakup Cemil'in asiliği karşında tedbir alacak, 6ncı orduya gönderilecekti. Ordunun kumandanı Enver Paşa'nın amcası Halil Paşaydı. Muvazzaf hizmete alınmış, kıdemli yüzbaşı yapılmıştı. Ancak Yakup Cemil pervasız davranışlarını burada da sürdürüyor, kimseye danışmadan orduya hücum emri verecek kadar ileri gidiyordu.

Ancak, bir dine, bir tarikata bağlı olacak kadar İttihatçıydı ve Enver Paşa'yı da çok seviyordu. Onunla omuz omuza Babıali'den içeri girenler arasındaydı.

Operasyon başlamıştı. Merkez Kumandanı Miralay Cevad Bey, Enver Paşa'dan

"Yakup Cemil' tevkif edin" emrini aldığında onu makamına davet ediyordu. Tevkif emrini duyduğunda önce donup kalmış, ardından topuklarını vurarak asker selamını vermişti. Silahları alınmamış ve bir subay, beş inzibat eşliğinde Bekirağa bölüğüne gönderiliyordu.

(6 Ağustos 1332)

Kaynaklarda Yakup Cemil'in tevkifi sırasında üzerinde bulunan tabancası ile ilgili çeşitli görüşler verilir. Bazıları silahlarının alınmamasının saygıdan ileri geldiği şeklidedir. Böylesine gözü pek birinin silahlı olarak Bekirağa bölüğüne götürülmesinin saygıdan değil, olsa olsa kullanması istendiğinden, ancak Yakup Cemil'in tabancasını kullanmayarak çatışmaya girmediği ve kendisinin öldürülmesine meydan vermediği bir başka görüştür. Sadi Borak'a göre tabancası alınmak istenmiş, ancak cesaret edememişlerdir. Kurulan ufak bir tuzak sonrası silah görevliler tarafından alındığında bir süre beklemiştir Yakup Cemil. Kendini öldürmeye gelen var mı diye. Kimse yoktur. Bu rahatlığı hissettiğinde o dakikaya kadar uyanık

kalmaya gayret eden Yakup Cemil derin bir uykuya dalmıştır. Ancak bu rahatlığı uzun süre olmayacaktır.

İdam cezası onaylanmıştı. Cavit Bey, geçmişteki hizmetlerinin dikkate alınarak idam cezasının hafifletilmesini ve müebbede dönüştürülmesini istiyor, ancak hükümet infazın derhal yapılması gerektiğini belirtiyordu.

Hapishane müdürü İsmail Hakkı Bey koğuşa girdiğinde sormuştu:”Hüküm mü?”

Başını sallayarak cevaplamıştı. Sonrasında arabaya bindirilecekti. Yanında sorgu hakimi Reşit Bey ile İsmail Hakkı Bey de vardı. Kâğıthane’ye geldiklerinde piyade bölüğünün atış poligonunda hazır olduğu görülecekti. Ortadaki direğe bağlanmadan önce iki rekat namaz kılmış ve dua etmeye gelen hocaya:” Biz bu işi daha önce yaptık, zahmet etmeyin.” diyecekti.

Tarih 11 Eylül 1916, günlerden Pazartesiydi. Silahlarını ateşleyen 14 asker ölümün biçimine bile şükreden bir adama tanık oluyorlardı:

“Çok şükür, çok şükür asılmadan, bir asker gibi silahla ölüyorum.”

SİGARA AĞIZLIĞI SATARAK GEÇİNDİM

Cesedini Kâğıthane’den Gülhane Hastanesine götürmüşlerdi. Oradan da Topkapı Mezarlığı’na gömülecekti. Nevber Hanım’a altın saatini teslim etmişlerdi. Kurşunlardan biri saatine isabet etmiş ve içinde kalmıştı. Ondan geriye kalan tek hatıra buydu.

Ardından zorlu günler başlıyordu. İki çocuğu ile kendisine 33’er kuruştan toplam 99 kuruş aylık bağlanmıştı. Geçinmek için evdeki eşyaları satmaya başlamıştı. En yakınlarının bile yardım etmediğini belirten Nevber Hanım geçimlerini nasıl sağladığını şöyle anlatıyordu:

-Gün oldu iki yavrumla aç kaldığım zamanlar oldu. Şu anda kızlarım Cemile ile Ülker 17 ve 18 yaşındadırlar. Onları bu yaşa sokakta sigara ağızlığı satarak, şurada burada iş yaparak büyüttüm. Şimdi de onlar bana bakıyorlar. İkisi de tütün deposunda işçilik yapıyor.

DARACAĞINDAKİ NAZIRIN EŞİ FATMA ALİYYE NAZLIYAR HANIM

"Osmancığımın, annesine bahçeden koparıp getirdiği gülü bana sakladığını yazıyorsun. Bu, benim zindandan gönderdiğim yapraktan çok daha kıymetli. Sizin havanızı teneffüs etmiş, senin gamlarını dinlemiş, Osmancığın eli ile kopmuş, annesinin titreyen temasıyla titremiş bir gül. Bunu iyi sakla. Ben de kendisini bu yalnızlık günlerimin hararetiyle okşadıktan sonra bir kağıda sarar ve şu mektupların içinde hıfzederiz."

Mektup 14 Ağustos 1926 günü Maliye Nazırı Cavid Bey'den eşi Aliyye Hanım'a[56] yazılmıştı.

Tutuklandığı günden itibaren günlük işlerinin yanı sıra yaptığı tek şey eşine her gün bir mektup yazmaktı ve bu 59'ncu mektubuydu.

Aliyye Melek Nazlıyar Hanım, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arasında kalmış, vefakâr ve iki devrin acılarını yaşamış bir kadındır. Küçük yaşta saraya alınmış,

II. Abdülhamid'in torunlarından Adile Sultanın dairesinde görevlendirilmişti. Ancak Sultanın vefat etmesiyle Yıldız Sarayı'na alınıyordu. Sadece güzelliği ile değil, terbiyesi ve saygılı davranışlarıyla da padişahın dikkatini çekmiş, "cici bebek" diye sevdiği Aliyye Hanım'ı oğlu Burhaneddin Efendi[57] ile evlendirilmeye karar vermişti.

Düğünleri 7.6.1909 günü Nişantaşı Sarayı'nda yapılmıştı. 18.8.1912 günü ise şehzade Ertuğrul Osman dünyaya geliyordu. Ancak bu evlilik 10.11.1919'da Viyana'da son buluyor, Burhaneddin Efendi yaşamını ölümüne dek New York'ta sürdürüyordu. (15.6.1949)

TÜRKİYEDE BAŞLAYAN DOSTLUK AŞKA DÖNÜŞTÜ

Aliyye Melek Nazlıyar Hanım ise yaşadığı sıkıntılar sonrasında verem olmuş ve tedavi için İsviçre'de bir sanatoryuma yatırılmıştı. Aynı günlerde Lozan Konferansı başlamıştır ve Cavid Bey de İsmet Paşa'nın müşaviri olarak İsviçre'dedir. Büyük bir ihtimalle önceden tanıdığı Aliyye Hanım'ın hastanede yattığını öğrenmiş ve ziyaretine gitmiştir. Aralarındaki dostluğun aşka dönüşmesi de uzun zaman almayacak ve evlenmeye karar vereceklerdir.

Nikâhları (2.4.1920) o günün şartlarına göre oldukça şaşalı kıyılmıştı. İsviçre Alplerinde bulunan Lucerne Gölü üstünde bulunan Ricki Calitae'deki nikâhı kıymak için Paris Sefareti'nden imam çağırılmıştı. Mütareke dönemlerinde 175 gün evinde saklandığı Nuri Bey'e yazdığı mektubunda:' Belki, bu dağlarda kıyılan ilk ve son Müslüman nikâhı' diyecekti. Doğrudur, Alplerin zirvesine evlenmek için imam getirten ilk ve son isim Cavid Bey olmuştu.

İSTATİSTİK MEMURLUĞUNDAN MALİYE NAZIRLIĞINA

Onun biyografisi birkaç paragrafa sığmaz.

1875 yılında Selanik'te dünyaya gelmişti. Selanik tüccarlarından Recep Efendinin oğluydu. İstanbul Mülkiye Mektebi'ni (Siyasal Bilgiler Fakültesi) pekiyi derece ile bitirmiş ve ilk üç derece içinde yer almıştı (1896). Bu nedenle rakamlara hükmetmek onun için hiç zor olmayacaktı.

İlk pratiğini 300 kuruş maaşla Ziraat Bankası'nda yapmıştı. Ardından Maarif Nezareti İstatistik Şubesine tayin olmuş, bu görevinin yanı sıra okullarda ekonomi öğretmenliği de yapmıştı. Daha sonra istifa ederek Selanik'e dönen Cavid Bey öğretmenlik yaparken Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girecekti. Oysa karıncayı bile incitmeyen bir yapıya sahipti. Bu nedenle Selanik İttihat gurubunda hem hürriyet, hem de ekonomi dersleri verecekti.

Meşrutiyet için çalışmalar yapan, 2.Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan ilk seçimlerde Selanik Mebusu olan Cavid Bey, 12.1.1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maliye Nazırlığına getirilmişti. Bu makamlar ona bazı arkadaşları gibi tesadüf verilmemişti. Bilerek ve sorumluluklarını isteyerek üstlenmişti.

Savaşa hep karşı çıkmıştı. Bu nedenle çok sevdiği mesleğinden de soğumuştu. Talat Paşa'nın ısrarı ile Maliye Nazırlığını üstlenmişti: Diyordu ki Talat Paşa:

"Büyükada'ya giderek Cavid Bey ile temas ettik. İstemem artık usandım. Aleyhimde söylenmedik laf kalmadı diye itiraz etmesine rağmen, kendisine vaziyeti anlatarak rica ve ısrarda bulunuşumuz üzerine maliye nazırlığını kabul etti."

Cavid Bey'in hükümet üyesi olmasına karşın savaşa karşı çıkmış ve muhalifliğini her fırsatta ortaya koymuştur. Bu nedenle Almanya ile ittifak antlaşması yapıldığının kendisinden gizlendiğini de görecektir. İttihat ve Terakki mensuplarının tevkif edilmeye başlanması ile birlikte bir süre saklanacak, daha sonra da Avrupa'ya kaçacaktı. İstiklal Mahkemesinde yargılandığı sırada sordukları sorulardan biri de neden Avrupa'ya kaçtığı yönündeydi ve Cavid Bey şu savunmayı yapmıştı:

"Artık namusuma tevdi edilmiş bir şey olmakla beraber söyleyeceğim. Bir akşam tanıdığım bir zattan aldığım tezkerede tarın İstanbul murahhası olmak için Sivas'a gider misiniz deniyordu. O zatı aradım, bulamadım.

Nakiye Hanımı (Elgün) çağırdım. Şöyle bir tezkere aldım. Gideyim mi, gidebilir miyim dedim ve onu bu işlerle meşgul olan Adnan Adıvar ve Halide Hanım'a gönderdim. Ertesi günü aldığım cevapta bu işlerle meşgul olan çevreler sizin murahhas olarak gitmenize müspet bakmamaktadırlar denildi. Ben de 2 gün sonra yurt dışına çıktım. Bilahare Ferid Paşa kabinesi Ermeni tehciri ile alakadar görerek mahkûm etti."

YOLCULUK NOTLARI

Cavid Bey'in hatıralarında yurt dışına çıkışı sırasında yaşadıkları, yolcuğunun nasıl geçtiğine dair paragraflar da vardır:

"7 Eylül 1919 Pazar: Bir haftalık yolculuktan sonra Tulon limanına geldik. Vapurda pek nazik olan ve her gün ziyaretime gelen kaptandan yolcuların listesini isteyip tanıdık kimselerin bulunmadığını anladıktan sonra geceleri yukarıya çıkmaya başladım. Kaptan benim kim olduğumu bilmiyordu. Ve bilmeksizin ayrıldık. Bir çeyrek kadar vapurda oturduktan sonra çıktık ve tren zamanına kadar Tulon'da dolaştık. Lyon'a geldim Clemenceau Fransa-İsviçre yolculuğunun nasıl yapılacağını kararlaştırmaları için Emniyet-i Umumiye müdürüne telefon etmiş. Bana Fransa'da bulunduğum zaman için bir Sauf-conduit verdiler. İsim yerini de Jean Durand diye doldurduk. Bu kâğıt hudut geçilince yırtılacak. Ne yapalım, bu durumda Türk pasaportu alamam. Bir eve gidebilsem, görünmeden kalmak mümkün olabilse, düşünüyorum böyle bir ev yok.

21 Eylül 1919 Salı: Birkaç defa Mösyü Bodu ile birlikte tecrübe yolculukları yaptıktan sonra birlikte gizlice Lausanne'ye geldik. İstasyonda Fuat Selim Bey bekliyordu.

Bir avukatla görüşmüş. Siyasi mülteci muamelesi yapılmaya karar verildiğini ve bu teşebbüsün iyi neticeleneceğini söyledi. Geceyi Lozan Palas'ta Avni'nin oğlunun odasında geçirdim.

22 Eylül 1919 Çarşamba: Montreux'a gittim. Tanıdıklarla buluştum. Artık gizli kalmaya imkân kalmadı. Akşam otele kayıt yaptırdım.

24 Eylül 1919 Cuma: Molla geldi. Bir şeye ihtiyacım olup olmadığını sordu."

Cavid Bey'in İsviçre'deki yaşamı da diğer arkadaşları gibidir. Sürekli gözaltında bulundurulur. Ancak özellikle Talat Paşa ile mektuplaşır. 25 Ekim'de bir araya geldiklerinde Talat Paşa'yı zayıflamış bulacaktır.

Büyük zaferin kazanılmasıyla yurda dönmüş ve Lozan Konferansına seçilen Türk delegeleri arasında yer almıştı. Atatürk'e suikast girişimini kurban bayramı arifesinde öğrenmişti. O sırada bitirmekte olduğu eserinin son çalışmalarını yapıyordu. O günü Aliyye Hanım şöyle anlatıyordu:

"O yaz Büyükada'da idik. 20 Haziran 1926 Pazar günü Cavid evde epey zamandan beri yazmakta olduğu Mali Lugat adlı kitabının müsveddesi ile uğraşıyordu. Ben de kulübe gitmiştim. Orada Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapılmak istenildiği haberini duyunca teessür içinde eve döndüm.

Cavid masasının başında işine dalmıştı. Suikast haberini anlatınca öfke dolu bir sesle haykırdı:’ Hay Allah belalarını versin. Bu memleket ne olacak? Günah değil mi bu memlekete?’ Akşam sekizde geldiler. Cavid’i istediler. Tanıdıklar vardı. Ona kaçmasını tavsiye ettiler. Bu teklifi yapanlara karşı sesi hâlâ kulaklarımdadır.”

Görevliler geldiğinde Aliyye Hanım 1,5 yaşındaki oğluna sarılmış ağlıyordu. Cavid Bey ise:” Her yerde yanlışlık olur. Birkaç gün sonra her şey anlaşılır ve düzelir, merak etme.” diyecekti. Unkapanı Karakolu’na götürülmüştü. Cavid Bey dışında Rafet Paşa, Rüştü Paşa, İsmail Canpulat,Cafer Tayyar Paşa,Sabit Bey,Ergani Mebusu İhsan Bey, Sivas Mebusu Necati Bey ve Halis Turgut Bey siyasi suçlular arasındaydı.

CEZAEVİNDEN MEKTUPLAR

Aliyye Hanım'ın kocasını görme istekleri sürekli geri çevriliyordu. İlk eşinden kalan mücevherlerini bir bir elden çıkarmaya başlamıştı. Cavid Bey ise eşine her gün bir mektup yazıyor ve çıktıktan sonra bizzat kendisine okumak için saklıyordu. İlk mektubunu tutuklandığı gün yazmıştı:

"Çok sevgili Aliyyeciğim

... Dün senden ayrıldıktan sonra polis vazifesini kemal-i terbiye ile ifa etti. Pek iştahsız birkaç lokma yedim ve sonra yatağıma çıktım. Sabah ilk vapurla gideceğimizi bildiğiniz için ve mutlaka beni görmek için geleceğinizi zannediyordum. Yüzümü yıkadım, bir çay içtim. Vakit geldi, sen çıkmadın. Veda edemeyerek, bir daha gözlerinden öpemeyerek, cici Osman'dan haber alamayarak Ada'yı terk etmek lazım geliyordu. Hükmettim ki, vapurun saatini bilmiyordun ya da acı olacak ama karşı karşıya gelmemize dostlar mani oldu. Allahaısmarladık, sabırlı ol, Osman'cığa iyi bak, babasını aradığı zamanlar oyuncaklarla avut. Her ikinizin de gözlerinizi pek çok öperim."

Cavid Bey, Aliyye Hanım'a 26 Ağustos 1926 tarihine kadar 65 mektup yazmıştı. Kimi zaman geçirdiği saatleri anlatıyordu. Serbest kalacağına inancının azaldığı satırlar da mevcuttu. 30 Temmuz 1926 günü yazdığı 39'ncu mektubu bu duygularını yansıtır:

"Günler birer birer geçiyor. Ayrılalı 38 gün, buraya geleli 20 gün oldu. Daha bu azabın ne kadar süreceği de malum değil. Dün sabah dokuz mu idi, dokuz buçuk mu idi bilmiyorum, kumandan uğradı. Senden bir mektup verdi. Bu mektup benim tahmin ettiğim gibi bir gün evvel gelmiş. Fakat tabi uzak olan hapishanenin tevziyatı şehirde olduğu gibi, müstacel yapılmıyor. Buraya akşam geç vakit yahut bu sabah getirilmiştir. Bu vesile ile kumandan, artık mektupların mahkemeye uğramayarak buraya geldiğini ve istediğin kadar uzun yazabileceğini söyledi.

Dün de evvelki gün de nasıl vakit geçti bilmiyorum. Yürü, otur, uzan, yatağın içinde ezberlediğin şiirleri kendi kendine tekrar et. Yine kalk, otur. Çok ağır bir şey... İnsana nihayet bir rehavet, bir ağırlık geliyor. Her gün saat beşe doğru maden suyu ile bir limonata yapıp içerim. Dün bunu yapmaya bile üşendim. Bu limonatayı da sıcak içiyorum. Gündüzün buz bulunmuyor. Düşün ancak gece buz bulabiliyor insan. Dün yemek zamanı da ocağın fitili bozuldu. Biri gelsin de yapsın diye epey bekledim. Sonra biraz dinlenmek üzere yatağa uzandım ve uyuyakaldım.

İşte Sevgili Aliyeciğim. Dün de bir değirmen sesi gibi hiç değişmeyen yeknesak hayat böyle geçti. Bu günde böyle geçecek. Serbest mi bırakacaklar, mahkûm mu edecekler, ne yapacaklarsa yapsınlar. Çünkü ne olsa nisbi bir serbesti vardır. Şu şimdiki gibi mutlak bir esaret zulmü yoktur.

Allahaısmarladık. Belki bugün Osmancığın ve senin yeni resimleriniz gelir de karanlıklar içinde bir nur doğar. Gözlerimin hüzün perdesi yalnız sizlere mün'atif oldukları zaman açılıyor.

26 Ağustos 1926 günü ise son mektubunu yazdığını bilmiyordu. Mahkemeye gidişi sırasında yaşadıklarını anlatıyordu:

"... Bizim kumandanla birlikte her biri bir otomobile binmek üzere dört beş zabit gelmişti. Hepsi birden benim koğuşa girdiler. Osmacığın resmine baktılar, birer sigara içtiler. Bilmem neden bu defa aşağı inmezden evvel iki nefer müdürün odasında ceplerimizi ve üstümüzü aşımızı aradı. Hayatımda çok muhtelif fırsatlarda birçok kez nutuklar attım. Müdafaamı yaparken hiç böyle olmamıştım. Kaç kere gözlerim yaşla doldu.

Sen nasılsın? İddianameyi gazetelerde gördüğün dakikadan beri ne haldesin? Hasta mısın? Senin iki gün evvel gazeteleri okur okumaz, trene binip buraya gelmene çok kuvvetli ihtimal veriyordum. Niçin gelmedin? Bırakmadılar mı? Hastalandın mı? Nasıl olur? Böyle fevkalade bir halde kimseyi dinlemeyerek buraya gelmezsin? Bu muammayı halledemedim. Eğer daha evvel kumandandan trenden çıkmadığını işitmemiş olsaydım mutlaka mahkeme önünde veya içinde göreceğimi zannediyordum. Mahkeme kararının dün verileceğini zannederek kim bilir ne ihtilaç içinde bekledin. Bilmem bugün hüküm tebliğ olunacak mı? Bu intizar azabı da ne büyük; bu gün tebliğ etseler de ne olacağını anlasak."

CAVİD BEY İSTİKLAL MAHKEMESİNDE

6 Temmuz 1926 Cavid Bey’in sorgusuna başlandığı gündür. İlk sürtüşmeler kimlik tespiti sırasında yaşanıyordu. Cavid Bey ayağa kalkarak cevap vermiş, mahkeme üyesi Reşit Galip Bey seslenmişti:”Elini cebinden çıkarsın.”

Talat Paşa kabinesinden istifasının nedeninden başlayan sorular daha sonra toplantılara yönelmişti.

26 Temmuz günü evinde yapılan son toplantı hakkında bilgi isteniyordu. Bunun bir arkadaş toplantısı olduğunu ileri süren Cavid Bey’in ifadesi daha sonraki celselerde de değişmeyecekti. Ne kadar anlattıysa, Şişli’deki evinde yapılan toplantıların hükümeti devirmeye yönelik olmadığını kabul ettirememişti. Salah Cimcoz ve Hüseyin Cahit Bey’in (Yalçın) ifadeleri de aynı doğrultudaydı. Ancak 23 Ağustos’ta Savcı Necip Ali Bey’in okuduğu iddianamesinde Cavid Bey’i darbe girişimine karıştığını belirtecek, Cavid Bey iki gün sonra verdiği savunmasında vicdani sorumluluğu bulunmadığını, savaşa karşı olduğunu, Sivas Kongresine delege olarak katılmak istediğini belirtip İttihat ve Terakki’nin bütçe konularını da anlatacaktı.

MAHKEME PEŞİN YARGILI MI?

Mahkemenin peşin yargılı olduğuna ilişkin iddialar da vardır. Bu iddiayı ortaya koyan isim Hüseyin Derer'dir (Bektaşi) ve Ali Çetinkaya'nın Ankara'dan komşusudur. Olayı Ergun Hiçyılmaz'dan nakledelim :[58]

"Ankara'da Şengül Hamamının yanındaki evde otururdum. Ali Bey de karşımızdaki evde kiracı idi. Bir müddet sonra aynı yerde kendisine bir ev yaptırdı. Bu evin yapılması sırasında komşuluk sebebiyle elimden gelen yardımı esirgemedim. Bu yüzden yakınlığımız ve samimiyetimiz arttı. Hemen her gün karşılaşır ve görüşürdük."

Hüseyin Bey Anadolu'ya geçen İttihatçılardan biriydi. Fakat o da İstiklal Mahkemesi emriyle tevkif edilecek, ancak 29 gün sonra mahkemeye çıkmadan bırakılacaktı. Tevkifi üzerine karısı Sara Hanım doğru Ali Çetinkaya'ya koşacak ve "ne yaptın, nasıl yaptın Ali Bey?" diyecekti. Hüseyin Derer'in söylediğine bakılırsa, Ali Çetinkaya Sara Hanım'a şöyle demişti:

"Merak etme Sara Abla, Hüseyin Bey'i bırakacağız, ama Cavid Bey'i asacağız."

İstiklal Mahkemesi kararını 26 Ağustos Perşembe günü öğleden sonra saat 17.00'da bildirdi. Fakat kararın okunduğu sırada mahkeme salonuna Cavid Bey getirilmemişti. Arkada bulunan odada bekletilirken kararın okunduğunu bilmiyordu. Hava kararmış, Cavid Bey günden ümidini kesmiş, kararın ertesi güne kaldığını düşünmüştü.

Karar gece yarısına" Umumi Hapishane"de idam sehpasına götürülürken okunuyordu:

"... Cavid Bey Lozan Konferansını takip eden günlerde zabıtlarda yazılı toplantıları tertip ve evinde yaptırdığı kongre ismi verilen toplantıları düzenlediği, gizli kararlar alındığı, arkadaşları vasıtasıyla üç şekilde hulasa edilen çeşitli faaliyetleri, Kara Kemal vasıtasıyla sevk ve idare eylediği vasıl olmaktadır. Umumi harp yıllarında hiç görüşmeyecek ve selam bile vermeyecek derecede dargın bulunduğu Şükrü ile Kara Kemal delaletiyle barıştığı, Şişli toplantılarına katıldığı, Kara Kemal ile sık sık temasta bulunduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple 57'nci maddenin ilk fıkrasına tevkifan idamına karar verilmiştir."

Kendisine okunan kararı sessizce dinlemiş, metanetini muhafaza ederek birkaç satır yazmak istemişti. Kalemi eline almış, nedense vazgeçmişti. Beyaz gömleği giydirildiğinde saat 23.15'di. Sehpa hapishanenin

Yenişehir’e bakan cephenin sağ tarafına kurulmuştu. Adli tabibe:“Sizden bir ricam var. Cahit Bey buradadır. Benden selam söyleyiniz, çocuğumun ve refikamın gözlerinden öpsün.” diyen Cavid Bey, İstiklal Mahkemesi üyelerine tek tek selam söyleyecek ve sesini yükselterek “Zalimlere bir gün dedirir kudret-i Mevla/Tallh-ılakat, aserek Allah-ü Ekber”[59] diye bağıracaktı. Sonrasında “Haydi vazifenizi görünüz.” diyerek çevik bir hareketle masanın üzerine çıkmış, ilmiğin boynuna geçirilmesine baş eğişiyle yardım ederek ve hiç sesini çıkarmadan kendini boşluğa bırakmıştı.

Cavid Bey’in idamının ardından görüş bildirenler arasında aynı suçtan yargılanan Hüseyin Cahit Yalçın da vardı ve “Cavid sınıf arkadaşımdı, kendimden olduğum kadar onun da bu işle hiçbir ilgisi olmadığını biliyordum. Cavid’in tek suçu, eğer suç sayılırsa, benim gibi bu toplantıya katılmak ve Kara Kemal’in isteği üzerine evini bu toplantılara tahsis etmektir. İstiklal Mahkemesi’nin daha tevkiflerden önce verdiği söylenen idam kararı, Cavid Bey için tamamen haksız ve adaletten uzak bir karardır.” diyecekti.

Aliyye Hanım kocası asıldıktan sonra kendisine verilen eşyalar arasında mektupları görememiş ve mahkemeye müracaat ederek iadesini talep etmişti.

Artık yalnızdı. Umutlar tükenmişti. Bir müddet daha Nişantaşı’ndaki Münir Paşa Konağı’nda oturacak ve 1940 yılında yurt dışında bulunan oğlunun yanına gidecekti.

İlginçtir, ilk eşi Burhaneddin Efendi de oradaydı ve vefat ettiğinde cenazesini New York’tan Şam’a götürüp defneden kişi Aliyye Melek Nazlıyar Hanımefendi olmuştu. İlk önce İstanbul’a getirmiş, defin izni alamayınca Şam’a götürmüştü. Sonrasında bir müddet New York’ta yaşamış, ardından Türkiye’ye dönmüştü. Yaşamını vefat ettiği güne kadar (1969) İstanbul’da sürdürecekti.

OĞUL OSMAN ŞİAR YALÇIN

Oğlu Osman annesinin öldüğü yıl Kemah'ta savcıdır.

Neden Kemah'tadır?

Koyulhisar ilçesindeki görevi sırasında suikasta uğradığından... Oraya da sol görüşlü olduğundan Finike'den sürülmüştür. Döneme özgü olaylar olarak görülebilir. Ancak asılan bir Maliye Nazırının oğlu olmak, ya da görüşlerini korkmadan yazabilen bir gazetecinin kanatları altında büyümek onun bu kadar göz önünde olmasını etkilemiş midir? Büyük bir ihtimalle evet...

Kimdir bu gazeteci?

Hüseyin Cahit Yalçın...

Sadece tahsilini üstlenmemiş, soyadını verecek kadar bağrına basmıştı. Ve eski dava arkadaşının oğluna babasızlığını hissettirmemişti.

Ona annesinin dışında belki de tek sahip çıkan gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın olmuştu.

Soyadını verecek kadar...

Eğitimini de üstlenmişti. High School ve Robert Kolejinin ardından İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve Paris'te doktora yapmıştı. Savcı olmuştu ama kendi deyimi ile aşırı solcu düşüncelerinden dolayı görevinden azledilmişti ve şöyle anlatıyordu:

"1950 ihtilalinden sonra İsmet İnönü beni, herhalde babama karşı duyduğu vicdan azabından İstanbul Cumhuriyet Savcı Yardımcılığına atadı. Savcıyla ters düşünce müstakil bir savcılığa tayinimi istedim. Finike savcısı oldum. Orada solculuğum meydana çıktı. Akşam Gazetesinde komünizmi öven yazılar yazmaya başladım. Sivas'ın Koyulhisar ilçesine sürdüler. Bir de suikast yapıldı. Eşimle uyurken ateş ettiler, kurşun bir karış üstümüzden geçti. 1969'da bu kez savcı vekili olarak Kemah'a verdiler. 12 Mart darbesinden sonra Deniz Gezmişler asıldı, beni de savcılıktan azlettiler."

Şiar Yalçın sonrasında hayatını tercüme yaparak ve yazı yazarak sürdürecekti. Sol bakışını bir gençlik heyecanı olarak görüyordu ve hata yaptığını ifade ediyordu:

"İyi bir savcıydım. Kısa zamanda yüksek mahkeme reisi olabilirdim. Robert Kolej'den arkadaşım Bülent Ecevit, Ahmet Necdet Sezer yerine beni Cumhurbaşkanı yapabilirdi. Türkiye'deki rejimi ıslaha muhtaç olduğunu düşündüm ve komünizme bağlandım. Ama artık komünist

değilim. Sade bir solcuyum, hem milliyetçiyim, hem demokratım, hem de Atatürkçüyüm.”

Şiar Yalçın, Hürriyet Gazetesine verdiği röportajında annesinin idam sonrası İsmet İnönü’yü hiç affetmediğine yer vermişti ve yaşadıklarına şu açıklamayı getiriyordu:[60]

“Annem İsmet Paşa’ya Atatürk’ten daha çok kızgındı. Çünkü onu Mevhibe Hanım ile birlikte Lozan’da ağırlamış. Babamın asılmasından bir gece önce, annemin beş altı dostu İsmet Paşa’ya şefaat isteyen bir mektup yazmış. İsmet Paşa mektubu okumuş ve bırakmış. Mektubu götüren adam yanıt için orada bekliyormuş. Paşa “ne bekliyorsunuz?” diye sormuş. Adam da “Yanıt verirsiniz diye bekliyorum.” demiş. Sözde İsmet Paşa mektubu yırtmış. Bu annemin kulağına gidiyor. İşte bu yüzden İsmet Paşa’dan çok nefret ederdi.”

Şiar Yalçın’ın duygularında nefretten eser yok. Çünkü babasını hiç tanımamıştı. Yapılanları büyük haksızlık olarak görüyordu:

“Ben kimseden nefret edemedim. Belki yaşım büyük olsaydı da babamı tanısaydım, ben de nefret ederdim. Celal Bayar Cumhurbaşkanı olmasından sonra anneme maaş bağlandı. Babamın cesedi verildi. Asri Mezarlığa gömdük. Ama benim Atatürk sevgim büyük. O İstiklal harbini kazandı, Cumhurbaşkanı oldu. Atatürk’ten başka kimse bu işi yapamazdı. O yüzden onun için söylenen tek adam sözü doğrudur.”

VEFALI BİR DOST HÜSEYİN CAHİT YALÇIN

Sadece dönemin gürültüsünü tüm açıklığı ile yansıtan bir gazeteci değildi. İttihat ve Terakki'nin de önde gelen isimlerindendi. 14 yaşında yazı hayatına başlamış, aynı yıllarda Avrupa Edebiyatı ile ilgilenmesi ve tercüme yapması ile basın çevresine genç yaşta kendini kabul ettirmişti.

Lozan görüşmelerini takip eden gazeteciler arasındaydı. İzlenimlerini kimi zaman eleştirisel yorumlarla Tanin'de yazmıştı. Bu nedenle İsmet Paşa ile arası açılıyor ve Lozan'dan uzaklaştırılıyordu.

9 Aralık 1923 Hüseyin Cahit'in İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklandığı tarihtir. Ertesi günü Tanin'de haber baş manşetten verilecektir:

"Cahit Bey'i evi önünde ve yüzlerce halk huzuruyla müteaddit zabıta ve taharri memurlarından mürekkep bir heyet marifetiyle cebren tevkif edilerek polis müdüriyetine gönderildi."

Bu ilk değildi. Hüseyin Cahit Yalçın Malta sürgünleri arasında da yer alır. Bekirağa Bölüğüne hapsedilmişti. Arkadaşları ile birlikte bir sabah kamyonlara doldurulmuş, bilinmeyen bir yere hareket etmişlerdi. Hüseyin Cahit Bey, anılarında o sabaha şöyle yer verecekti:

"Şoförün arkasına isabet eden delikteki küçük perde kaldırılınca dışarısını biraz görmek kabil oluyordu. Sokaklarda pek az insan vardı. Sakin, sessiz işlerine gidiyorlardı. Kimse şu kapalı kamyonlardan oluşan kafilenin içinde derin bir memleket faciası oynandığının farkında değildi. İçimizden biri Arapyan Hanına gidiyoruz dedi. Sonra bir başkası Arapyan değil, oraya sığmayız. Taşkışla'ya gidiyoruz hükmünü verdi. Nihayet Tophane Meydanı'nın kapısından içeri girince ağızlardan hep bir kelime çıktı:

"Malta..."

Hüseyin Cahit Bey'in Malta'daki numarası 2765'ti. İngilizler tarafından "C" sınıfı suçluları arasına katılmıştı. Bu zulüm politikası ile ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olan kişilerdi. Yani İngilizler suçlu olup olmadığından emin değildiler ama Hüseyin Cahit Bey, Salvator Kalesi'nde sadece gökyüzünü görebildiği günleri yaşıyordu.

Sadece hürriyeti değildi özlediği... İstanbul'da bıraktığı eşi ve kızının hasreti de vardı. Mareşal Palomar'a bir mektup yazacak ve ailesini yanına isteyecekti:

"İstanbul'da kalan kızım bana gayet düşkün. Bundan dolayı pek zayıf düşmüş. Siz cezayı bana yapmıyorsunuz. Hiç günahı olmayan bir masuma

yapıyorsunuz."

İsteği olumlu karşılanmış, ailesi Malta'ya getirilmişti. Hüseyin Cahit Bey, şaşkınlığını bir arkadaşına yazdığı 18 Ekim 1920 tarihli mektubunda dile getiriyordu:

"Beni nasıl olup ta serbest bıraktıklarına, ailemin gelmesine müsaade ettiklerini ben de bilmem. Bu bir tesadüf eseri oldu. Valiye Azade'nin hastalığından bahsederek gelmelerine müsaade için müracaat etmiştim. Adamcağız kızını yakında evlendirmişti. Babalık hissiyatını tahrik ettim. Arzuhalimi okudu, müteessir oldu."

MALTA ANILARINDA AİLE SATIRLARI

Hüseyin Cahit Yalçın yazı hayatına Cumhuriyet sonrasında da devam etmiş, Malta sürgün günlerini Yedigün Dergisi'nden okurlarına ulaştırmıştı. Anılarına Bekirağa'dan alınışı ile başlar. Ailesi ile satırlara yer vermiştir:[61]

"Vakit öğleyi geçmişti. Vapurda bir hareket yoktu. Ne beklendiği belli değildi. Herhalde ailelere gönderilen pusulaların cevabı için durmadığımıza şüphe yoktu. Yavaş yavaş Tophane taraflarına doğru denizin üzerinde sandallar görülmeye başladı. Bunlar vakayı haber alıp son bir veda için vapura koşan ailelerdi. Sandallar mahzun yavaşça vapura yaklaşıyordu. Birisinin içinde bizimkileri fark ettim. Azade, Ümit ve anneleri... Sandalın içinde sallanarak gözleri vapura dikilmiş beni arıyorlardı."

"Hareketimizin ertesi günü Alemdar Gazetesi vapurumuzun torpile çarparak battığını ve hepimizin boğulduğunu yazmış. Ailelerimiz resmi dairelere hücum etmişler."

"Salvator Kalesindeki en acı taraf dünyadan habersiz kalmaktı. Herkesin arkada bıraktığı düşman elinde bir vatan vardı. Ailelerimize de kendimizden haber veremiyorduk. Nihayet onlara haftada iki gün mektup yazabileceğimizi tebliğ ettiler. Mektuplar matbu hususi kâğıtlara yazılacaktı. Satırlar arasına bir şey ilave edilmeyecek ve açık olarak teslim edilecekti."

"Temmuzun 22'nci Salı günü İstanbul'daki ailelerden ilk hayat nişanesi aldık. Bana çocuklar şeker yollamışlardı. Çavuş bu paketi bana teslim etti. Üzerinde 12 Temmuz damgası vardı. On günde gelmişti."

"Temmuzun 28'nci Pazartesi günü çavuş o gün öğleden sonra dört menfi daha geleceğini haber verdi. Gelenler Bekirağa bölüğünde bıraktığımız arkadaşlarımızı sorduk. Anlattılar. O gün İngilizlere teslim edildiğimizi duymayan kadınlar ve çocuklar Bekirağaya gelmişler. Hapishaneyi boş bulunca bağırmışlar. Ağaoğlu Ahmet Bey'in kızı hapishane müdürünün yakasına yapışarak:' Edepsizler, alçaklar, babamı ne yaptınız? Sizden isterim.' diye bağırmış.

"Kalede Çarşamba ve Perşembe günlerinin büyük bir kıymeti vardı. Bu günler büyük bir sabırsızlıkla beklenirdi. Çünkü İstanbul mektupları bu günlerde geliyordu. Aileler ise hep mektupsuz kaldıklarından şikâyet ediyorlardı. Halbuki biz haftada muntazam iki kez mektup yazıp çavuşa teslim ediyorduk. Şimdiye kadar benim mektuplarımdan yalnız bir tanesi

vasıl olmuştu. İşkence yalnız bize yapılmıyordu. İstanbul'daki çoluk çocuğu ve anaları da azap içinde yaşatmak istiyorlardı."

En ilginç satırlardan biri baklava kutusu ile Malta'ya gelen gazetedir ki, Hüseyin Cahit ve eşinin kıvrak zekâsına örnektir:

"Bir gün Salvator Kalesine İstanbul'dan gelen mektuplarla beraber bazı paketlerde getirdiler. Bunlar ailelerin yolladıkları hediyelerdi. Açtım. Baklava olduğunu gördüm. Fakat baklavadan evvel gözüme çarpan başka bir şey oldu. Tahta kutuya baklava konulmadan evvel kâğıt diye bir gazete konmuştu. Yağlı ve şekere bulaşmış gazetenin bir bölümü de şeffaflaşmıştı. Dikkatle yıkadım. Gazete odaları gizli gizli dolaştı ve bu sayede memleket haberlerini okuduk. Posta günü hemen eşime bir mektup yazdım: 'Gönderdiğiniz paket geldi. Sizden her posta muntazaman bir hediye almak beni burada mesut edecek. Her hafta bir mendil, bir çorap gibi küçük bir şey yollayınız. Fakat bunları "tasvir"inize sarınız. Tasvirinizi görmekle bahtiyar olacağım.' Gazeteye sarın diyemezdim. Onun için tasvir diyordum. Acaba anlayacak mıydı? Ama umudum doğru çıktı. Ne demek istediğimi anlamıştı. 25 gün sonra gelen paketten mendiller çıktı. Bunlar Tasvir-i Efkâr Gazetesine sarılmıştı."

BİR VALİNİN İNTİHARI DR. REŞİD BEY

Kimi zaman ülkenin istikbali için yaptığın ve doğruluğuna inandığın şeyler daha sonra o insanın hayatına mal olabiliyor. İttihat ve Terakki'nin bütün önde gelen liderlerinin hayatları incelendiğinde çoğunluğunun önemli mevkilerde görevlendirildiği görülüyor. Çete savaşlarında başarı kazananlar da var.

Enver Paşa'nın Batı Trakya ve Makedonya'da kazandığı başarılarından sonra "Hürriyet kahramanı" diye baş tacı yapılmasının ardından Türkistan'da şehit edildi. Yakup Cemil'i kurşuna dizdik. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Miralay Arif Bey ile Kasap Osman'ın hayatları bir darağacında noktalandı. Sonrasında büyük birçoğunun ülke menfaati için hayatlarını verdiği belgelendi. Tehcir olaylarını yazan tüm kitaplarda sonuç hep aynıdır. Ermeniler Ruslara yakın olmuşlar, silahlanmışlar ve isyan etmişlerdir. O dönemin üst düzey yetkilileri de, bölgeyi tahliye ederek temizlemeye karar vermişlerdir. Sonrasında temizleyenler temizlenmiştir.

Bunlardan biri de Dr. Reşid Bey'dir. Ve temizleneceğini anladığında kendi hayatına son veren bir isimdir.

Haydarpaşa Hastanesi'nde yüzbaşı rütbesi ile tabiplik, Dördüncü Orduda görev, İstanköy Kaymakamlığı, Humus, Lazistan ve Karasi'de mutasarrıflık, Doğu illerinde umumi müfettişlik, Basra, Musul, Ankara ve Diyarbakır Valiliği yapan birinden söz ediyoruz. Bir ilin yönetimine layık gördüğünüz bir kişi güvenilirliğinden dolayı o makama getirilmiştir. Eğer bu tehcir olayı olmasaydı, neler yaşanacaktı sorusunun cevabını bugün bile bulamıyorsak, tehcirden dolayı hayatlarını kaybeden mümtaz isimlerine birer özür borçluyuz.

DR. REŞİD BEY KİMDİR?

Ermeni tehcirinin faillerinden biri olarak tutuklanan Reşid Bey 1872 yılında Kafkasya'da dünyaya gelmişti. Doğumundan iki yıl sonra İstanbul'a yerleşmişler, Reşid Bey ilk tahsilini tamamladıktan sonra Beşiktaş Abkeri Rüştiyesi'ne girmiş, Kuleli Askeri İdadisi'ndeki üç yıllık eğitiminin ardından Askeri Tıbbiyeye kayıt olmuştu. 21 Mayıs 1889 günü tahsil gördüğü okulda kurulan "İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasındaydı. Abdülhamid döneminin baskısında yapılan tutuklanmalara karşın tahsilini tamamlamış, tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Hastanesi'nde göreve başlamıştı.

Reşid Bey'in ilk tutuklanması Profesör Düring ile birlikte Ankara ve Kastamonu'da ortaya çıkan frengi ile mücadelesinden sonra İstanbul'a dönüşünde olmuştur. Gerekçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmaktır ve aynı gerekçeden alınan 77 kişi ile birlikte Taşkışla'ya gönderilecektir. Yargılanma süresi tamamlanmış ve Şeref isimli gemi ile Trablusgarp'a gönderilmişti. (9 Eylül 1897) Bu dönem zarfında Trablusgarp şubesinin de kurulmasında görev alan Reşid Bey, kendi gibi sürgün olan Kolağası Zeki Bey'in kızı Mazlume Hanım ile evlenecekti. Nimet, Şinasi, Cezmi ve Cehdi ardı ardına dünyaya gelmişti.

Yeniden yurda dönüş İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonradır. Rütbesi kolağalığına yükseltilen Reşid Bey 1909 yılında askerlik görevinden ayrılacak ve Cevri takma adı ile dönemi anlatan ilk eserini yazacaktır.

İstanköy Kaymakamlığı sivil hayata geçişten sonra ilk üstlendiği görevdir. Dört ay sonra mutasarrıf olarak Humus'a, Lazistan ve Karasi de bulunmuş, birinci dünya savaşının başlaması ile doğu illerine müfettiş olarak gönderilmişti. Ülkenin en karışık olduğu yıllarda Diyarbakır valisiydi. Geri çağırıldığında Mithat Şükrü Bleda'nın Ermeni tehciri ile ilgili sorusunu şöyle cevaplamıştı:[62]

"Hekim olmak bana milletimi unutturamazdı. Refah içinde yaşadıkları bu memlekette ne gibi duygularla beslendiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etseydiniz, böyle hitaplarda bulunmazdınız. Sicillerini inceledim. Bazı evlerde yaptığım araştırmalarda bir orduyu havaya uçuracak silah ve cephane ele geçirdim. Müthiş bir teşkilat var. "

O döneme küçük de olsa şahit olanlardan biri de kızı Nimet Hanımdır:

"Babam, Ermeni gençlerin askere gitmeleri için önce papazlarla görüşüyor, papazları vasıtasıyla Ermeni vatandaşlar askerlik yapmaya

çağırılıyor. Gelen olmuyor. Bu arada yapılan aramalarda Ermeni mahallelerindeki evlerin, dağlardaki mağaraların birer silah deposu haline getirildiği saptanıyor. Türk ordusuna karşı bir hareket var. Babam da durumu tafsilatlı bir raporla Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya bildiriyor. Diğer illerin valileri de aynı şeyi yapıyor. Bunun üzerine Ermeniler en yumuşak ve medeni bir şekilde oralardan, Rus cephesinden uzaklaştırılıyorlar."

Reşid Bey'in tutuklanması öncesi ülkenin içinde bulunduğu durumu özetlemekte yarar var. Ancak Mondros Mütarekesi'nin ardından 13 Kasım 1918 günü 55 parçadan oluşan düşman donanması Dolmabahçe önlerine demirlemiştir. Beyoğlu'na 3500 askeri ile çıkan Amiral Calthorpe İstanbul İngiliz Yüksek Komiseridir. İşgaller başlamıştır. Müttefiklerin amacı belli olmuştur. Anadolu'yu parçalamak niyetindedirler. İttihatçıları kovalamayı erteleyip ülke içindeki önemli isimleri ele alırlar. Düzenledikleri listedeki isimler aranmaya başlanır. 1919 yılının ilk günlerinde tutuklanmalar başlar ve Bekirağa bölüğü dolup taşar. Çünkü listeye her gün yeni bir isim eklenmektedir.

İlk tutuklular arasında birçok vali ve kaymakam vardı ve Dr. Reşid Bey de bu isimler arasındaydı. İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından gözaltına alındığı tarih 5 Kasım 1918'dir.

Ermeni tehcirinin yanında Lice Kaymakamı Nesimi Bey ile Beşiri Kaymakam Vekili Sabit Bey'in öldürülmesi de vardır. Reşid Bey'in hatıralarını yayınlayan Ahmet Mehmetefendioğlu bu suçlamaya şu açıklamayı getirir:

"Nesimi Bey, Lice'den Diyarbakır'a giderken bir Ermeni çetesinin saldırısı sonucu öldürülmüştü. Abidin Nesimi, babasının Dr. Reşid Bey tarafından öldürüldüğü düşüncesine rağmen, Dr. Reşid Bey'i babasına karşı son derece hürmetli ve iyi niyetli bir insan olarak tanımlar. Beşiri Kaymakam Vekili Sabit Bey ise gazeteci İsmail Mestan ve Basra Valisi Ferid Bey gibi bölgede yaygın görülen Ermeni terörünün kurbanı olmuştu"

İLK FİRAR PLANI

Dr. Reşid Bey tutuklandığı andan itibaren verdiği ifadeler ve savunmalar dikkate alınmamış, hatıralarında da yazdığı gibi baskılara maruz kalmıştı. Bu hareketlere ailesi de dahildi ve belki de Reşid Bey'in firar düşüncesi gördüğü baskılar sonucu netleşmişti.

Dönemin önemli muharrirlerinden Kandemir, Dr. Reşid Bey'in ilk tutuklandığı andan itibaren firara karar verdiğini, bunu da en yakın dostlarından birine söylediğini belirtir. Kandemir'e göre ilk firar planı daha İstanbul Polis Müdürlüğünde iken yapılmıştır ve girişimi hazırlayan bu sırrını Kandemir ile paylaşmıştır:[63]

"O zaman Beşiktaş Merkez Memurluğuna tayin edilmiştim. Reşid Bey'in tevkif edildiğini duyunca ziyaretine gittim. İstanbul'dan kaçan arkadaşları Talat, Enver ve Cemal paşalardan bahsetti. Bir ara kulağıma eğilip ne pahasına olursa olsun kendisini buradan kaçırmamı istedi. Bu hususta refikasından başka hiç kimseye bir şey söylemememi istedi. Yanından ayrıldıktan sonra Beşiktaş Akaretler'de oturan refikasının yanına gittim. Onun onayını aldıktan sonra vaktiyle Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış Şükrü Bey adındaki bir arkadaş ile aynı vücut yapısında olduğunu hatırlayarak, onun elbisesini Reşid Beye giydirerek kaçırmaya karar verdim. Reşid Bey'e de niyetimi ve hazırladığım planı anlattım. Fakat tam hazırlığımın tamamlanmak üzere olduğu sırada Bekirağa Bölüğüne nakledildi."

HAPİSHANE GÜNLÜKLERİNDE AİLE SAYFALARI

Reşid Bey'in hapishane günlüklerinin ilk kaydı 5 Teşrin-i sani 1334 (1918) tarihini taşır. Bekirağa bölüğünde günü gününe aksatmadan yazmış ve eşi ile çocukları da bütün sayfalarda yer almıştır:[64]

8 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Şiddetli bir baş ağrısı var. Doktor geldi, ilaç aldım. Bugün Mazlume ve Cezmi geldiler. Beraber vakit geçirdik. Refikamın teessür ve yeisi bana dokunuyor. Epey zayıflamış.”

9 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Bugün kayınpederim görüşmekte takibata uğradığından aşağıda kavga etmiş. Yanımda çok oturamadı ve polis huzurunda birkaç laf söyledi. Yine keyfi hareketler. Maksatları nedir? Evden öteberi gönderilecek ve kızım gelecekti. Gelmedi. Acaba yasaklama mı oldu. Garip ve manasız bir idare-i keyfiye”

13 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Dün akşam refikamla Nimet ve İsmet geldiler. Kayınpederde gelmiş. Fakat aksi müdür yok, tahrirat müdürü de meşgul denilerek bırakılmamış. Müdüriyetin bu teferruatla iştigali hususiyle payitahtın bu nazik zamanı pek garip... Görüşmeye gelecekler hakkında komiserlere bir emir vermesi kafi... Emniyeti yoksa emin olduklarını koysun.”

14 Kanun-i evvel 1334 (1918)

“Bugün refikamla Şinasi ve Cezmi geldiler. Hava yağmurlu. Gazetelerin daimi mantıksızlıklarından biri olmak üzere Tasvir-i Efkar, bir divan-ı harb-i umumiyi fevkaladenin teşkilinden bahsediyor. Hükümetten ilham ise şayan-ı hayrettir. Çünkü Adliye Nazırı üç gün evvel umumi affın müsebbibi olarak noksan ve haksız telakki ettiği divan-ı harb-i örfilerin hükmünü iptal etmek lüzumunu gösteriyordu. Şimdi daha berbatını kendileri tavsiye ederler.”

16 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Bu sabah polis tahrirat müdürü Sabit Bey geldi. Bir hayli oturdu. Sonra polislere şu tembihte bulundu: ’Beyefendi burada misafir. Ötekiler gibi değildir. Hakkında ona göre hürmet ve hüsn-ü muamele yapılacaktır.’ Acaba nasıl misafirdir? Refikamla Nimet geldi. Fakat yine tahrirat müdürünün nezaketsizliğine hedef oldu.”

17 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Gece mevlüd idi, polisler tebrik ettiler. Biz de birbirimizi tebrik ettik. Alemdarcı Cevad ve Kadri yanıma geldiler. Güya vaktiyle Kadri’ye yaptığım iyiliğin şükranı için gelmişler. Halbuki maksatları gazetelerine sermaye bulmaktır. Zavallı refikam da geldi.”

20 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Dün diğer mevkuflarla görüşmeye müsaade olundu. Gece geç vakte kadar beraber oturduk. Dün akşam şiddetli bir ses duyduk. Benzin yüklü bir vapur yanmış imiş. Bugün refikam geldi. İsmet ve Cehdi hasta imiş... Ben burada onlar orada. Çok müşkül ve masraflı oluyor. Gece bel ve böbrek ağrısından rahat uyuyamadım.”

30 Kanun-i evvel 1334 (1918):

“Dün refikam geldi. Görüşmek için iki gün tayin olunmuş imiş. Cumartesi ve Pazartesi... Bugün bir şey var. Bakalım nedir? Sabit Bey’e Damet Hami Bey geldi. Müşkülat gösterdiler. Kemal Bey’in pederine de saat birden üçe kadar görüşebileceğini söylediler. Yeni marifetler. Kızım gelecekti. Acaba koymadılar mı? Refikam ve kızım Nimet’le İsmet geldiler. Güya kabul saati birden üçe kadarmış. Geçen akşamki mevkufların bir kısmı tahliye, diğerleri divan-ı harbe sevk olundu.”

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜNDEN FİRAR

Reşid Bey'in defterindeki son tarih 25 Kanun-i sani 1335 (Ocak 1919) Cumartesi gününe aittir. "Bu deftere tevkifimden itibaren bu güne kadar geçen hadiseleri kaydetmiştim. Bugün firar etmekle hayatımın bir safhası hitam buldu. Meçhul bir hayata bugünden itibaren dahil oluyorum." sözleri ile noktalamıştı.

Böbreklerinden rahatsız olan ve çektiği sancılar için Tahtakale civarındaki hamamda bir anlamda kendini tedavi etmeye çalışan Reşid Bey, firarını da böyle bir güne denk getiriyordu. İngiliz istihbaratına göre firar Costaki Boyacı isimli bir ajanın yardımı ile gerçekleşmiştir. Reşid Bey ise anılarında Trablusgarp'taki sürgün yıllarından tanıdığı Behçet Bey'in oğlu Vedat Bey(Ardahanlı), Neyyir ve Kemal Bey'in yardımı ile kaçtığını yazar:

"Bugün benim için pek mühim bir gün. Saat sekiz buçukta hamam için izin istedim. Yüzbaşı Cemal Efendiyi beklemek lazım imiş... Nihayet dokuz buçukta yola çıktık. Maksadım yüzbaşıyı ikna edebilirsem eve kadar gitmek ve avdet etmek idi. Harbiye meydanının Vefa'ya giden yol nazır kapısından çıktık. Otomobili araştırdım. Arkadaşım beni gördü. Harekete geldi. Tam yanımdan geçerken açık kapısından girdim. Fakat yavaş gittiği ve otomobilci çabuk davranmadığı için Cemal otoya yapıştı ve kenarında durdu. Zorla girmeye kalkıştı. Ellerini kurtarıp itmeye mecbur olduk. Yere arkası üstü düştü. Biz de süratle gitmeye başladık. Bab-ı ali yokuşundan inerken otomobil dönmeye başladı. Bir defa şiddetle dönüp kaldırıma çarptı ve biraz sakatlandı. Bununla devam tehlikeli olduğundan tramvay yolundan ve Anadolu Hanı önünden Sirkeci'ye doğru yollanarak iskeleye yakın durduk ve sandala atladık."

Reşid Bey özgürlüğe adımını atmıştı. İlk saklandığı yer Boğaziçi'nde eski bir ittihatçının eviydi. Firarı duyan İngiliz Yüksek Komiseri oldukça sinirlenmiş ve baş tercümanı Mr.Ryan'ı Sadrazam Tevfik Paşa'ya yollamıştı. Ardından şifreli bir telgrafla olayı Londra'ya bildirecekti:

"Ermeni kıyımına en çok karışmış ve Türk hükümetince yakalanmış olan eski Diyarbakır Valisi Reşit Bey 25 Ocak günü cezaevinden kaçtı. Bunu duyar duymaz hemen Mr.Ryan'ı sadrazama gönderdim ve şunları söylettim: 'Olayı pek mühim görmekteyim. Bu, yalnız Türk hükümetine karşı değil, aynı zamanda İtilaf devletlerine karşı bir meydan okumadır. Ermeni kıyımı, İngiltere'de duyulduğu zaman İngiliz devlet adamları, ilgili kişilerin sorumlu tutulacağını uygar dünyaya vaat etmişlerdi. İngiliz

hükümeti, sözünü yerine getirmeye kararlıdır. Reşid Bey’in kaçışını, küçük memurların gevşekliğine bağlamak yararsızdır. Bu bir Türk oyunudur, hükümet üyelerinin kendileri de sorumluluktan kurtulamazlar.”

Aynı görüşte olanlar da vardı. İtilafçı İstanbul basını... Hükümete yazıları ile saldırıyorlar, sorumluların cezalandırılmasını istiyorlardı.

Bu arada Reşid Bey, bulunduğu yerden Soğukçeşme’de bulunan Adli Tıp Müdürlüğü’nün karşısındaki eski bir konağın selamlık dairesine geçmişti.

(Sakallı Yüzbaşı Sadettin Bey’in evi) Her sabah eve birisi geliyor, yiyecek ve gazeteleri bıraktıktan sobasını yakarak gidiyordu. Onu en çok yıkan gazetelerde ailesi için yazılan yazılardı ve duygularını yine günlüğüne yazıyordu:

“Tasvir beni zehirledi. Refikamın tecennün ettiğini(delirdiğini) yazıyor. Bu beni ezdi, keyfimi kaçırdı. Sevgili efrad-ı ailemin sıhhat haberlerini alamamak cidden pek elimdir. Benim rahat ve şimdiki halde tehlikeden hariç olduğumu haber alsaydılar tabi üzülmezler ve rahatsız olmazlardı. Refikamın tatmin ve takviyesine çalışacak kimse yok. Babası ve anası manasız ihtarları ile kederlerini arttırıyordur. Bunun için firarımdan pek memnun değilim.”

Ev sahibinin takip edildiğini öğrendiğinde sıkıntısı daha da çok artacaktı. İnzibatların evi aramak için gelmeleri duyumlarının doğru olduğunu gösteriyordu. (2 Şubat 1919) Dört gün sonra yeniden geldiklerinde tutuklanan ev sahibi olmuştu:

“Gelenler çoktu. Her köşe bucağı aradılar. Hatta çekmeceleri ve kirli çamaşırları... Bulunduğum yere devirdiler. Tavan arası yolunu aradılar. Mühim bir dakika geçirdim. Kapak dün istediğimiz gibi kapatmaya salih ve tahkim edilmemiş olsaydı, bulacaklardı. Arkadan sıkı bağlı olması kurtardı. “

Tutuklanan sadece ev sahibi değildi. Reşid Bey’in firarından sonra İstanbul polisinin başlattığı geniş çaptaki aramalar sürekli devam etmiş, Hüseyin Cahit Yalçın, Mithat Şükrü Bleda, İzmir Valisi Rahmi Bey gibi önemli isimler tutuklananlar arasında yer almıştı. Bunun yanı sıra Reşid Bey’in Akaretler’deki evi de gözaltındaydı. Saklandığı yerden yurt dışına çıkma teşebbüsü gerçekleşemeyecek, yakalanacağını hissettiğinde yanından ayırmadığı tabancası ile intihar edecekti: [65]

“Siyah bir gözlük takmış, paltosunun yakasını kaldırmış, başını da atkı ile sarmış bir halde evden çıkıyor. Beşiktaş’a iniyor. Orada Nail Halit

Eczanesinin önüne geldiği sırada, kendisini birkaç kez muayene etmiş olan tabip Hüseyin Hüsnü ile karşılaşıyor. Göz göze geliyorlar. Reşid Bey, kendisine dikkatle baktığını görünce, tabancasına davranıyor, bunu gören Hüseyin Hüsnü de kaçıyor. Hemen polis Umum Müdürlüğüne telefon ederek Reşid Beyi gördüğünü haber veriyor. Umum müdürlük Beşiktaş ve Pangaltı polislerini Merkez Kirko'nun emrine seferber ediyor. Bunlar, geri dönmüş olan Reşid Bey'i Ihlamur Köşkü'nün yanından geçip Fulya tarlasına saparken kuşatıyorlar. Reşid Bey, o anda tabancasını ağzına sıkıyor ve yere yığılıyor."

Amiral Caltrophe, Reşid Bey'in ölümünün ardından Londra'ya bir telgraf daha çekecekti:

"Tutuklanmaların etkisi, her bakımdan fevkalade oldu. Hiç değilse, İstanbul'da İttihat ve Terakki Komitesinin yıldırıldığını sanıyorum. Reşid Bey, 6 Şubat'ta tekrar yakalandı ve onun üzerine intihar etti."

Reşid Bey, ilk kurbandı ve geriye yazdığı günlükleri ile yazıp cebinde taşıdığı bir vasiyetname bırakabilmişti.

REŞİD BEY'İN VASİYETNAMESİ

Reşid Bey'in "Son sözüm" diye başladığı vasiyetnamesi 29 Kanun-i sani 335 (1919) tarihini taşır. Mahkûmiyetine neden olan olaylardan hiç bahsetmez. Sonunun geldiğini hissetmiştir ama mağrurdur. Tek üzüntüsü ailesine yaşattıkları ve geleceklerini hazırlayamamaktır. Satırlarında eşine karşı duyduğu aşk, çocuklarına olan sevgi ve hasret hakimdir:

"Pek sevgili refikam ve çocuklarım,

Firarımdan dolayı korunan Muhafız Paşa ile Polis Müdürü bütün şiddet ve kontrolle beni arıyorlar. Ermeni tazıları da bunlara iştirak etmişler. Gayretsiz ve hissiz bazı dostlarımın ihmali programı sekteye uğrattı. Utanmadan teslim olmamı tavsiye ediyorlar. Neticeyi karanlık görüyorum. Yakalanıp hükümetin oyuncağı, düşmanlarımın eğlencesi olmamak için son dakikada intihar etmek fikrindeyim. Rovelverim bir dakika yanımdan ayrılmıyor ve hazırdır. Hayatımın bence hiç kıymeti kalmadı. Sizi milletim için çok ihmal ettim. İstikbalinizi düşünemedim. Herkes beni Ermeni malı ile zengin olmuş biliyor. Halbuki sizi temin-i maişetten aciz bırakıyorum. Bu vatanımın bir lir cilvesi yahut nankör bir milletin bir gafletidir. Beni en ziyade üzen refikamın bakiye hayatıdır. Kendisine saf bir aşk ve muhabbetten gayri bir şey bırakamıyorum. Hayatımın son zamanlarının zehirlenmesine sebep oluyor. Şimdi de matem içinde bırakıyorum. Beni affet sevgili Mazlum'em. Şahsında ismin gibi mazlum imiş...

Senin daimi sohbetin son dakikama kadar beni minnettar yaşatmıştır. Benim için fazla üzülme, hüküm taayyün etmiş. Son ricam şudur: Refikam, bütün metanetini toplayarak çocuklarımı layık bir his ve fikirde yetiştirsin. Çocuklarımda annelerine hürmetkar olsunlar ve hiç üzmesinler. Ahlaklı, metin ve ilim ve marifet sahibi olsunlar. Kayınpederimle kayınvalidemden de rica edeceğim. Mazlumenin bol bir şefkatle ve tatlı bir muameleye çok muhtaç olduğunu unutmasınlar ve çocuklarıma his ettirmemeye çalışsınlar.

Ben mahkûm olmaksızın ölürsem hükümet aileme maaş bağlamak mecburiyetinde değildir. Fazla neyiniz varsa satıp bir irat ile pek basit bir surette yaşayınız. Ziyade yazmaya teessürüm manidir. Mazlum'em, Nimet'im, Şinasi,Cezmi ve Cehdi yavrularım hepiniz gözümün önündesiniz. Ben sizi gıyaben değil adeta karşımda hitap ediyorum. Ne olurdu hepinizi birer defa öpüp kokladıktan sonra ölseydim. Kayınpederim ve kayınvalidemi muhabbetle kucaklarım. Dostlarıma ve evdekilere

selamımı söyleyiniz. Belki bu satırlardan sonra çok yaşarım. Fakat belki de size son hitabımdır.

Elveda Reşid”

Reşid Bey’in oldukça dramatik biten yaşamına tabi ki karşıt gruplar ve işgalciler arasında memnuniyet yaratacaktı. İngiliz Yüksek Komiserine göre bu bir meydan okumaydı ve meydan okuyan meydana çıkamadan kıstırılırdı. Onlara göre bir savaş suçlusu yok edilmişti.

Anadolu’ya çok geçmek isteyen Reşid Bey, acaba bunu gerçekleştirebilseydi, neler yapabilirdi? Büyük bir ihtimalle milli mücadelenin içinde yer alacak ve ailesi ile birlikte Cumhuriyeti kucaklayabilecekti.

İLK İDAM EDİLEN BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI MEHMET KEMAL BEY

"Merhum sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kadıköy Kuşdili Çayırındaki kabristana gömülmemi diliyorum. Teyzem ve kardeşim Kadıköy'ünde sakindirler. Teyzemin adresi Mühürdar Caddesinde 67 numaralı hanededir. Adı İsmet Hanımdır. Defin masrafı teyzeme tevdi buyurulmalıdır. Kabir taşım hamiyetli Türk ve Müslüman kardeşlerim tarafından dikilmeli ve üstüne şöyle yazılmalıdır: Millet ve memleket uğrunda şehit olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna Fatiha! ..." Perişan zevcem Hatice'ye, yavrularım Müzehher ve Müşerref'e muavenet edilmesini, yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam gösterilmesini vatandaşlarımdan beklerim. Babam Karamürsel aşar memuru Arif Bey de acizdir. Kardeşim Münir de kimsesizdir. Bunlara da muavenet olursa memnun olurum. Türk milleti ebediyen yaşayacak, Müslümanlık asla zeval bulmayacaktır. Allah, millet ve memlekete zeval vermesin. Fertler ölür, millet yaşar. İnşallah Türk milleti ebediyen yaşayacaktır. "

30 Mart 1919 tarihini taşıyan vasiyet niteliğindeki mektup Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'e aittir. İdam kararını öğrendiğinde yapabileceği tek şey geride bıraktıklarına birkaç satırla da olsa sesini duyurabilmek ve istediklerini iletebilmektir. Bir idam mahkûmu ne isteyebilir ki? Gömülmek istediği yeri, çocuklarına sahip çıkılmasını... O da bunu istemiştir. Oğlunun yanına gömülmek...

"Ermeni Tehciri" meselesi ile onlarca bigünah insan hapse atılıyor, devlet adına kaymakamlar asılıyordu. Onlar istiyor diye İstanbul yüz karası "kapalı celse"lerin sessiz şahidi olmaya devam ediyordu.

Mezalimin altında Avrupa'nın dayatması yatıyordu. İşgalciler Ermeni meselesinde şirin görünmek için İstanbul hükümeti üzerinde baskı kurmuşlar ve ölüm kararlarının verilmesi için de işbirlikçilerin mahkemelerini kullanmışlardı.

Damat Ferit Paşa hükümetinin İngilizlerin baskısı ile 10 Mart 1919 tarihinden itibaren İstanbul'da 223 kişi Bekirağa bölüğüne hapsedilmişti. Liste daha sonra 100 ve 61 kişilik tutuklamalarla artacaktır. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'in, Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz Dışişleri Bakanı Mr.Balfour'a sunduğu 3 Nisan 1919 tarihli önerisi hayli ilginçtir:

“Ermenilere zulmetmekten suçlu olan herkesi cezalandırabilmek için Türkleri toptan idam etmek gerekir. O bakımdan cezalandırmanın, hem son Türk imparatorluğunu parçalayarak milleti cezalandırma, hem de benim listemdeki gibi yüksek görevlileri ibret için yargılayarak kişileri cezalandırma biçiminde olmasını istiyorum. Tutuklular şimdilik oldukça güvenli bir yerde bulunduklarından bunların bize teslim edilmelerini istemedim. Buna karşılık daha fazla kişi yakalamaya devam ediyorum.”

Görüldüğü üzere amaç suçlu cezalandırma görüntüsü altında devleti parçalamaktır. Çünkü Bekirağa bölüğünde yatan tutukluların tümü devlet kademesinde kaymakam, müsteşar, Devlet şurası reisi, mutasarrıf gibi görevler üstlenmiş kişilerdir. Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey de bunlardan biridir.

8 Nisan 1919 günü verilen idam kararı aynı gece padişaha yollanmış, şeyhülislam Mustafa Sabri Efendinin de fetvasını alan padişah kararı vakit geçirmeden onaylamıştı. Sabit görülen suç üsten gelen bir emri uygulamasıydı. Yozgat mutasarrıf vekili bulunduğu dönemde İstanbul’dan bir emir almıştı (1915). Sancaktaki bütün Ermenilerin 24 saat içinde Suriye’ye nakil edilmeleri isteniyordu ve Mehmet Kemal Bey emri yerine getirmişti.

10 Nisan 1919 günü saatler 17.00’i gösterirken Mehmet Kemal Bey Beyazıt Meydanına getirilmişti ve sehpaya çıkmadan son kez halka seslenecekti:

“Sevgili vatandaşlarım; Ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığıma inanıyorum. Sizlere yemin ederim ki, ben masumum. Sonsözüm budur, yarın da bu olacaktır. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun böyle adalet.”

İngiliz Yüksek Komiseri ise idamı Londra’ya şöyle bildirecekti:

“Eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal... Özel Harp Divanının kararıyla 10 Nisan günü idam edildi. Kırım suçuna katılmaktan dolayı bir kimse, ilk kez layık olduğu cezaya çarptırılmıştır. Bundan sonra hükümet, geniş ölçüde ve özellikle yüksek düzeydeki suçlular aleyhine aynı sertlikle hareket etme cesaretini gösterip göstermeyeceğini bekleyip görmek gerekiyor.”

GÖRKEMLİ VEDA TÖRENİ

Mehmet Kemal Bey sehpada, babası Arif Bey ise ailesinin kollarında sallanıyordu. Yığılıp kaldığı yerden zorlukla kaldırılmış ve metanetini toplayarak oğlunun naşını teslim almıştı. Sirkeci Gümrük müdürü olan Arif Bey'in beraberinde akrabadan İhsan Barlas (Anadolu Ajansı mümessili)ve diğer yakınları naşı motorla Kadıköy'e nakletmişlerdi. Türk Bayrağına sarılı tabut Kadıköy Mühürdar'daki teyzesi İsmet Hanım'ın evinden alınmıştı. Eşi Hatice Hanım belki de hayatının en acı günlerinden birini yaşıyordu.

Tarihlerden 10 Nisan 1335'di. (1919) Perşembe saat 19.00'da aydınların ve Tıbbiyelilerin çoğunlukta olduğu Darülfünun öğrencilerinin katıldığı törende halkta yer alıyor ve idamı karşıtı yürüyüşe katılanların sayısı çığ gibi büyüyordu.

Kaymakamın cenazesinde binlerce kişi toplanmıştı. Geçiş sırasında eller üzerinde yükselen tabuta geçiş sırasında evlerden çiçekler atılır ve cenaze töreni işgal altındaki İstanbul'un ilk protesto gösterisine dönecektir. Kadıköy karakolu mensupları subay ve erleri ile polisler tabutun geçişi sırasında bayrağı yarıya indirmişler ve acının protestosunu sesli hale getirmişlerdi.

Cenaze töreni İngilizler tarafından da dikkatle izlenmiştir. Görevli istihbarat Yüzbaşı La Fontain bu konuda İstanbul merkezinde Yüzbaşı Hoyland'a bir rapor verecektir. (No: 59/12.4.1919)

"Ermeni kırımı ile tanınan Boğazlıyan ve Yozgat Mutasarrıfı Kemal Bey için Kadıköy'de bugün saat 12'de büyük ve görkemli bir cenaze töreni yapıldı. Cenaze alayının önünde tıbbiye öğrencileri, polisler ve birçok molla bulunuyordu. Tabutun omuzlarda taşınması adet olduğu halde, törene daha büyük önem vermek amacıyla, bu kez tabut başlar hizasından daha yukarıda, eller üzerinde taşındı. Birçok jön Türk törende hazır bulundu. Tören için binden fazla davetiye dağıtıldı. İslam dininde şimdiye kadar böyle şey duyulmuş değildi. Bütün unların üyelerinden birini kaybetmiş olan İttihat ve Terakki Komitesince kasten düzenlendiği apaçıktır. Hükümetin böyle bir töreni izin vermekle gösterdiği güçsüzlük affedilemez. Böyle bir gösteri yapılacağı emniyet makamlarınca bilindiği halde, bunu önlemek için hiçbir şey yapılmadığı bildiriliyor. Törenin bu günkü hükümete karşı düşmanca bir gösteri olduğu açıktır. İslam törelerine

tamamen aykırı olarak üzerlerinde milletin masum kurbanına yazılı çelenkler vardı.”

La Fontain, tören sonrası ikinci raporunu da üst makamlara bildirecektir: (F.O 371/4173/72743)

“Cenaze törenini Kadıköy, Mecidiye, Üsküdar, Dergah Şeyhi Münip Efendi yönetti. Münip Efendi, törene katılmaları için mollalara emir vermiştir. Törende, tıbbiyeli öğrencilerden başka çok sayıda subay ve er de bulundu. Elinde bir buket çiçek bulunan tıbbiye öğrencilerinden biri mezarın başında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan aşağıdaki parça aynen çevrilmiştir.

Dinle ey millet!

Dinle ey Müslümanlar!

Burada toprağa verdiğiniz insan kahraman Kemal Bey’dir.

İngiliz’i Odesa’dan attılar. Haydin biz de İstanbul’dan kovalım. Ne bekliyoruz? İngiliz’i atmak borcumuzdur. Felaketimizi hazırlayan İngiliz’i yok etmek zorundayız. Allah’ın yardımıyla yakında İngiliz’in kafasını ezeceğiz. Bu öğrenciden sonra bir başkası da aynı sertlikle bir konuşma yapmıştır. Her iki konuşmanın tonu, açıkça ayaklanmaya kışkırtmak için hesaplanmıştır.

La Fontain, cenaze törenini anlattıktan sonra raporuna bir muhbirin verdiği bilgiyi de eklemişti:

“Fındıklı’da bir cami ile Türk askerlerinin yemek yedikleri bir kulüp bulunduğunu, 10 Nisan günü saat 5’te askerlerin yemekhaneden Meclis binasına cephane sandıkları taşıdıklarını haber verdi. Bu binada, başka silahlar ve bombalar da bulunuyormuş.”

La Fontain’in raporunda anlattığı gibi Mehmet Kemal Bey’in cenaze töreni oldukça kalabalıktı ve katılanlar Kemal Bey’i uğurlamakla birlikte işgalcilere bir mesaj da veriyordu. Mesaj da alınmıştı. İngilizler bu idamın arkasından bir ikincisini gerçekleştirmeye cesaret edememiş, tutukluların Malta’ya sürülmesi yolu seçilmişti.

Mezarı başında önce hariciyeci Fahrettin Bey “Ağlamayın, ölenlerini hürmetle yad eden bu millet ölmeyecektir” diyecek, ardından Deniz subayı İsmail Hakkı Bey söz alacaktı: “Her Türk’e yolumuzu gösteren bir ışıktır” diye konuşmasını bitiren subay, albay rütbesine kadar ulaşır ama ne var ki 1920 yılının Nisan ayında Kadıköy’de yaya kaldırımında bir araç tarafından ezilir.

Yolda değil, yaya kaldırımında, üstelik ezildikten sonra, geri dönüşle tekrar çiğnenen İsmail Hakkı‘nın ölümü sonrasında faillerin Ermeni olduğu açıklanır. Ama yakalanmaları mümkün olmamıştır.

Bu da hadisenin bir başka yönüdür.

DEDESİNİ BABA BİLMİŞTİ

Mehmet Kemal Bey asıldığı zaman kızı Müşerref Gürenci henüz 5 yaşındaydı. Kardeşi Müzehher ile Çamlıca Kız Mektebi'ne verilmiş ve uzun bir süre dedelerini babaları olarak bilmişlerdi. Hatice Hanım ve abası bu gerçeği uzun süre kızlarından saklamıştı. Babalarının idam edildiğini çok sonra öğreneceklerdi. Kemal Bey'in oğlu Adnan Ergüder'in 1974'de vefatından sonra tüm bilgi, belge ve fotoğraflar Müşerref Gürenci'ye intikal etmiş ve tarihin zalim delillerini Müşerref Hanım saklamıştı.[66]

Kemal Bey'in babası Arif Bey Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştü. Torunlarını evlat edinmek isteyen Atatürk'e şu cevabı verecekti. "Paşam, onlar bana emanettir. Siz iaşesini temin edin, yeter."

Şehit aileleri için bir kanun çıkarılmasının ardından Kemal Bey'in aile fertlerine de aylık bağlanacaktı (26 Haziran 1926 gün ve 405 sayılı kanunla). Ancak Celal Bayar ve Şükrü Saraçoğlu'nun yakın ilgileri hiç eksilmiyordu. Yakın arkadaşlarından biri de Aka Gündüz'dü. Cumhuriyet Gazetesinde yazdığı "Unutulmayan adamın gelin olan kızına" başlıklı yazısında Kemal Bey'in kızını Atatürk gençliğinin örneği olarak göstermişti. (1931)

Mehmet Kemal Bey'i hatırlayan ve unutmayanlar arasında Mülkiyeliler Birliği de vardı. Çünkü Mehmet Kemal Bey aralarından çıkmıştı. 1973 yılında kabrini yaptıracaklardı.

Mehmet Kemal Bey'in adı bugün Yozgat'ta yaptırılan bir okulda yaşıyor. "Boğazlıyan Şehit Kemal Bey İlk Öğrenim Okulu"nun 10 Nisan 2001 günü yapılan ikinci açılış töreninde Müşerref Hanım[67] ilerleyen yaşına rağmen dimdik ayaktaydı. Yanında manevi destek verenler arasında Türk Dünyası Kültür ve İnsan Hakları Derneği Başkanı Celal Öcal da vardı. Çocuklarının tahsili için yetkililere seslenen Mehmet Kemal Bey'in onuru, binlerce çocuğun tahsil gördüğü bir eğitim yuvasında göklere yükseliyordu.

URFA MUTASARRIFI NUSRET BEY

Avrupa’nın Ermeni Tehciri fırtınasında düşen yapraklardan biriydi.

Mütareke döneminin Mustafa Paşa mahkemeleri tarafından beraat ettiği davadan 6 ay sonra tekrar tutuklanıp yargılanmış ve bu defa darağacına gönderilmişti.

Aynı davadan iki karar. Biri beraat, diğeri idam...

Kararlardaki tutarsızlık ve“karar”sızlığa bakın!

Bu sadece mahkemenin maznunu idam etmekteki “karar”lığını gösteriyor. Bir tarafta dövünenler, diğer tarafta alkışlayıp övünenler...

Urfa Mutasarrıfı Nusret (Bazı kaynaklarda Nusrat olarak geçer.) Preveze Sancağı hakimlerinden Behram Bey’in oğluydu. 1876 da doğmuş, Rüştiyeden sonra Mülkiye’yi bitirmişti.[68]

1903 de kaymakamlık görevlerine başlamış, Ergene ve İskeçe kaymakamlıklarından sonra mecidi nişanıyla taltif edilerek, Bayburt’a atanmıştı. (1914) Ergani Mutasarrıflığında Ermeni çeteciliğin engellemek ve 3.Orduya erzakı ulaştırma görevlerinden dolayı, Erzurum Valiliği ve Ordu K.lığı tarafından mükafatlandırılmıştı. 25 Ağustos 1915 de Nişan-ı Ali-yi Osmani’ye hak kazanmıştı.

Yıldırım Orduları 2.Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarlı isteği ile Urfa Mutasarrıflığı’na tayin edilmişti (14 Haziran1917)

Nusret Bey eşi Hayriye Hanımla Yanya’da görev yaparken evlenmişti. Mazlum, Nasuhi ve Tarık (Kurosman) adlarında üç çocukları dünyaya gelecekti.

İngilizlerin işgaline uğrayan Urfa’nın, “Şanlı Urfa” oluşunda mutasarrıf Nusret Bey gibi sorumlu davrananların payı vardır.

İşgal sırasında İngiliz Yarbayı iki subayı ile Nusret Bey’in makamına girmişti. Nusret Bey ne yerinden kalkacak, ne de makamını terk edecekti. İngiliz Yarbay “galip bir hükümetin kumandanına neden gerekli karşılanma?” yapılmıyor “deyince, şu unutulmaz cevabı verecektir:

“Memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamak bir Türk mutasarrıfına yakışmaz.”[69]

Nusret Bey’in idamında Ermeni tehcirinin göstermelik asıl nedenin milli mücadelede oynadığı rol olduğunu kumandanlar da ifade ediyor. Ali İhsan Paşa (Sabis) bunlardan biridir. Paşa Nusret Bey’in nasıl bir işbirliği yaptığını ve Milis Teşkilatı kurulmasına nasıl destek verdiğini Harb Hatıralarında belirtecektir:[70]

“İngilizlerin mütarekenin verdiği salahiyetten istifa etmelerinin önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve her şehrin, Müslüman halkın hukukunu muhafaza için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve buna bağlı mahalli milis Teşkilatı kurulmasını, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara tavsiye ettim. Bu hususta icap eden silah ve cephaneleri 6. Ordunun elindeki kaynaklardan vereceğimi bildirdim. Bu husustaki tavsiye ve teşebbüslerimi ilk defa kavrayarak anlayış ve iyi niyet gösterme ve uygulamaya geçme hususunda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey dirayet göstermişti. Bu işi mahallinde teşvik ve tatbik ve yardım sağlamak ve diğerlerine de örnek olup, cesaretle sevk etmek için 10 Ocak 1919 da Urfa’ya giderek, Mutasarrıf Nusret Bey ve mahallin ileri gelenleriyle görüştüm.”

Ali İhsan Paşa belirttiği tarihte Urfa’ya gelecek ve başta Nusret Bey olmak üzere, diğer Kuvay-i Milliye ileri gelenleri ile görüşerek silah ve cephanenin ordu kaynaklarından nasıl temin edileceğini anlatmıştı.

Daha bitmedi...

Nusret Bey Urfa Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Beyi yanına alarak eşrafın da hazır bulunması ile düzenlediği toplantıda “Urfa’nın yakında işgal edileceğini Nusret Bey’in ağzından duymuştur. Nusret bey buna tedbir olarak halktan gönüllü bir milis taburun kurulmasının şart olduğunu ve Kumandanlığının Binbaşı Ali Rıza Beye verileceğini açıklamıştı. Milis Kuvveti işgal kuvvetine karşı savaşmaktan çok, şehrin asayişini sağlayacak ve olası ayaklanma ve yağmaların önüne geçecekti. Nusret Bey’in bu teklifi toplantıda hazır bulununlar tarafından onaylanmış ve Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey başkanlığında, Belediye Reisi Hacı Mustafa ve Hacı Mustafa Reşit’in desteği ile yaklaşık 600 kişilik bir milis kuvveti kurulacaktı.[71]

Bundan sonrası Ali İhsan Paşa ve Nusret Bey’in belirttiği şekilde hız kazanacak, Urfa İngilizler tarafından işgale uğrayacaktı.

İşgalle birlikte artan Ermeni isyanları 16 Ekim 1915’e kadar devam etmiş ve isyana katılanlar Halep ve civarına gönderilmişti. Mondros anlaşmasının ardından İngilizler gönderilenleri tekrar Urfa’ya dönmesini sağlamıştı. Bu durum asayişi yeniden bozacaktı. Nusret Bey masasına tabancasını koyarak İngilizlerden emir almayacağını ilan etmişti. Tüm bunlar İstanbul’un dikkatini çekecek ve işgalcilerin baskısı ile Damat Ferit Paşa’nın Dahiliye Nazırı Cemal Bey tarafından görevden alınacaktır.(6 Nisan 1919)

İLK TUTUKLAMA

Nusret bey İstanbul'a gelmiş, Bayburt'taki tehcirden dolayı Mustafa Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'de sorguya alınmıştı. Suçsuz olduğu tespit edilmiş, ancak tutukluluğu kaldırılmamıştı.

Yunanlıların İzmir'i işgali, Sultanahmet mitinginin yankıları üzerine Damat Ferit Paşa hükümeti tutukluların serbest bırakılmasına karar veriyordu. Nusret Bey de hürriyetine kavuşan 40 kişi arasında yer alıyor ve Erenköy'deki evine dönüyordu. (21 Mayıs 1919)

Ancak Nusret Bey ve ailesinin sevinci uzun sürmeyecekti. Damat Ferit Paşa istifa etmiş, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükümeti iktidara gelmişti. İş başına geldikten sonra ilk yaptıkları icraat tehcir suçlarının af kapsamı dışında tutulacağı olmuştu. Zaten dönem oldukça karışıktı ve hiçbir suçu olmayanlar Bekirağa Bölüğüne götürüldüğü bu günlerde Nusret Bey'in yeniden tutuklanması kaçınılmazdı.

6 Kasım 1919 günü Nusret Bey alışveriş için dışarı çıkmıştı. İki sivil polis eve gelmiş ve Hayriye Hanım'a Nusret Bey'i sormuştu. Alışveriş için bakkala gittiğini söylediğinde polisler Nusret Bey'i bakkalda tutuklayarak askeri tevkifhaneye götürmüşlerdi. 12 gün sorgulanmadan bekletilmiş, ardından Bekirağa Bölüğüne gönderilmişti.

NUSRET BEY'İN KOĞUŞ ARKADAŞLARI

Daha Önce beraat ederek suçsuzluğu mahkemece onaylanan, devletin berat ve nişanlarını taşıyan onaylanan Urfa Mutasarrıfı Nusret Beyi, tanıyanlardan biri Süreyya Sami Berkem'dir ve Bekirağa bölüğünde tanıdığı Nusret Bey'i şöyle anlatmıştı:

"Bekir ağa Bölüğü'nde tanıdığım simalar arasında Urfa mutasarrıfı merhum Nusret'i unutamam. Enerji sahibi, ciddi ve azimkar bir adamdı. Vazife başında kendisini görmedim ama bilenlerden işittim ki çok dürüst ve çalışkanmış. İnsanları tanımak için hapishaneler kadar elverişli yer yoktur. Hapishane hayatı yaşamış olanlar bilirler ki, burada insanlar birbirleri ile sıkı temastadır. Beraber kalkarlar, aynı masada yemek yerler, aynı koğuşta yatarlar. Nusret'le orada tanışıklığımız dört beş ay geçmemişken, birbirimizi iyi anlamış ve derin bir muhabbetle sevmiştik. Nusret'ın bence tek kusuru saf oluşu idi. Bu da temiz yürekli oluşundan ileri geliyordu. Nemrut Harp Divanı'nın kendisini asacağına bir türlü ihtimal vermiyordu. İdamından on beş yirmi gün evveline kadar... Artık iş karara kaldı. Beraat muhakkak. Buradan çıkar çıkmaz biriken maaşlarımı alır ve borçlarımı öderim. Çocuklarımın birkaç aylık nafakasını da temin ettikten sonra Anadolu'ya geçerim der ve ondan sonra canla başla çalışacağını uzun uzadıya anlatırdı. "

Nusret Bey ölümü beklediği saatlerde hücresini paylaştığı Süreyya Bey'e mahkeme dönüşü izlenimleri de vardı:

"Tarihte okuduğumuz Engizisyon mahkemeleri bile bu derece tarafgir ve zalim davranmamışlardır. Süngülüler beni salona sokup sanık sandalyesine oturttular. İçeri birin getirdiler. Filan senenin filan ayında filen kasabanın şu kadar kilometre şarkında tehcir kafilesi ile vadiden geçiyormuş. Karşısına ben çıkmışım. Altımda beyaz bir at varmış ve tepeden tırnağa silahlıymışım. Kafileyi durdurup jandarmaya vur emrini vermişim. Herkes ölmüş ama bu kişi kendini ölü gibi göstermiş. Ama telaffuzu Bayburtlu değil, İstanbullu idi. Bu cihetin tetkikini istedim ve uzun seneler sonra beni nasıl teşhis ettiğine dikkat çektim. Nemrud Mustafa feveran etti, Başka biri de o şahidin ifade ettiği sene, ay ve gün içinde beni 50 kilometre uzaktaki bir olaydan sorumlu tuttu. Aynı anda iki ayrı yerde suçlu gösterilmişim. Yalanları ibret ve hayretle dinledim. Ama bu saçma ifadelerle beni mahkûm edeceklerini sanmam."

Yanılmıştı Nusret Bey... Bunu da Falih Rıfkı Atay ile paylaşacaktı. Atay, Nusret Bey için şu bilgiyi verecekti:

“Mutasarrıf Nusret’in ölümü eşsiz bir faciadır. Özü sözü temiz, terbiyeli bir Türk milliyetçisi idi. Tehcir sanığı olarak bizim koğuşta yatıyordu. Bir gün kendisini acele Merkez Kumandanlığından istemişlerdi. Malta’ya sürüleceği havadisini duyduğumuzda sevinmiştik. Sapsarı dönmüştü. ‘Beni idam edecekler, kulağımla duydum. Yan odada İngilizlerden gelen zabite Mustafa Paşa yalvararak:’ Onu bırakınız, birkaç güne kadar idam edeceğiz,’dediler ve bu söz üzerine beni tekrar aranıza yolladılar.”

İdam edilmek üzere Bekirağa Bölüğünden alındığında yakın arkadaşlarından Süreyya Bey duygularını şöyle anlatacaktı:

“Nusret gider gitmez hiç unutmam hüngür hüngür ağlamaya başladım. İçim eziliyordu.”

O idama giderken geride kalanlara ancak mektup bırakabiliyordu.

AİLESİNE GÖNDERDİĞİ MEKTUPLAR

Çaresizliğin gelip çattığı başkaları için herhangi bir, ama onun için ıstırap dolu son gecelerdi. İdam edileceğini anlamış, eşi Hayriye Hanım ve kardeşi Cevdet Bey'e mektup yazmıştı. Bir vasiyetname niteliğindeydi. Son satırlarını belki de bilmediğimiz bir gözyaşı damlası ile noktalamıştı. Kendisini ve çocuklarını zor durumda bıraktığı için özür diliyor, suçsuzluğunu haykırıyordu.

İlk mektup Hayriye Hanım içindi:

"Hayriye,

Resmi vazifemi şimdiye kadar sadıkane surette ifa eylediğim gibi şu Ermeni işinde insani vazifemi elimden geldiği kadar hakkiyle yaptım. Bana isnat olunan cürümlerin hepsinden temizim. Fakat ihtiras ve garaz beni mahkûm eyledi.

Beni mahvettiler. Aciz kalan ailem, biçare üç çocuk ile seni de mahvettiler. Allah intikamımı alsın. Suçsuzluğum sonra anlaşılacaktır. Fakat heyhat...

Mustafa Paşa garezkâr. Cemal Bey keza, işte iki şahıs ki, bir ailenin mahvına sebep oldular. İsnat olunan fiillerin hiçbirinin faili değilim. Şahitlik edenlerin içinde yalnız fırka kumandan vekili doğru söyledi. Öbürleri hayır...

Çocuklarım sana emanet. Terbiyelerine dikkat et. Fakir ve açsınız. Elveda.

Zevciniz

Nusret"

Nusret Bey, Hayriye Hanım'a ikinci bir mektup daha yazar. Vasiyetini kardeşi Cevdet Bey'e teslim ettiğini, sabırlı olmasını tavsiye eder:

"Hayriyem,

Vasiyetnamemi biraderime verdim. Senin için cüzdanıma ayrı bir vedaname yazdım.

Elveda karıcığım, güzel karıcığım, seni tahayyül ederek öleceğim. Müslümanız elhamdülillah. Ahirette buluşuruz. Allah için çocuklarımı iyi terbiye et. Sabırlı ol ve bu hale tahammül et. Kocan mücrim değil, masum ve şehittir. Allah zalimleri kahretsin.

Gümüş tabakamı, saatimi ve boş cüzdanımı sana verilmek üzere Binbaşı Hamdi Bey'e verdim. O, biraderime verecektir.

Borçlarımı gösteren pusulayı ağabeyime verdim. İleride müsait zamanınızda ödersiniz.

Nusret”

Kardeşi Cevdet Bey’e yazdığı mektup 3 Ağustos 1920 tarihini taşır. Oldukça duygusal olan satırlarında ailesini yalnız bırakmamasını ister ve suçsuzluğunu haykırır:

“Kardeşim,

Hayatımın son günlerini yaşıyorum. Hayatımda millet ve vatanıma hizmetten başka gayem yoktu. Onu elhamdülillah ifa ettim Masumum. Mustafa Paşa garazını bugün de gösterdi. İzzettin (kayın biraderi) tafsilatı ile anlatsın. Küçük çocuklarımı, zevcemi yalnız ve fakir olarak bırakıyorum. Beş gün sonra yiyecekleri kalmayacaktır. Allah aşkına sokaklara bırakma. Anneleri çocuklarımın terbiyesine baksın. İntikamımı almak için çocuklarımı ona göre terbiye ederek büyütsün. Babaları mücrim değil, şehittir.

İşte son nefesimde hiçbir şeyden korkmayarak vicdanımdan kopup gelen şu ifadelerimi sana bildiriyorum. Vatanım yaşasın. Elbet bir gün gelir intikamım alınır. Masumların ahı büyüktür.

Bir masumun kanı ile oynayan şu Mustafa Paşa’nın hain hareketleri şu dünyada acaba kendisine kar kalacak mı? Sabır tavsiye eder ve aileme sefalet çektirmemenizi rica ederim. Bilirim, senden başka kimsem yok. Elveda kardeşim, hakkınızı helal ediniz.

Nusret”

Nusret Bey’in son mektubunun tarihi idam edildiği tarihi taşır. Vakit Gazetesinde iki işinin idam edileceğini okumuştur ve birinin kendisi olduğunu anlamıştır:

“Kardeşim Cevdet’e,

Bugün Ağustos 1920’nin beşidir. Tam 10 aydır mevkuf bulunuyorum. Bugünkü Vakit’te ne garip bir havadis var. Bugünlerde iki kişinin idamından ve Kuvay-i Milliyeci’lerden birinin kurşuna dizileceğinden bahsediyor. Mahkemesi biten bir ben varım. Düşündüm. İkincisi ya biçare Gani-ki kardeşi geçenlerde idam edildi- yahut bugün mahkemesi bitecek olan Amasya tehcirinden Mutasarrıf Sırrı veya Hasan’dır. Metanetim yerinde, henüz bunu ihlal eder gibi bir hal hissetmiyorum. Masum ve günahsızım. Bana isnat edilen suçların hiçbirinin faili olmadığım için beni katleden Mustafa Paşa vesaireden Allah intikamını alacaktır. Vatan ve millet sağ olsun. Elbet onlar da kanun ve nizam dairesinde bu zevattan

intikamımı alacaktır. Zamanında çocuklarımın kanını talep ve intikamımı almak için onları şimdiden o suretle terbiye etmesi annelerine borçtur. Kendisine söyleyiniz. Biçare anneleri... Biçare Hayriye... Ya sen? Bilmem bu akıbete tahammül edebilecek misin? Hastasın. Senden bu suretle ayrıldığım için teessürüm büyüktür. Gerek seni, gerek evlatlarımı tahayyül ettiğim gibi istirahat ettiremedim. Benim durumum sizi de sefalete sevk etti. Allah aşkına sabret... Arada üç sevgili çocuğumuz var. Sabret. Allah senin ve benim intikamımızı emin ol ki alacaktır. Namuskâr bir adamı yıkan bu adamlar cezasız kalmayacaklar."

5 AĞUSTOS 1920

Tarih 5 Ağustos 1920...

Yer Beyazıt Meydanı. Nusret Bey'in cansız bedeni darağacında sallanıyordu. Eşi Hayriye Hanım ise sehpada sallanan bedeninin altında haykırıyordu. Çünkü Nusret Bey'in göğsündeki idam fermanında "ırz düşmanlığı ve para hırsızlığı" suçları da ilave edilmişti:

"Astılar... Hainler astılar. Ama niçin namusuna dokundular?"

Nusret Bey, saat 10'a kadar teşhir edildikten sonra Topkapı Mezarlığına defnedilmişti. Borçlarını ödemesini kardeşi Cevdet Bey'e ise vasiyet etmişti ama idamın arkasından kısa bir müddet sonra yaşamını yitirecekti. Ağabeyinin idam edilmesi onu çok yıkmış, feci sonu bir türlü kabullenememişti.

HAYRİYE HANIM VE ÇOCUKLARINA MAAŞ

Asanların ve asılanların bıraktığı izler farklı...

Ankara hükümeti başından beri bu davalarla ilgilenmişti. 7 Ekim 1920 günü TBMM'nin gündemindeki konulardan biri de Nusret Bey'in ailesiydi. Maaş bağlanması için yapılan görüşmelerde onaya karşı çıkanlar da vardı. Tunalı Hilmi Bey, bu karşı çıkışlara şu cevabı vermişti:

"Arkadaşlar, Nusret Bey merhumun bugün cebimde bulunan mektubunu okuyayım. Aç bilaç olan ailesine, zavallının sokaklarda bulunan evlatlarına 1500 kuruşu çok görmeyiniz.

Karşı çıkanların sözcülüğünü Konya Mebusu Kazım Efendi yapıyordu:

"Nusret beyi iyi tanıyan kişiler onun ailesine sahip çıkması gerekir. Ben aileler tanırım. Oğullarını cephede şehit vermiş. Nusret bey iyi bir adam olabilir. Şuna buna bu kapıyı açtığınız gün bunun adedi milyonları bulacaktır."

Erzurum mebusu Salih Efendi bir defaya mahsus mükafat verilmesini önermiş, Süleyman Sırrı Bey ise maaşın Nusret Bey'in hizmetlerinden dolayı verilmesi gerektiğini ifade etmişti.

Müzakereler sonunda öneri 35 ret oya karşılık 64 kabul ile onaylamış ve Nusret Bey'in ailesine 1000 kuruş maaş bağlamıştı.

İstanbul hükümeti tarafından idam edilen Nusret Bey'in ailesine Ankara Hükümeti sahip çıkacaktı.

Bir başka maddi yardımın çok uzaklardan geliyordu. Enver Paşa'nın Moskova'dan gönderdiği paralarla ailelerin geçimlerinin sağlandığı kayıt altına alınmıştı. Ocak 1921 tarihini taşıyan listede hiç kimsenin unutulmamıştır:

"Talat Paşa'ya: 10.000 mark, Cemal Azmi Bey'e: 6.000 mark, Azmi Bey'e: 6.000 mark,

Baha Bey'e: 6.000 mark, Cemal Paşa'ya: 6.000 mark."

29 Nisan 1920 tarihindeki kayıtlarda Nusret Bey'in ailesinin de ismi geçer. Hayriye Hanım'a 5.000 mark gönderilmiş, çocuklarının okul masrafı için 14 Ocak 1920 günü 20.000 mark ayrılmıştır.

İşte Ermeni Tehciri iddiasıyla hayatı karartılan milli mücadelenin sivil yiğidi bir yurtseverinin elem verici dramı...

Ve bu drama seyirci kalamayanlardan biri de Mustafa Kemal Atatürk'tür.

12 Ağustos 1920 günü İzzet Paşa'ya gönderdiği mektubunda İngilizlere oldukça sert bir uyarıda bulunur:

Osmanlı hükümeti, İstanbul'da gücünü, hatta varlığının nedenini büsbütün yitirmiş olduğu halde, artık hiçbir anlamı kalmamış sürgün ve kırım iddialarıyla vatan çocuklarını astırmaya devam ediyor. Malta sürgünlerinden on beş kişinin İstanbul hükümetine teslim edilmek üzere İstanbul'a getirildikleri tespit edilmiştir. İngilizlerin amacının, bu çaresiz kişilerin Damat Ferit Paşa ve avenesine parçalatmak olduğuna zerrece kuşku yoktur. Bu bakımdan İstanbul'a getirilmiş ve getirilecek tutuklulardan herhangi biri, düşük İstanbul hükümetinin emriyle bile olsa, elimizde bulunan İngiliz tutsaklarının hepsinin derhal idam edilmelerinin kesinlikle düşünüldüğünün İngiliz karargâhına duyurulmasını özellikle rica ve niyaz eylerim."

Atatürk'ün bu sert uyarısı karşısında geri adım atılmış, idamlar durmuştu. Ama Nusret Bey'in eşi Hayriye Hanım ve çocukları onu kaybetmenin acısını yaşadıkları süre yüreklerinde duyacaklardı.

Ve dram devam edecekti.

Nusret Bey mektuplarında çocuklarının iyi tahsil görmesini vasiyet etmişti.

En büyük oğlu Nasuhi (1906-1949) Galatasaray Lisesi ile Ziraat Mektebinin ardından Mülkiyede okumuş, mezun olduktan sonra babası gibi Anadolu'yu kaymakam olarak gezmişti. Babasının arkadaşlarından Süreyya Sami Bey, onu Haymana Kaymakamı olduğu sıralarda ziyaret etmek istemişti. Ve onu son görüşü olacaktı:

"1949 sonbaharıydı. Pazar sabahı içimde garip bir his belirdi. Nasuhi'yi görmek istiyordum. Otomobilime atladım ve doğru Haymana'ya gittim. O gün öğle yemeğini beraber yedik. Öğleden sonra beni Pazar yerine götürdü. Yeni bir hal inşa ettiriyormuş. Bana orasını gezdirdi. Daha neler yapmak istediğini anlattı. Saat beşe doğru öpüştük ve ayrıldık. Ertesi günü haber aldım ki benim Haymana'dan hareketimden sonra o akşam, Nasuhi geçirdiği bir buhran neticesinde Allah'ın rahmetine kavuşmuş. Ah... Ne kadar yandım, ne kadar acıdım."

MÜCADELECİ BİR KADIN SİTARE HANIM

Karabağ'ın en eski ve en asil ailelerinden Vezirof'ların tek kızlarıydı. Ufak tefek, esmer, kara gözlü ve zayıf bünyeli olarak tarif edilir. Ancak fiziki görüntüsünün aksine, eşinin inişli çıkışlı siyasi yaşamı sırasında yaşanan zorunlu ayrılıklarda her zaman destek olması ile tanınır.

Annesini 'Babamın en yakın arkadaşıydı.' sözleri ile tanımlayan Samet Ağaoğlu, onu romantik bulur:[72]

"Okuyup yazmaktan başka bir tahsili yoktu. Fakat asil bir Azeri ailesinin maddi manevi zenginliği içinde inkişaf eden ince zekasının ve hassas ruhunun yarattığı romantik mizacı ile bir halk adamı olan babamın hırçın, asabi zeka ve karakteri ile durmadan çarpıştı."

Baba Ahmet Ağaoğlu ise 1868'de Azerbaycan'ın Şuşu kentinde dünyaya gelmişti. Azerbeycan'da başladığı tahsil hayatına Fransa'da devam etmiş, Jöntüklerle tanışması da bu dönemde olmuştu. Tarihçi Renan'ın öğrencisiydi. Fransa'da kalıp bilim adamı olmasını istemiş, ancak o ülkesine dönüp yurttaşlarına yararlı olmayı seçmişti. Bakü'de ilk Türkçe gazete olan İrşad'ı çıkarmış, Türk kızları için Türkçe-Rusça eğitim veren lisenin açılmasını da sağlamıştı.

Ağaoğlu'nın Sitare Hanım ile tanışması bu dönemlere rastlar. Arkadaşlıkları zamanla sevgiye dönüşmüş, evlenmeye karar vermişler, ancak ailesi bu kararı onaylamamıştı. Karabağ'lıların "Frenk Ahmet" diye çağırdıkları Ahmet Bey ile Sitare Hanım'ın sevgileri galip çıkacak ve evleneceklerdi.

Sitare Hanım'ın arka arkaya dört doğum yapması, zayıf olan bünyesini bir hayli sarsmıştı ancak manevi sarsıntıları daha fazlaydı.

Azerbaycan'da oturdukları ilk dönemlerde giriştiği fikri mücadele sırasında hayatı tehlikeye girecek boyutlara varmış ve II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Türkiye'ye gitmişti. Burada kalmaya karar veren Ağaoğlu, Sitare Hanım'a diyordu ki:

"Seni, aileni memleketinden zorla ayırmak istemem, istersen kal." Bir şartı vardı. Çocuklarını yanına istiyordu. Sitare Hanım çocukları ile birlikte Türkiye'ye geldiğinde yıl 1910'du.

Bab-ı Ali, Şerefefendi sokaktaki büyük bahçeli ev yeni yuvalarıydı. Kızları Süreyya'yı Çarşıkapı İttihat Mektebi'ne yazdırmışlar. Süreyya[73] belki de ilk kadın haklarını küçük yaşına rağmen okul müdiresi Nezihe Muhittin'den alacaktı.

İlk acıyı küçük oğlu Beşir'in menenjit hastalığından vefatı ile yaşamışlardı. Ardından Ağaoğlu'nun tutuklanması bu acıyı pekiştirecekti.

Osmanlı Kafkas orduları ile beraber Nuri Paşa'nın müşaviri olarak Azerbaycan'a gitmesinin ardından tutuklanmalar başlamıştı. Ağaoğlu ise hâlâ Azerbaycan'da iken İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb'in yeni hazırladığı listede Ağaoğlu da vardı ve isimleri tanıtırken Ağaoğlu için "Alman beslemesi, Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde Kırım'ı teşvik etti." terimini kullanmıştır.

Sitare Hanım eşinin gelir gelmez yakalanacağı endişesi gerçeğe dönüşecekti. Döndüğünün dördüncü günü yani 25 Mart 1919 günü polisler evi basmıştı. Oysa Azerbaycan vatandaşı görünüyordu, diplomatik pasaportu vardı ve Barış Konferansı delegelerinden biriydi. Hasta yatağından hükümet doktorunun müsaadesi ile alınmış, tutuklayarak Bekir ağa bölüğüne götürülmüştü..

Samet Ağaoğlu, babasını annesi ile birlikte ziyaret ettiğinde annesinin:" Hiçbirinize ceza vermeyecekler." dediğinde babasının isyan ederek:' Böyle şey olmaz, bir hükümet kendi tebaasını başka devletlere, hele düşmanlara teslim etmez."diye bağırdığını da söyler.

Ancak yanılmıştı. Ailesi bu güne de tanık olacaktı:

"Haber verdiler. Babamı götürüyorlardı. Annemle Bekir ağa bölüğüne koştuk. Mevkufların Arapyan Hanı'nda olduğunu söylediler. Oraya koştuk. Orada da yoktu. Daha sonra Kızkulesi yakınlarında demirli, boyaları dökülmüş, eski bir yük vapurunun etrafına dizilmiş kayıklar arasına karıştık. Babam güvertenin parmaklıklarına dayanmış bize bakıyordu."

Sitare Hanım da iki sene boyunca göremeyeceği eşine yaşlı gözlerle bakıyordu.

ÖNCE MODROS, SONRA MALTAYA

28 Mayıs günü İstanbul'dan kalkan Prencess Ena isimli geminin içinde "A" listesinde yani zulüm yapmakla suçlananlardan biriydi ve yaka numarası 2764'dü.

Ahmet Ağaoğlu, tutuklanmasının ardından verdiği dilekçelerle itiraz eden mahkûmlar arasında ilk sırada yer alır. Hakkında yapılan suçlamalara sürekli itiraz etmiştir. Ancak verdiği dilekçeler incelendiğinde hiç boyun eğmeyen bir duruşla adalet isteyen satırlar vardır. 5 Haziran 1919 günü Mondros'a götürülen ilk kafile içinde yer almasının ardından, İngiliz Yüksek komiserliğine verdiği dilekçe de görülür:

"İngiltere'ye çağrıda bulunuyor ve soruyorum. Ben neden buradayım? Savaş tutsağı olarak mı? Suçum nedir? Tekrar ediyorum ekselans. Kendimi tamamen suçsuz sayıyorum. İngiliz Başkumandanının ön ayak olmasıyla ve izniyle Barış Konferansı'na gidiyordum. Ama belki de suç işlemişimdir. Öyleyse bana şunun bildirilmesini istiyorum. Özgürlüğümden yoksun edilişimin nedeni nedir? Savaşla ilgim olmadığı halde niçin savaş tutsağı muamelesi görüyorum. Lütuf ya da af istiyor değilim ekselans! Adalet istiyorum. Bir mahkeme istiyorum. Bu mahkemenin vereceği karara boyun eğmeyi de önceden kabulleniyorum."

Bu arada Sitare Hanım da boş durmuyordu. 7 Temmuz 1919 günü bir dilekçe vermiş, eşinin İstanbul'daki siyasi düşmanlarının iftirasına uğradığını belirtmişti. Çocukları ile zor durumda kaldığını, kocasının serbest bırakılmasını da ilave etmişti. Ancak bu dilekçelere bir cevap gelmeyecekti. Ağaoğlu dilekçesini bu kez Lordlar Kamarası Başkanı ve Adalet Bakanına gönderecekti:

"İngiltere, dünya ölçüsündeki gücüyle benim gibi savunmasız birçok kişiyi elbette ezebilir ekselans. Ama bu İngiltere'nin şanına ne katacaktır? Bir sanığın yapabileceği en fazla yargılanmasını istemesidir. Ona karşılık bile verilmeyerek hakkın ortaya çıkarılmasından kaçınılması, kuvvetin kötüye kullanılmasının en korkuncu değil midir? Son bir sözüm daha var ekselans: Bütün bunları sizin acıma duygularınızı kamçılamak için söylemiyorum. Hayır! Acınmayı ya da bağışlanmayı asla kabul edemem. Ben adalet istiyorum."

Kesinlikle eğilmez ve İngilizlere yaka silktirir. Onun bu meydan okuması karşısında araştırma başlatılır ve hakkında toplanan bilgilerle tanımaya çalışılır. Ajanlıkla suçlanır, Bolşevikler adına çalıştığı yazılır,

doğru ya da yanlış buldukları bilgilerle Malta'daki en kalın dosya Ağaoğlu için oluşturulur. Tüm bunlara rağmen Ağaoğlu'nun talepleri yerine getirilmemiş ve Malta'da kalması uygun görülmüştü.

Artık Sitare Hanım'ın tek tesellisi mektuplardı. Ağaoğlu'nun, Malta'dan yazdığı mektuplarda ümit vardır, hasret vardır ve eşine geçinmeleri için verdiği tavsiyeler vardır. 9 Kanun-i sani 1921 günü yazdığı mektupta diyordu ki:

"Azizim Sitare ve Humay,

Son mektuplarınızı aldım ve ta kalbigahımdan vuruldum. Demek ki siz şimdi aç bilaç kimsesiz kaldınız. Sizin bu haliniz beni gece gündüz muzdarip ediyor. Kıvranıyorum, dağlanıyorum! Fakat ne yapayım? Öyle bir felakete düştüm ki, ilacı Allah'tan başka kimsenin elinde değildir. Fakat zannetmeyiniz ki, ben kendimi düşünüyorum. Beni daima düşündüren sizin halinizdir. Bu mektubuma cevap alıncaya kadar, sizin bir çare bulmuş olduğunuzu öğreninceye kadar bende can kalmayacaktır. Bu mektupla beraber iki mektup daha yazıyorum. Birisi ... Bey'e. Kendisinin pek adi ve gaddar hain adam olduğunu söylemek için. İkinci mektubum Akşam gazetesi sahibi Kazım Nami Bey'edir. Bu zat benim mektep arkadaşımdır. Kayınbiraderi Emniyet Sandığı'nın müdürü imiş... Rica ediyorum, bu mektubu alır almaz onunla görüşün. Bizim oradaki arsaların kafesini Emniyet Sandığı'na terhin etmeye çalışsın. Beş altı ay kadar geçinecek para bulursanız, o zamana kadar belki Allah'ta bu işlere bir nihayet verir. Rica ederim bir şey kıskanma. Elinde ne varsa sat. Hiç şüphe etmem, bir şeyler sattınız, fakat kalanları da satın. Ne senin, ne de çocukların muhtaç olduğunuza katiyen tahammül edemem. Allah size ve bana sabır ve tahammül versin. Şimdi benim en büyük duam budur. Baki cümlenizin gözlerinden öperim."

Eşinin Malta'da sürgün olduğu dönemler Sitare Hanım daha da mücadeleci olmuştu. Çocukları Tezer[74] ve Süreyya ile mitinglere katılıyor, Anadolu'ya geçmek için birkaç gün gözden kaybolması gereken dostları evinde saklıyordu. Kızları annesinin dayanma gücü ile ayakta kalabilmişler, Süreyya babasını Malta'ya sürülmesinden sonra avukat olmaya karar vermiş ve bu isteğini mektupla babasına bildirmişti. Ahmet Bey, hukukçuluğun bir erkek mesleği olduğunu düşünmesine rağmen kızının bu isteğine saygı duyuyordu.

SÜRGÜNDEN KURTULUŞ

Türk ve İngiliz heyetlerinin Malta sürgünleri hakkında ilk masaya oturdukları tarih 7 Mart 1921'dir. İlk anlaşma tasarısı Anadolu'da tutuklu bulunan 21 İngiliz vatandaşına karşılık bazı Malta sürgünlerinin bırakılabileceği yönünde hazırlanmıştı. Türk heyetinde bulunan Bekir Sami Bey ise İngilizlere karşılık Malta'da bulunan 120 sürgünün serbest bırakılmasını istiyor, anlaşmayı ancak bu şekilde imzalanacağını bildiriyordu. Görüşmeler, daha sonra da devam etmiş, "A" listesinde bulunan Ahmet Ağaoğlu en son bırakılan 33 sürgün arasında yer almıştı. 30 Mayıs 1921 günü Hibiscus ve Chrysanthemum gemileri ile İtalya'ya yollanan grup arasındaydı. Ertesi gece Taranto limanında indirildiğinde özgürlüğüne kavuşacak, iki sene sonunda Malta esareti bitecekti.

Bu kez yurda dönebilme savaşı başlıyordu. Maddi açıdan zor durumdaydılar ve güvenli bir ortamda bulunmuyorlardı. Yetkililer arasında yapılan yazışmaların ardından sürgünlerin bütün giderlerini Ankara Hükümeti üstlenmişti. Ancak Yunanlıların esaretine düşme ihtimalleri de vardı. Örneğin eski sadrazam Sait Halim Paşa, Malta'dan kurtulduktan hemen sonra Roma'da Ermeni komiteleri tarafından vurulmuştu.

Ağaoğlu Malta'dan sonra Avrupa'da karşılaştığı zorlukları da aşmış, eşi ve çocuklarına kavuşmuştu. Ancak bu mutluluk on gün sürecek, eşinin Anadolu'ya geçmesi ile Sitare Hanım için yeni bir bekleyiş başlayacaktı. Bu seferki ayrılık onun için bir gurur kaynağıydı. Çünkü eşi Milli Mücadelenin kazanılması için savaş verenlerin arasına katılmıştı. Atatürk'ün emri ile "Halkı Aydınlatma Kurulu"nu kurmuş ve başkanlığını üstlenen Ağaoğlu, çevresine topladığı gençlerle çoğunlukla köylere gidiyor ve bağımsızlık savaşının önemini anlatıyordu.

Ahmet Ağaoğlu Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Matbuat Umum Müdürlüğü'nü (Basın Yayın Genel Müdürlüğü) üstlenmişti. O dönemlerde Matbuat Müdürlüğü Meclis Başkanlığı'na bağlı olduğundan Atatürk'ün iç ve dış basınla ilişkilerini yönetiyordu. Daha sonra İstanbul Darülfünun'da profesör olacaktı.

Yeni bir gazete çıkarmak düşüncesini de gerçekleştirmiş ve muhalefetin sesi olan Akın Gazetesi'ni yayımlamaya başlamıştır. Ancak bu Atatürk tarafından uygun bulunmayacak ve gerekçesi Dolmabahçe'deki bir akşam yemeğinde Ağaoğlu'na anlatılacaktı. Gazete kapanmıştı. Bir müddet sonra

da Darülfünun ıslahatı gündeme geliyor ve Ağaoğlu’nun kürsüsü de elinden alınıyordu.

Samet Ağaoğlu, babasının yaptığı her girişim öncesinde annesinin kendisini hep ikaz ettiğini ve her seferde de haklı çıktığını belirtir. Ancak bütün bu mücadeleler sonrasında zaten zayıf bir bünyeye sahip olan Sitare Hanım’ın hastalığı her geçen gün artıyordu ve oğlu öldüğü güne son paragrafı açacaktı:

“1933 senesi Ekim ayının 16’ncı gecesi sofrada idik. Yalnız Tezer ablam annemin yanında kalmıştı. Birden haykırdığını duyduk. Odasına çıktığımızda annemin gözleri kapanmıştı. Babam evvela şaşırdı. Öleceğini çok düşünmüştü, fakat bu anı hiç tasavvur etmemişti. Her birimizin yüzüne ayrı ayrı baktı ve birden annemin dizlerine kapanarak hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.”

Hastalığını son dönemlerinde doktorundan tek bir şey istemişti. Kocasının manevi acıları dinene dek kendisini yaşatmasını...

Yaşamıştı da...

1923-27 dönemi Kars milletvekili olarak TBMM’de görev yapan Ahmet Ağaoğlu da eşinden altı yıl sonra vefat edecekti.(19.5.1939)

İSMAİL CANPULAT

Nuriye Hanım...

O asılan bir adamın eşidir.

İttihat ve Terakki döneminde önemli görevler üstlenmiş ama Atatürk'e suikast girişimde bulunanlar arasında yer aldığı gerekçesi ile yargılanarak asılan İsmail Canpulat'ın eşi...

I.Dünya Savaşı sırasında "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Derneği"nin (kuruluş tarihi 2 Mart 1918) başkanı Nuriye Canpulat...

Canpulat'ın, Dahiliye Nazırlığına getirilmesini Talat Paşa istemişti. Mithat Şükrü Bleda ise bu kararın yerinde olduğunu dile getiren isimlerden biridir. Görevinde uzun süre kalamayışına da açıklama getirir:

"Canpulat dürüst, akıllı ve mert bir insandı. Talat bu atamayı yaparken yerinde bir karar almıştı. Ne var ki Canpulat bütün iyi niyetine ve çalışmalarına rağmen bu mevkide uzun süre kalamadı ve istifa etmek zorunluluğunu hissetti. Talat gibi uysal tabiatlı değildi. Ondaki yumuşaklık ve meseleleri kolaylıkla halletme yetenekleri yoktu. Sık sık Enver Paşa ile tartışmalara giriyor, karakteri gereği sert ve haşin olan Enver ile anlaşamıyordu. İşte bu sebeplerden dolayı görevinden ayrıldı."

Bekirağa bölüğünde tutulan 250 kişiden biriydi. Malta'ya gönderilecek ilk kafile arasında da yer almıştı. Amiral Webb 59 kişilik ilk listeyi hazırladığında, General Milne'ye vermeden bir seçme daha yapmış, 19 kişinin isimlerinin yanına bir yıldız koymuştu. Bu işaret en tehlikeli olanlar anlamını taşıyordu. İsmail Canpulat da "İstanbul mebusu, asayişi bozmak"tan yıldız almıştı.

Ancak Amiral Calthorpe onu "ikinci sınıf" saydığı sürgünler arasına katmıştı. 28 Mayıs günü gönderilen 41 kişiden biriydi. Suçu zulüm yapılmasına göz yummaktı. 'B' sınıf suçlular arasına alınmıştı. Malta'daki numarası 2692 idi.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 230'ncu maddeyi öne süren İngilizler Müttefikler arası mahkemenin kurulması ve Malta sürgünlerinin burada yargılanması için İngiltere'den onay istemişti. Ancak İngiliz Başsavcılığı:"Türk barış antlaşmasının bugünkü durumu karşısında bir karşılık verme olanağı şimdilik yoktur." diyecek, belirlenen 58 kişi arasındaki Canpulat'ın yargılanması da ertelenecekti. İngilizler, oluşturduklar dosyada Canpulat hakkında şu bilgileri yazmıştı:

“Çerkez asıllıdır. Babası Türk ordusunda bir Çerkez subayıydı. Kuleli Askeri Lisesinde okudu. 1899’da Harbiye’yi bitirdi. Meşrutiyetten önce Selanik’te jandarma kolağasıydı. Gizli İttihat ve Terakki Komitesine girdi. Serüvenci bir tiptir. Atak, gözü pek ve acımasızdır. İttihat ve Terakki’nin en kötü liderlerinden biridir. Kamil Paşa Kabinesi zamanında tutuklandı. Kendisini cezaevine götüren polis memurunu vurup kaçtı. Romanya’ya sığındı. İttihatçılar iktidara gelince İstanbul’a döndü. Aralık 1912-Nisan 1914 arasında Dahiliye Nazırlığı İstihbarat Bürosu Müdürlüğü yaptı. Şubat 1915’ten Nisan 1916’ya kadar İstanbul Valisi ve Belediye Başkanıydı. Nisan-Aralık 1917 tarihleri arasında Stokholm’de Osmanlı elçisi olarak kaldı ve aynı yerde yapılan Sosyalist Kongre’de Türkiye’yi temsil etti. Talat Paşa kabinesinde Temmuz-Ekim 1918 tarihleri arasında Dahiliye Nazırlığı yaptı. İttihat ve Terakki Kerkez Komitesi üyesiydi. Tutuklanmadan önce Vali Reşid Bey’in Bekirağa bölüğünden kaçması planlarını hazırlayanlardandır.”

Görüldüğü üzere İngilizler Canpulat hakkında bilinmesi gereken her şeyi dosyalarına kaydetmişlerdir.

Malta’ya getirildikten sonra Salvatore Kalesi’ne hapsedilmişti. 29 Temmuz 1919 günü İngiltere Başbakanı Lloyd George’ye bir mektup yazıyordu:

“Ne İngiltere’ye, ne de başka bir devlete verilecek hiçbir hesabım yoktur.”

İngiltere ne yapmıştı?

Canpulat hakkında tutulan dosyaya yeni bir bilgi eklemişti:

“İttihat ve Terakki’nin en belalılarından biridir. Gizli Polis Şefi ve Dahiliye Nazırı olarak Türkiye Hıristiyanlarının çektikleri ıstıraptan geniş ölçüde sorumluluk payı vardır. Kendisini serbest bırakmak için hiçbir neden yok.”

Ahmet Emin Yalman da Malta sürgünlerindendir ve anılarında birlikte kaldığı arkadaşlarının günlük yaşamları da yer vermiştir. Canpulat’ın tamamen inzivaya çekildiğini belirtir:[75]

“Odasından pek nadir çıkar, pek az adamla görüşür, odasında olmadığı zamanlar vaktini bahçesinde geçirirdi. Bahçede kendine mahsus bir kısım ayırmıştı. Orada çiçek sebze yetiştirirdi. Bu çalışmasını sadece vakit öldürmekle ilgili basit bir uğraşma olarak görüyordu. Niyeti kurtuluştan sonra kendini ziraata vermekti. Planlar yapardı.”

Küskünlüğünün nedenini ise şöyle anlatmıştı:

“Kanundan başka ölçü tanımayarak memlekete hizmet ettim. Harp zamanında bu hizmetim herkes tarafından beğenildi. Ancak mütarekeden sonra haksız hücumlara uğradım. Bu nedenle çok üzgünüm.”

Londra Antlaşması Malta tutsakları için bir dönüm noktasıydı. Görüşmeler sırasında ilk kez 7 Mart 1921 günü ele alınmıştı. Bekir Sami Bey, Malta’da kalacakların sayısını mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışıyordu. 11 Mart günü listeye 27 kişi daha ilave etmişti. İsmail Canpulat da bunlardan biriydi.

Sonrasında tahliyeler başlayacak, İsmail Canpulat’ın da dahil olduğu 33 kişi 30 Mayıs 1921 günü Hibiscus ve Chrysanthemum isimli İngiliz gemileri ile İtalya’ya getirilecek ve Taranto limanında indirilecekti. Sonrasında Türkiye’deydi.

LİMANDAKİ ŞAŞKIN KADIN

Atatürk'e suikasttan tutuklananlar arasında Al Fuat Cebesoy da vardır. İfadesinin ardından Sultanahmet Cezaevinde birkaç saat tutulmuş, ardından Gülcemal Vapuruna bindirilmişti. Kamarasının açık olan penceresinden rıhtımda bir kadının sağa sola koşuştuğunu görmüştü. Yüzünü döndüğünde Canpulat'ın eşi olduğunu fark ediyordu. Cebesoy, anılarında aralarında geçen konuşmaya da yer vermiştir:[76]

"Beni tanıdı. Pencereye doğru yaklaşarak Paşam, Canpulat Bey vapurda mı? diye bağırdı. Ben vapurda daha kimlerin bulunduğundan haberdar değildim. Polis memuruna sordum. Olumlu karşılık verdiler. 'Evet, Nuriye Hanım vapurdaymış' dedim. Gülcemal ağır ağır rıhtımdan uzaklaşırken İsmail Canpulat'ın eşi o şaşkın hali ile rıhtımda hareketsiz duruyor ve uzaklaşan vapurun arkasından dalgın gözlerle bakıyordu."

ÖNCE KÜREK, SONRA İDAM CEZASI

... 11 Temmuz 1926 günü Savcı Necib Ali Bey iddianamesinde küreğe mahkûm edilmesini istemiş, savunma için duruşma bir gün sonraya ertelenmişti. Canpulat ise arkadaşlarına haksızlık olduğunu, bu töhmet altında yaşamak istemediğini ifade ediyordu. Ertesi günü savunmasında suçsuz olduğunu belirtmiş, beratini talep etmişti.

Ancak 10 yıllık kürek cezası idama çevrilecekti.

13 Temmuz Salı günü mahkeme binası olarak kullanılan Elhamra Sinemasının önü hıncahınç dolmuştu. İdam kararı onaylanan Canpulat gece yarısı asılacaktı.

MİLLİ MÜCADELENİN "GALİP HOCA"SI CELAL BAYAR

"Aziz Refikam,

Geçen gün yazdığım mektuba ektir. Sizden yılbaşı için bazı kimselere yılbaşı hediyesi istemiştim. Hediye verilecek bir hayli kimse varsa da bunların bir kısmını önümüzdeki bayrama bırakmak istiyorum. Evvelce yazdığım üç zattan başka karı koca eczacılar vardır. Buraya geldiğiniz günden beri bizimle alakadar olurlar; ilaç vesaire taşırlar. Mukabilinde bir şey almazlar. Bir de bana pastacı bey her gün hususi ekmek imal edip göndermektedir. Bu da karşılığını kabul etmiyor. Şu halde bu üç zata münasip yılbaşı hediyesi vermek istiyorum. Siz, bu üçü beşe altıya çıkarırsanız ayrıca memnun olurum.

Herkese selamlar, hasretle sizi bekliyorum. Gözlerinizden öperim."

Mektup Kayseri Cezaevinden yazılmıştı ve 22.12.1962 tarihini taşıyordu. Celal Bayar'ın eşi Reşide Hanım, mektubu aldıktan 1 gün sonra biletini almış ve trenle yola çıkmıştı. Eşinin sipariş ettiği hediyeler belki de bavulunun içindeki en değerli paketleriydi. Kandil gecesi olduğu için Kuran'ı Kerim'ini de yanına almıştı. Açıp okumaya başladı. Yorgun ve kalbinden rahatsızdı.

Çünkü o ömrünü ülkesinin bağımsızlığına adamış bir siyasetçinin eşiydi. Onun bu uğurda çektiği acıları, yaşadığı üzüntüleri yalnız kaldıklarında paylaştığı tek kişiydi ve bu değerli adam şimdi demir parmaklıklar ardındaydı. Yıllarca bayrağı için verdiği savaşı, şimdi özgürlüğü ve hastalığı için veriyordu. Kalbinin sıkıştığını hissetti. Nefes alamıyordu. Tren Kayseri'ye her dakika biraz daha yaklaşıyordu ama Reşide Hanım güneşin doğuşu ile birlikte trenin gara girişini göremeyecekti. Elinde Kuran'ı Kerim'i ile kapanan gözleri bir daha açılmamak üzere kapanıyordu. Yorgun kalbi dayanamamıştı.

Hangi açıdan bakarsanız bakın acıların en büyüğünü aile o gün yaşamıştır. Demir parmaklıklar ardında eşinin gelmesini beklerken ölüm haberini alan Celal Bayar'ın acısı mı büyüktür, babasının özgürlüğü için Ankara-Kayseri arasında mekik dokuyan kızı Nilüfer Hanım'ın mı?

Cumhuriyet'in kazanılmasında büyük çaba vermiş bu asırlık çınarın hizmetleri karşısında o ve ailesi bu acıları yaşamayı hak etmiş miydi?

Bursa'nın köylerinden Umurbey'de müftü Abdullah Fehmi Efendinin oğlu olarak 15 Mayıs 1883'te dünyaya gelmişti. Bursa İpek Meslek

Okulunun ardından College Français de Assomption’u bitirmiş ve Gemlik Reji İdaresi, Ziraat Bankası ve Deutsce Orient Bank’ta da görev yaptığı kurumlar olmuştu.

Sonrasında “büyük zafer” olarak tarihe geçen 30 Ağustos ve öncesinde verilen mücadelede istiklali bu millete armağan edenler arasında yer alacaktı.

TALEBENİZİ BEĞENDİNİZ Mİ EFENDİM?

İttihat ve Terakki'ye katıldığı yıl 1907'dir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Bursa katib-i mesulü olmuştu. Cemiyetin Anadolu'da teşkilatlanması için çalışmaların yapıldığı bu dönemlere bir de karar alınacaktı. Aykırı hareketlerin önlenmesi için tedbir olarak önemli merkezlere güvenilir ve namuslu Katib-i Mesul unvanı verilen bir temsilci atamak...

Mithat Şükrü Bleda Bursa'ya kaplıcalara gitmiştir. Otelin bahçesinde dinlenirken personel gelir ve bir gencin kendisini görmek istediğini söyler. Gelen genç kendini tanıtır: 'Efendim, ben Bursa'da cemiyetin azasıyım. Sizin burada olduğunuzu haber aldım ve ziyaretinize geldim. Adın Mahmut Celal...'

Bleda uzun saatler konuştuğu ve ağırbaşlılığı ve kültüründen etkilendiği bu gencin aradıkları kişi olduğu kararına varacak ve Celal Bey'i İzmir'e Katib-i Mesul olarak gönderecekti. Bu görevi sırasında İzmir'in sevilen kişileri arasında yer almıştı.

Yıllar sonra Celal Bayar'ın başbakanlığa getirildiği dönemde Mithat Şükrü Bleda da Sivas milletvekiliydi. İlk hükümet programını bildiren konuşmasının ardından kürsüden inmiş ve yerine giderken Bleda'nın önünde durup kulağına şu sözleri fısıldamıştı:

"Talebenizi beğendiniz mi efendim?"

Hükümet tarafından ilk dikkate alınması Muhtar Paşa Kabinesi iktidarında olmuştu. Ülkede sıkıyönetim vardı ve siyasi tevkiflerle Bekirağa Bölüğüne hapsedilenlerin sayısı hızla artmaya başlamıştı. Siyasi kulüplerin kapatılması, cemiyet mensuplarının evlerinin basılması da ardından gelecekti. Celal Bayar bu siyasi gelişmelerin yaşandığı günlerde Deutsce Orient Bank'ta memurdu. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa delegesiydi ve onun peşinde de hafiyelerin bulunması kaçınılmazdı. Bir mesai bitiminde yanına gelip kendilerini tanıtmışlar, Bayar'ın evinin ilk aranması da o gün olmuştu:[77]

"Beni hapis edeceklerini sanmıştım. Arkadaşlarıma veda etmek istedim. Mrs. Hendell gitmememi, bankanın Alman bayrağı altında olduğunu ve Türk polisinin giremeyeceğini söyledi. Bu söz bana çok ağır geldi. Polislerle bankadan ayrıldım. Yolda nereye gittiğimizi sorduğumda evinize dediler. Namazgah mahallesinde oturduğumuz evi arayacaklarmış. Evdekiler gelenleri içeri sokmamışlar. Eşim, ya benim hazır bulunmamı, ya

da kendisine eve girmek için mahkeme kararı gösterilmesini istemiş. Mahalleye geldiğim zaman evimin polis ve süngülü jandarma kuvvetleri ile çevrilmiş olduğunu gördüm. Kapı da açıktı. Meğer kurnazlık etmişler, eşime istediğiniz kararı getirdik demişler. Onlarda kararı almak için kapıyı aralayınca birisi kuvvetle ayağını sokmuş, hep beraber kapıyı zorlayarak içeri girmişler. Gördüm ki evin içi de dolu. Her oda kapısı önünde süngülüler bulunuyor. Eşyalarımız darmadağın edilmiş. Zararlı evrak kendi deyimleri ile ihtilal planı arıyorlardı."

Bu ilk ve tek olarak kalmayacak, Reşide Hanım evinin basılmasını daha sonraki günlerde de yaşayacaktı.

4 Şubat 1919 günü ise cemiyetin kütüphanesi polisler tarafından ziyaret edilecekti. Bu kez kulübün kapanması, bütün varlığına el konma kararı alınmıştı. Tüm eşyalar yazılacak ve kapı mühürlenecekti. Celal Bayar hemen itirazını yapıyor, kulüp binasının cemiyetin malı olmadığını yetkililere bildiriyordu. Dilekçesinin cevabı binanın Divan-ı Harb-i Mahsus'a tahsis edildiği şeklideydi. Bayar ise o binada Ermeni tehcirinden dolayı sorguya çekilecekti.

Sait Paşa'nın başkanlığına getirildiği mahkeme Beyler Sokağında bulunan kulübe kurulmuştu. Celal Bayar, misafirlerini kabul ettiği odada bu kez sanık olarak bulunuyordu. Ancak verdiği ifadesinin sonunda:' Asi Ermeni komitelerinin Türkleri öldürdükleri, yaktıkları köylerini yağma ettikleri, düşman ordusu ile birlikte oldukları malumdur. Halbuki siz, yalnız biz Türkleri sorguya çekip mahkeme ediyorsunuz.' şeklindeki sözleri hakim ve savcıları şoke etmiş, Bayar tutuklanmadan mahkeme salonundan ayrılmıştı.

İkinci kez tevkif edileceği gizlice iletildiğinde onun için karar vermenin zamanı gelmişti. Ülkede oluşan ortamı en iyi bilenlerden biriydi ve veda ettiği geceyi anılarında şöyle anlatacaktı:

"Yemeği yarıda bıraktım. Arkadaşlarımın başarı ve selamet dilekleri arasında sokağa fırladım. Her taraf karanlıklar içindeydi. Bol yağmur yağıyordu. Sular içinde, yaya olarak Küçük Yalı semtinde oturduğum eve vardım. Önce eşim Reşide'yi gördüm. Yeni kararımı anlattım. Yaşlı annemi, çocuklarımı kendisine emanet ettiğimi söyledim. Geçinmemiz için o anda elimizde 20 lira vardı. 12 lirasını ona verdim. Bütün paramızın bundan ibaret olduğunu o da biliyordu. Bu cüzi tardımdan, sonu belli olmayan ayrılıktan teessür duymuş olmalıyım ki, refikam:' yolunda devama, hizmetlerini tamamlamaya mecbursun, üzüntüye mahal yok.' diyerek

başarılar diledi. Ayrılırken sözlerine şunları ilave etti:’ Annene vaziyeti kendin anlatmalısın, yalnız bunun mesuliyetini alamam.’

Celal Bey, annesine gideceğini söylediğinde gözyaşlarını gizleyerek elini öptürecek ve ‘Yolun açık, babanın ruhu seninle olsun.’ diyebilecekti. Son kez odada yemek yiyen oğlu Turgut’a bakmış ve ardından yola çıkmıştı.

Ege bölgesindeki Yunan işgaline karşı efelerin kazanılması ile saldırı hattının kurulmasını sağlamak için yola çıkan Bayar, halkı uyandırmak, direniş cephesini oluşturmak amacı ile hem kimlik, hem de kılık değiştirecekti.

O artık “Galip Hoca”ydı. (19 Mart 1919)

REŞİDE HANIM VE OĞLU SÜREKLİ GÖZ HAPSİNDE

Celal Bayar'ın Galip Hoca adı ile Anadolu'ya geçtiği ilk günlerdi. 25 Mart 1919 günü evinin baskına uğradığını, şüpheli görülen tüm evlerin de aranacağını öğrenmişti. Gazeteler "Hiçbir tarafta bulunamadığını, firar ettiğini yazıyordu. En doğru haberi İzmir'den gelen Hamit Beyden öğrenecekti:

"Karantina (şimdiki adı Küçükyalı'dır) mahallesinde oturduğumuz ev basılmak istenmiş. Fakat eşim yetkili bir mahkemenin arama kararını istemiş. Böyle bir karar olmadığı için tehdit yoluna sapmışlar ve kapıyı kırmakla tehdit etmişler. Buna da aldıran olmayınca kara ve denizden evi göz hapsine almışlar. Gösterilen mukavemet, evde gizli olduğum kanaatini kuvvetlendirmiş olacak ki, evin deniz tarafında birden balıkçılar peyda olmuş. Gece gündüz bir elde yemsiz olta, diğerinde dürbün evin içini görebilmek için günlerce uğraşmışlar."

Büyük oğlu Ref'i ise sürekli takip ediliyordu. Viyana'daki tahsilini mütareke olunca yarıda bırakıp yurda dönmek zorunda kalmıştı. Çünkü parasız kalmıştı ve kendisine yardım etmek mümkün değildi. Ref'inin yurda döndüğünü görememişti. Kimi zaman bir haber alabilmek için her yola başvuruyordu. Kahrat Köyünde bulunduğu sıralarda eşinin yeğeni Jandarma Yüzbaşısı Asaf Bey'in geldiğini duymuş ve ziyaretine gitmişti. Kendi ifadesiyle kalıpsız fesinin altından sarkan saçları ve uzun sakalı ile tanınmayacak bir haldeydi. Asaf Bey de ancak oğlunu sorması ile tanıyacak ve boynuna sarılarak hıçkıra hıçkıra ağlayacaktı. Asaf Bey, İzmir'den verdiği haberler hiç iç açıcı değildi:

"Buraya gelirken hemşireyi gördüm.[78] Hepsi iyidirler. Ref'i de Avusturya'dan avdet etti. Fakat polis kendisini rahat bırakmıyor. Senin izini bulmak ümidi ile çocuğu bir gölge gibi takip ediyorlar. Ref'i geçen gün çarşıdan elinde birkaç paket ile eve dönerken peşine takılan sivil giyinmiş polise 'Nasıl olsa eve kadar arkamdan geleceksiniz. Paketlerin bir kısmını da sen al, bana bu kadarcık faydan dokunsun.' demiş. Fakat utandıramamış."

Celal Bayar, anılarında Asaf Bey'in sözleri üzerine düşündüklerini dile getirmemiştir. Ama büyük bir ihtimalle eşi ve oğlunun başkaldırışları karşısında gurur duyduğu kesindir.

NAİME ULUCAN ANLATIYOR

Celal Bayar, Germencik üzerinden Nazilli'ye gitmeye karar verdiği günlerdi. Ancak Yunan kuvvetlerinin ortasında kalmıştı ve bir süre saklanması gerekiyordu. Germencik Bucak Müdürü Emin Ulucan aradığı isimdi.

Kimdi Emin Ulucan?

Dr. Nazım tütüncü Yakup Ağa adı ile İttihat ve Terakki'nin İzmir Şubesini kurduğunda katılan ilk üyelerden biriydi. Düşünmeden evine gidebileceği tek kişiydi. Ulucan, Celal Bayar evinde kaldığı süre içinde bölgenin teşkilatlanması için sürekli yardım etmiş, görevi dolayısı ile edindiği bilgileri vakit geçirmeden iletmiştir. Onun sayesinde bazı baskınlar önceden haber alınabiliş ve önlenmiştir. Eşi Naime Hanım en az Emin Bey kadar cesur bir kadındır. Ama Bayarın aklında onun cesareti kadar yemekleri de aklında kalacaktır. Eve gittiklerinde günlerce sadece yoğurt ve yumurtadan başka bir şey yemeyen Bayar, Naime Hanım'ın sofraya getirdiği etli taze fasulyenin tadını kendi ifadesiyle tüm yaşamı boyunca hatırlamıştı. Unutamadığı bir başka şey de eve yapılan baskındı. Yıllar sonra anılarını yazarken, bu bölümü kaleme almasını Naime Hanımdan rica etmişti. Bir İttihatçı eşi olan Naime Hanım'ın baskın sırasındaki cesaretini yine kendi kaleminden nakledelim:

"Germencik, Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Efeler diyarı Germencik, üstüne düşen yabancı müstevlilerin haksız ve insafsız baskısından kızgın, içten içe kaynıyordu. Tam bu sıralarda Ödemiş ve Tire taraflarından bir hoca dağları aşarak bize geldi. Evin misafir odasına alındı. Kısa bir görüşmeden sonra eşim Emin Bey yanıma geldi ve "Bu hoca Mahmut Celal Bey'dir. Burada onu kimse görmeyecek. İftar, sahur yemekleri odasına götürülecek ve her ihtiyacı odası içinde temin edilecek" dedi. Eşim Nahiye müdürüydü. Hükümetten getirdiği haberlere göre evde müzakereler yapılıyor, teşkilat hazırlanıyordu. Bu çalışmalar öylesine gizli oluyordu ki, evdekilere hiçbir şey sezdirilmiyordu. Durumlarını örtmek için hoca, Kuran-ı Kerim tercümesi ile meşgul oluyor, çocuklarımıza ders veriyordu. Bütün bunlara rağmen evimizde adam gizlediğimiz Yunan Kumandanlığına ihbar edilmiş."

Emin Bey, ailesi ile birlikte Celal Beyi bir müddet evden uzaklaştırmıştı. Ancak ihbarlar devam ediyordu. Yunanlıların Germencik' yeniden saldırdıkları o gece silah sesleri sabaha kadar sürmüştü. Emin Bey,

sabah namazını kıldıktan sonra eşinin muhalefetine rağmen dışarı çıkmış, yolda yakalanarak götürülmüştü. Ardından da eve baskın yapacaklardı. Naime Hanım'ın ilk yaptığı şey Celal Beyi saklamak olmuştu:

"Derhal misafirimizin yanına koştum. Kardeşin esir alındı, şimdi de buraya geldiler dedim. Ve onu alıp bahçedeki dut ağacının içine sakladım. Ağacın açık kalan yerini de eski bir çuvalla örttüm. Evde depo edilen silahlar gece bahçeye gömülmüştü. Yunanlılar evde her yeri aradılar, bir şey bulamayınca gittiler. Ben hemen Celal Beyi oradan çıkartıp komşunun boş bulunan evine geçirdim. İyi ki yapmışım. Çünkü Yunanlılar geri döndü. Bu sefer küçük çocuklarımın kaygısına kapıldım. Onlara çocuklarıma bir şey yapmamaları için yalvardım. Ama gözyaşlarıma aldıran yoktu. İçeri girdiler. Evin her tarafını bir daha aradılar. Para istiyorlardı. Evde ne varsa verdim, fakat gözleri doymuyordu. Süngülerini bizlere doğru uzatarak çocukları dövüyorlardı. Bu hal bir müddet devam etti, fazla bir şey elde edemeyeceklerini anlayınca evi terk ettiler."

Bu arada Celal Bey saklandığı yerden çıkacak ve yakında bulunan Reis Köyüne giderek baskını haber verecekti. Ardından köylüler ile birlikte gelmiş, Naime Hanım ve çocukları da alarak Reis Köyüne götürecekti. Ancak onlar için çok daha güvenli bir yer gerekliydi ve Koçarlı Köyüne gitmek için yola çıkacaklardı. Naime Hanım bu zorlu yolculuğa şu paragrafı açacaktı:

"Bir köylü hayvanı ile yola çıktık. Akşamüzeri Fodyadi çiftliğine vardık. Kahyanın misafiri olduk. Yolu hep yaya yürüyen Celal Bey'in ayakları şişmiş, su toplamaya başlamıştı. O gece misafirlikte tuz ve soğan dövüp ayaklarına sarmak suretiyle acısını dindirmeye çalıştım. Ertesi günü yine yolculuk vardı. Koçarlıya vardığımızda bir kahve ve ayran içerek bize veda etti."

Naime Hanım'ın bu anlattıkları sadece Celal Bayar'ın Germencik'te karşılaştığı zorluklardı. Oysa o Anadolu yollarındaydı. Ödemiş'teydi, Tire'deydi, Çine'deydi. Ülkenin istiklali hayatını ortaya koymuştu. Tek düşüncesi İzmir'de bıraktığı ailesiydi. Onların yaşadıkları zorluklar devam diyordu.

MECLİS’TEN KAYSERİ CEZAEVİNE UZANAN YOL

Balıkesir Kongresi yapılmış, Celal bayar Akhisar cephesinde alay komutanlığına getirilmişti. 25 Aralık 1919’da yapılan seçimlerde ise Saruhan’dan milletvekili seçilmişti. İstanbul’un işgal edilmesiyle Bursa üzerinden Ankara’ya gitmek için harekete geçiyordu. Ancak Atatürk Anzavur kuvvetlerinin Bursa’ya hareket ettiğini haber almış, Bursa’da kalarak Kuvay-i Milliye örgütü ile iş birliği yapmasını istemişti. Bayar, ilk TBMM açılışında bulunamamış, Ankara’ya 8 Mayıs 1920 günü gelebilmişti. 1922 sonbaharında ise Lozan Barış Konferansına giden heyette danışmandı.

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra girdiği TBMM’deki görevlerini de aynı kararlılıkla sürdürmüş ve İsmet İnönü’nün başbakanlıktan ayrılması (20 Eylül 1937) üzerine görevi vekaleten, 25 Ekim’de de asaleten üstlenmişti. Atatürk’ün vefatının ardından İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, Bayar’ı da hükümeti kurmakla görevlendirmişti.

14 Mayıs 1950 Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü Cumhurbaşkanı olduğu tarihtir. 1960 darbesi ise birçok devlet adamı gibi onun için bir dönüm noktası olmuş, Yassıada’da yargılanmış, aldığı idam cezası ömür boyu hapis cezasına çevrilmişti. İlk idam kararını verildiği tarih 15 Eylül 1961’di. 10.15’te hücumbot ile götürüldüğü İmralı’daki hücresini şöyle tarif edecekti.[79]

“Bizi harap, perişan bir halde tahta merdivenlerden yukarı çıkardılar. Birkaç adım sonra açtıkları kapıdan karanlık odaya adeta ittiler. Oda zifiri karanlıktı. Üstüme kapıyı kapattılar. Kapıda tabak sığacak kadar bir delik vardı. Ayağım yerde bir cisme çarptı. Bunun ot bir minder olduğunu anladım. Üzerinde en ince cinsinden kilime, battaniyeye benzer bir örtü vardı. Ellerim arkadan kelepçeli olduğu için rahat edemiyordum. Çömelerek sırtımı duvara dayadığımda dizlerim bükülü olduğu halde ayaklarım karşıki duvara değdi. Bu suretle hücrenin genişliği hakkında bilgi vermiş oldum. Biraz sonra da tavanda bir cep feneri kuvvetinde ışık yandı. Tavanda hava alabilmek için bir yarık gördüm. Kendi kendime: ’İnsan iradesine hakim olursa ve mantığı ile hareket ederse pekâlâ burada yaşayabilir.’ Diye telkinde bulundum ve yaşamaya devam azmini sağladım.”

Bayar’ın daha sonra idam cezası kaldırılacak ve 350 kişi ile birlikte 23 Eylül sabahı Kayseri Cezaevi’ne nakledilecekti. Başı hep dik olmuş,

arkadaşlarından ayrı muamele gösterilmesini reddetmişti.

Ama yorgundu. Sağlık durumu bozulmuş, 22 Mart 1963'te geçici olarak tahliyesine karar verilmişti. Ardından karar geri alınıyor, Ankara Hastanesi'nde gözetim altında tedavisine devam ediliyordu. 6 ay süren tedavisinin ardından yeniden Kayseri Cezaevine gönderilmişti. Bu günler, eşi Reşide Hanımı kaybetmesinin birinci yılıydı. Ve Celal Bayar, günlüğüne yazdığı en duygusal satırları ikinci kez götürüldüğü Kayseri Cezaevinde kaleme alacaktı:

"23 Aralık 1963 Pazartesi,

23 Aralık gününü 24'e bağlayan gecede sevgili eşim ve iyi kalpli bir Türk anası olan Reşide Bayar şimendiferle beni görmeye gelirken bir yıl önce bu tarihte hakkın rahmetine kavuşmuştu.

Bu gece aynı zamanda Peygamber'imizin miracına rastladığı için mukaddes sayılan dini günlerimizden biridir. Rahmetli şimendiferde Kuran okurken ve bu günü takdis ederken ruhunu teslim etmiştir.

Asıl ölümüne sebep olan hastalığın ne olduğunu, defnine izin veren doktorların raporlarını hâlâ görmediğim için bilmiyorum. Fakat hususi doktorumuz General Recai Ergüder'in bana söylediğine göre yol yorgunluğuna ve heyecana mukavemet edememiş, kalbine bağlı damarlar vazifelerini yapamadıkları için ölüm hadisesi vukua gelmiştir. Dinine, milletine, vatanına çok bağlı tam manası ile faziletli bir eş, bir anne idi. Karşısında kim olursa olsun bildiğini söylemekten ve herkese karşı hakşinas olmaktan çekinmezdi. Bütün siyasi hayatımın meşakkatlerine şikâyet etmeden katlanmış, bana manevi bir destek olmuştu. Bugün de hatırasını gözyaşlarımla taziz ettim. Allah rahmet eylesin."

Oysa cezaevinde günlük tutmaya başladığında böyle satırlar yazacağını aklına bile getirmemişti. Özlemlerini dile getirirken tahliye olduğu gün karşılayanlar arasında ihtimaldir ki eşini de hayal etmişti. Bayar'ın günlüğünden Reşide Hanımlı satırlara bir bakalım:

"9 Aralık 1961: Mahmut Bey ve refikası ziyaretime geldiler. Hanımın gönderdiği pijamayı hediyelerle birlikte teslim ettiler.

3 Şubat 1962: Hanım İstanbul'dan ziyaretime geldi. Kendisi ile görüşürken Kayseri hastanesinden iki doktor geldi. Muayenemi yapmak istediler.

11 Mart 1962: Bugün ziyaretlere (Bayramın dördüncü günü) tahsis edilmişti. Leman Fatma, hanımdan haber ve bayram şekeri getirdi.

31 Mart 1962: Hanım gelemeyeceğini bildirdi.

1 Nisan 1962: Bugün hanıma uzunca bir mektup yazdım. Durumu bildirdim. Bazı isteklerde bulundum. Bakalım savcının sansüründen geçecek mi?

8 Nisan 1962: Hanım, kızım gelmedi. Hanımı bekliyordum. Hayal kırıklığına uğradım. Aileden kimsenin gelmeyişi bana dokundu. Garipliğimi hissettim. Haksız yere hürriyetimin gasp edilmiş olmasından duyduğum teessür ve acı bu sebeple tazelendi.

21 Nisan 1962: Hanım, Zarife Hanım, Emine, Akile geldiler. Akile’yi biraz zayıf buldum. Hanım da biraz farklı yüzünün hatlarındaki çizgiler artmış, kilosu eksilmiş. Bedeni kudreti biraz zaafa uğramış, fakat iradesi ve azmi yerinde. Ev işlerini, umumi işlerimizi görüştük. Mahkeme yolu ile eski İş Bankası hisse senetlerimizin satılarak avukatlara ve diğerlerine borçlarımızın ödendiğini anlattı. Merak edilecek ortada bir şey olmadığını, ancak sıhhatimi korumamı, sabırlı olmamı tavsiye etti.

7 Temmuz 1962: Bu hafta hanımı beklerken Bursa’dan Armağan, Semih Bey ve kızları Bengi geldi. Memnun oldum. Önümüzdeki hafta hanım gelecekmiş.

1 Ağustos 1962: İki haftadan beri Kayseri’de bulunan hanım ve Zarife Hanım bugün de ziyaretime geldiler. Yarın trenle İstanbul’a döneceklerdir. İşlerimiz hakkında konuştuk.

12 Ağustos 1962: Bu hafta evden gelen olmadı. Hakları var. Hanım yeni döndü.

28 Eylül 1962: Bugün hanıma mektup yazdım. Hediye Şeker Hanıma mukabil hediye hazırlamasını, Mursallı Köyü çeşmesinin tamamlanması için 20 bin lira bulmasını rica ettim.”

Celal Bayar, 1963 yılı başında defterinin ilk sayfasına şu notu düşer:

“1962 senesi Miraç gecesine rastlayan Aralık ayının 23’ü 24’e bağlayan gecede yolda şimendiferle gelirken vatanperver kadın olarak çok takdir ettiğim ve sevdiğim eşim Reşide Bayar vefat etmiştir. Turgut’a yazdığım mektupta bu acıklı vakayı anlattım.”

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MUHASEBE DEFTERİ

Hürriyetine kavuştuğu tarih 8 Kasım 1964'tür. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından geri kalan cezası affedilmişti.

Dr. Müfid Ekdal, Celal Bayar'ın 55 yıl doktorluğunu yaptığı süre içinde asırlık çınardan dinlediklerini "Tanıdığım İnsanlar-Yaşadığım Olaylar" kitabında yer vermiştir. Ancak yazmadıkları büyük bir ihtimalle dağ gibidir. Çünkü 55 yıla sığan hasta-doktor ilişkisi, yerini ihtimaldir ki sağlam bir dostluğa bırakmıştır.

Ekdal, Celal Bayar'ı Cemal Kutay sayesinde tanımıştı. Ancak öylesine bir dostluk kurulmuştu ki, onun kimleri sevip sevmediğini oturuşundan anlardı. Onun tabiri ile memnun olmadığı durumlarda konuşulanları "Buda heykeli" gibi sessizce dinlerdi. İttihat ve Terakki'nin muhasebe defteri de getirildiğinde aynı tavrını sürdürmüş ama kolay devlet adamı olunamayacağına da en iyi örneği vermişti:[80]

"Yine bir misafir elinde uzunlamasına siyah kaplı bir defterle gelerek ' Beyefendi bu defter İttihat ve Terakki'nin muhasebecisinin defteridir.' dedi. Bayar'a defteri uzattı. Defterin içeriğini ben de gördüm. Defterin bir tarafında son derece güzel düzgün yazılar ve karşısında da o harcamaların sayıları yazılıydı. Defteri getiren kişi:' Beyefendi bu defteri tutan muhasebeci aylık iki buçuk altın alırmış." deyince Bayar hiç ses çıkarmadı. Defteri elinde tuttu ve iade etti. Biraz sonra Cemal Kutay ve ben izin isteyip kalktık. Bizimle birlikte kalktı ve bizi bahçe kapısına uğurladı. Bu hareketi Cemal Kutay ile arasındaki dostluğun önemli bir göstergesiydi."

Ekdal'ı, ertesi günü Cemal Kutay arar:

"Sabaha karşı 03.00 sularında telefon çaldı. Arayan Celal Bayar'dı. Kutay, o muhasebecinin aylığı 2,5 altın değil, 3 altındı.' diyerek telefonu kapattı."

Aradan uzun yıllar geçmiş. Savaşlar görmüş, devletin en yüksek makamında bulunmuş ve demir parmaklıklar ardında her zorluğa göğüs germiş yorgun bir beyin. Defteri tanımak, muhasebecinin kim olduğunu ve en önemlisi ne kadar ücret aldığını bilmek...

Evet, gerçek bir devlet adamı olmak kolay değil...

Bayar, bu özellikleri taşıyan bir liderdi. Siyasi haklarını yeniden elde etmiş olmasına rağmen, teklif edilen senatörlük görevini kabul etmemişti. Ancak yaşamının sonuna kadar saygı gösterilen bir siyasetçi olmuş,

ikâmetgahı kendisini sevenlerle dolup taşmıştı. 22 Ağustos 1986 günü vefat ettiğinde 103 yaşındaydı.

CELAL BAYAR’DAN REŞİDE HANIM’A MEKTUPLAR

Celal Bayar cezaevinde tuttuğu günlükleri Yücel A. Demirel’in “Kayseri Cezaevi Günlüğü” isimli kitabı ile okurlara ulaşmıştır. Günlüklere Bayar’ın eşi Reşide Hanım’a yazdığı mektupların da eklenmesiyle ortaya sadece hatırat değil, Yassıada duruşmaları sırasında bilinmeyen ayrıntıların çıktığı bir yakın tarih eseri meydana gelmiştir.[81]

Bayar’ın mektuplarında inanılmaz bir nezaket görülür. Eşine “Hanım”, ”Hanımım” ve

“Aziz Refikam” diye hitap eder. Yapılması gerekenleri söylerken kullandığı ifadeden onun yaşamı boyunca hiç kimseye bir işini yaptırmadığını kolaylıkla anlayabilirsiniz.

Mektupların bazıları 5-6 sayfaya varan uzunluktadır. Ancak hiçbir zaman yaşadığı zorlukları uzun uzun anlatmaz. Demir parmaklıklar arkasında geçirdiği günlerde mahkûmlardan yöneticilere kadar büyük saygı gördüğü satırlarına yansır. Yalnız ailesinden değil, sevdiği dostlarından da maddi yardım görmüştür. Ama gerekli olanı kendinde bırakarak büyük bir bölümünü ihtiyacı olanlara dağıtacak kadar paylaşımcı olmuştur. Günlüğündeki 10 Mayıs 1962 tarihine şu notu düşmüştür: “Eczacıbaşı Ferit Bey’in gönderdiği bin lirayı çocuk mahkûmlara bayram hediyesi almak için sarf ettik. Kurban da alınacak. Ayakkabı alındı ve dağıtıldı. Çok sevindikleri bana ifade olundu.”

İşte o mektuplardan bazıları...

5 Ekim 1961/ Kayseri

Hanım,

Buradan bir telgraf çektim, bir de mektup gönderdim. Dün bir mektubunuzu aldım.

Teşekkür ederim.

Başımdan geçenlere rağmen sıhhatim yerindedir. Bu maddi kuvvet, vicdan rahatlığından ileri gelmektedir. Şimdilik bu bahsi kapatalım. İleride bütün tafsilatı ile tarih ele alacaktır. Şu kadarını söyleyeyim, kendim için üzüntüm yoktur. Benim için kimseye hiçbir dilek için başvurmayın. Böyle davranacağınızdan şüphe etmiyorum.

Eşyaları Yassıada’dan torba ve bavulla intizamsız doldurmuştum. İçlerinde elbiseler, evrakım ve gazeteler vardı. Bunları tasnif edersiniz. Talimat gereğince küçük bir çanta içinde çamaşır, yünlü gömlek gibi bazı şeyler almıştım. Feyyaz bana bazı şeyler göndermişti. Pijamalar için bir şey

söyleyemeyeceğim. Ancak, ben kapalı bir odada yalnız başıma yaşatıldığım için başkalarının eşyasının karışması zordur. Bakarsınız. Onlarındır. Adaya ilk getirildiğim zaman eşyasızdım. O vakit vermişlerdi. İade etmek istemiştim. Dursun demişlerdi. Onlar eşyalara karıştırmışlar. Geri veriniz.

Benim önümüzdeki kıl için bazı şeylere ihtiyacım olacaktır. Ancak durumum sarih değildir. Ankara'da yeni davalar başlayacakmış. Bizlere tutuklu elbisesi giydireceklermiş. Biraz bekleyelim. Gönderdiğiniz paraları geçen gün aldım. Arkadaşlara borcumu ödedim. Yassıada'dan üç yüz küsur bin yemek harcamamız varmış. İstedikleri zaman ödersiniz.

Nilüfer'in gayretlerini takdir ediyorum. Seni görmek, benim şiddetli bir arzumdur. Ancak görüşme şartları hiç müsait değil. Bu yüzden rahatsız olmanı istemem. Göreceğiniz manzaradan çok üzüntü duyacağınızı biliyorum.

Turgut bana mektup yazsın, neşriyatı toplasın.

İsteyen vefalı dostlarımız da mektup yazabilirler. Sizden de daha sık yazmanızı beklerim. Mektubumun kusuruna bakmayın, masamız henüz yok. Elde bu kadar yazılabiliyor. Herkese sonsuz selamlar.

10 Ekim 1961/Kayseri

Hanım,

3 Ekim 61 tarihli mektubunuzu ve paketi aldım. Verdiğiniz geniş bilgiden memnun oldum.

Sizden sık sık tafsilatlı mektuplar beklemekteyim. Ben de size, fırsat buldukça hayat hikâyelerimden bahsetmek niyetindeyim.

Bilhassa son günlerin tarihe olduğu gibi intikalini temine çalışacağım. Gazetelere hadiselerin yanlış aksettirildiğini işittim. Tabi üzüldüm. Hiç kimse, en ufak zaafa uğramamıştır. Bütün masum insanlar gibi metin ve kahramanca davranmışlardır. Şimdilik bu kadar...

Ben yeni hayatıma alıştım. Tahammüle karar verdikten sonra her şey kolaylaşıyor. Günler gelip geçiyor, sıkılmıyorum. İyilik olarak kaydedeceğim bir husus vardır. Sıhhiye Teşkilatı. Yani bize bakan doktorlar, hepsi insan kişiler. Şefleri de dahil şefkatle muamele etmesini biliyorlar. Benim oda arkadaşlarım Tevfik İleri'dir. Kendisini umumi bir muayeneden geçirmek için tam teşkilatlı bir memleket hastanesine götürdüler. Yine yanıma gelecek.

İleride daha fazla yazmak şartıyla selamlar.

18 Aralık 1961/Kayseri

Hanım,

11 Aralık 1961 tarihli mektubunuzu aldım. Kitaplarım hakkında bilgi veriyorsunuz. Kütüphanedeki kitapların adedini Özel iyi bilir. Benim hatırımda kaldığına göre kitap adedi 14 bine yaklaşmıştı. Şimdi bildikleri miktar 12.185'tir. Tetkik ettiriniz. Hangisi doğrudur. Göndermek istediğiniz Fransızca kitabı bekliyorum.

Bu mektubu acele, eski harflerle yazdım. Turgut'lara çoktan beri cevap yazamadım. Türkan'ın adresini de not ettiğim halde bulamadım. Turgut yılbaşında çocuklarının yanında olacaktır. İlişik mektubumu İsviçre'deki adreslerine acele gönderiniz.

Ben iyiyim. Gelecek sefere uzun ve yeni harflerle yazarım.

Selam ve hürmetlerimle...

14 Mart 1962/Kayseri

Hanım,

Mektubunu aldım. Fatma Leman da geldi. Bayram hediyesi şekerleri getirdi. Teşekkürler ederim.

Ramazanda rahatsız olduğunuzu, muntazam uyuyamadığınızı yazıyorsunuz. Ramazan gecelerini normal uyku ile geçirmek herhalde zordur.

Burada Dr. Ali Harputlu, benim sıhhatim ile ilgilenmektedir. Bana verdiği faydalı bulduğum ilaçları, kızı Fügen Hanımla size göndermiş bulunuyoruz.

Bu ilaçların terkibinde afyon vs. olmadığı için zararlı olmadığı temin edilmektedir, kullanabilirsiniz. Nilüfer'in de rahatsız olduğunu işittim, çok üzüldüm, geçmiş olsun.

Zavallı Kayseri, Ankara yollarında ve dairelerde meram anlatmaya çalışmaktan çok yoruldu.

İşlerimiz ne halde? Size ait olanları için ne yapıyorsunuz? Beni doğrudan doruya ilgilendiren davalar hakkında gazetelerin birbirini tutmayan haberlerinden sağlam bir netice çıkarmak mümkün olamıyor. Halbuki karar verip hareket tarzımı tayin etmek zorundayım. Sayın avukatlarımın geleceklerini bildirmiştiniz. Şimdiye kadar bekledim. İşlerimin umumi seyrinden malumat almak için yine de bekleyeceğim.

Size yazacak çok şeyim birikti. Fırsat buldukça yazacağım, hem de tafsilatlı olmasına dikkat edeceğim. Bunların başında sıhhatim meselesi gelmektedir. Peşin olarak söyleyeyim ki, esas olarak doktorların söyledikleri arızadan, ben hiçbir şey hissetmiyorum. Onlar da daha önce yazdığım gibi ilacı kesmişlerdir. Yalnız tansiyonum birkaç gün sabit bir

halde kaldıktan sonra, zaman zaman inip çıkmakta ve baş ağrısı yapmaktadır. Kayseri'nin yüksek rakımlı olmasından bu hal böylece devam edip gidecektir sanırım. Çünkü bu hususta yalnız değilim, yüze yakın tansiyonu bozulmuş arkadaşı vardır.

Selam faslı için görüyorsunuz yerim kalmadı. Kimleri düşündüğümü bilirsiniz. Hürmetlerimi, selamlarımı sıralarsınız.

Sevgi ve saygıyla gözlerinizden öperim.

9 Nisan1962/Kayseri

Hanım,

Bu hafta sizi çok bekledim. Geleceğinizi kati biliyordum. İntizarım boşa çıkınca çok üzüldüm. Bir haber alamayınca da kendimi şiddetli bir meraka kaptırdım.

Neden böyle oldu? Hâlâ bilmiyorum. Sıhhat ve sağlık haberinizi sabırsızlıkla bekler, gözlerinizden öperim.

3 Mayıs 1962/ Kayseri

Hanım,

Dün, avukatımız G.Başak'a bir telgraf çektim. Beni acele gelip görmesini rica ettim. Bu günlerde Ankara'da alınan yeni karar ve kanunlarla bizi ilgilendiren işlerinde, yeni bir istikamet alacağı tabidir. Halbuki ben, bunlardan habersiz yaşıyorum. Yalnız benim hakkımda tatbik olunan istisnai rejim yüzünden milletvekilleriyle dahi görüştürülmüyorum. Bu sebeple zaman zaman bunalıyorum. Herhalde avukatlarımla işlerimizi görüşmekten men etmezler, Başak Bey'in şu bir iki gün içinde gelmesini bekleyeceğim. Nilüfer söylemiştir, sıhhatim bildiğiniz gibidir. Cümleye selam, saygılar.

10 Mayıs 1962/kayseri

Hanım,

Gönderdiğiniz eşya ve ayakkabıyı aldım. Hepsi iyi... Hakikatli kızımız Armağan da Bursa'dan çorap ve havlu gönderdi. Rahat rahat kurban bayramını bekliyorum. Ayrıca yazmayacağım. Bayramınızı tebrik ederim. Hepiniz için bayram, neşe ve iyilik getirsin. Sizin, Nilüfer'in, çocukların muhabbet ve hasretle gözlerinden öperim. Akrabalara, doktorlara iyi dileklerle çok çok selamlar...

28 Mayıs 1962/ Kayseri

Hanım,

Mektuplarım seyrekleşti. Biliyorum, hatta üzülüyorum. Ama başka çare yok. Bu bayram bini aşan tebrik aldım. Bunları cevapsız bırakmak

istemiyorum. Geçen gün taahhütlü mektubunuzu aldım. Ben bu avize işinin ne evvelini ne de sonucunu biliyorum. Hediyedir denilince bildiğiniz gibi iadesini doğru bulmuştum. Bana şimdi verdiğiniz malumata göre, son hareketiniz isabetli olmuştur. Hiç olmazsa mal beyanı işinde nasıl eşyalarımıza kıymet tekdir ettikleri meydana çıkmıştır. 10 bin lira dedikleri avizenin tam değerinin 463 lira olduğu anlaşılmıştır. Demek ki, adamların hiç insafı yokmuş.

Yalnız yıkmak, yok etmek için uğraşmışlar. Benim de, sizden, Turgut ve çocuklardan malumat aldıkça hasretim yarı azalıyor. Bütün aileden mümkün olduğu kadar sık haber ve yazı bekleyeceğim.

Yavuz imzalı bir tebrik telgrafı almıştım. Cevabını vasıtanızla gönderiyorum. Adreslerini bilmiyorum. Benim için bu kadar yetişir sanırım. Hepinizin sevgiyle gözlerinden öperim.

10 Haziran 1962/Kayseri

Hanımım,

Mektubunuza cevap vermek için sizi fazla beklettim. Fakat ben de burada boş durmadım. Davalar için okudum, hazırlanmak için uğraştım. Daha da çalışmam lazım geleceğine kaniyim. Çünkü ortada verilmiş karar ve istikrar görmüyorum. Kimseye itimadım da yok. Kimse dediğim zaman mesuliyet mevkiinde bulunan kimseleri kastettiğimi tabi anlarsınız. Duruşmaların ne vakit başlayacağı malum değilmiş. Başladığı takdirde uysal hareket etmeyeceğim. Baştanbaşa düşmanlıktan, iftiradan hatta alçaklıktan başka bir şey olmayan isnatlarını millet muvacehesinde mahkeme yoluyla yüzlerine vuracağım. Bunun için de fazla hazırlanmaya gerek yok. Ancak bazı eksiklerim var. Bunları tamamlamak istiyorum.

Remzi Bey'in tahliye edildiğini gazetelerde okudum. Memnun oldum. Silahlandırma davasından tevkif müzekkeresinin geri alındığı anlaşılıyor. Anayasa Mahkemesinin buna ekseriyetle karar verdiğini bir gazetede okudum. Acaba muhalefet eden hakim üye kimdir veya kimlerdir? Nu bilmek istiyorum. Öğrenip bildirmenizi istiyorum. Bu davadan dolayı bende duruşmada bulunacağım. Her şeyi bilerek konuşurum.

Param kalmadı. Bana birkaç yüz lira gönderiniz. Bir de Nilüfer'in verdiği kalem işlemiyor. Kullanılması kolay pahalı olmayan bir dolma yazı kalemi yollayınız. Siz de ne yapacaksınız? Bana mütalaalarınızı ve yapacaklarınızı yazınız. Ankara'ya, Kayseri'ye gelmeniz zamanı yaklaşıyor. Hasretle gözlerinizden öperim.

24 Haziran 1962/ Kayseri

Hanım,

Mektubu ve emanet olan iki bin lirayı aldığımı yazmıştım.

Bu mektubu, Nilüfer’e yetiştirmek için yazıyorum. Burada tahmin edersiniz ihtiyacını söyleyemeyen ve çok zaruret çeken arkadaşlarımız var.

İki bin lirayı, bu işlerle meşgul olan iki arkadaşım hemen dağıttılar. Bildirdiğiniz diğer emanet için hazırlandılar, gelirken getirirsiniz. Ben de sizi görmeyi çok istiyorum. Geleceğiniz haberini müjde olarak kabul ettim. Avukatlar ve dava için Nilüfer’e söylediklerimi elbette size anlatacaktır. Gözlerinizden öperim.

19 Aralık 1962/ Kayseri

Aziz Refikam,

Sizden mektup beklemekte devam ediyorum. Bu husustaki müşkülatınızı biliyor, sizi mazur görüyorum. Fakat yine de intizardan ve intizarın üzüntüsünden kendimi kurtaramıyorum. Çünkü maruf tabiri ile mektubunuzu okumak, sizinle yan yana görüşmek oluyor.

Avukat Yılmaz Bey hediyeler hakkındaki ilamı, bana gösterdi. Sizlere bir sürü yeni işler zuhur etti demektir. Yorulacaksınız ama başka çaremiz yoktur.

Yılbaşında sizi göreceğimden memnuniyet duymaya başladım. Burada yalnızlık koymaya fazla tesir yapmaya başladı. Gerçi sabır ve tahammülüm kırılmış değildir. Buranın, işkenceden cesaret olsa da haline usulüne alıştık. Sizi yakınımda görürsem mukavemetim artacak, tesellim daha kuvvetli olacaktır. Geçen gün hapishane postacısı 500 lira getirip verdi, aldım. Nilüfer’den, Ahmet Bey’den mektup alıyorum. Eksik olmasınlar, beni işlerimizden haberdar ediyorlar. Çeşme inşası için beş bin lira gönderilmesi haberine fazlasıyla sevindim. Bu hususta mahkeme denilen topluluğun gaddarlığını unutamıyorum. Ne kadar caniyane bir hüküm... İdam kararlarını hazmedemiyorum. Fakat bu adi insafsızlığı ancak kalbim sızlayarak hatırlıyorum. Bereket “vicdan-ı milli” her hakikati biliyor.

Turgut’tan mektup aldım. Cevapta gecikmesi işinin çokluğuna bağlı imiş... Ne yapalım canı sağ olsun. Atilla’dan gelen mektuba çok sevindim. Demirtaş ve Atilla’yı demek çok özlemişim. Askerlik işlerini kendilerine bildirmenin yolu bulunsa çok iyi olur. Adres bildirmemişler.

Hasretle gözlerinizden öperim, aziz refikam.

Not. Yılbaşında geçen sene olduğu gibi iki doktora tarafınızdan hediye göndermek iyi olur. Bu yıl müdüre de gönderiniz. Bu da terbiyeli ve insaflı bir insandır.

22.12.1962

Aziz Refikam,

Geçen gün yazdığım mektuba ektir. Sizden yılbaşı için bazı kimselere yılbaşı hediyesi istemiştim. Hediye verilecek bir hayli kimse varsa da bunların bir kısmını önümüzdeki bayrama bırakmak istiyorum. Evvelce yazdığım üç zattan başka karı koca eczacılar vardır. Buraya geldiğiniz günden beri bizimle alakadar olurlar. İlaç vesaire taşırlar, karşılığında bir şey almazlar. Bir de bana pastacı bir bey her gün tuzsuz hususi ekmek imal edip göndermektedir. Bu da karşılığını kabul etmiyor. Şu halde bu üç zata münasip bir yılbaşı hediyesi vermek istiyorum. Siz, bu üçü beş altıya çıkarırsanız, ayrıca memnun olurum. Herkese selamlar, hasretle sizi bekliyorum. Gözlerinizden öperim.

Evet, bu Celal Bayar'ın eşine yazdığı son mektuptu. Reşide Hanım büyük bir ihtimalle eşinin tüm istediklerini tedarik edip yola çıkmıştı.

Ama ne Reşide Hanım'ı, ne de bavulundaki yılbaşı hediyelerini görecekti.

BİLGİLER- BELGELER

KADIN TARİHİNDEN NOTLAR

31 Ağustos 1900: İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın aylık bülteninde Sivas ve kazalarda yaklaşık 10.000 dokuma tezgâhı olduğu, kadın işçilere 20 para ile 1 kuruş arasında ücret ödendiği belirtildi.

16 Haziran 1903: Müslüman Türk kadınları fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başladı. Cibali Sigara Fabrikası'nda kadın işçilere sataşıldığına dair ele geçen bir belgede Fatma isimli bir kadının adı kanıt olarak gösterildi.

19 Aralık 1904: Çıkan bir kanunla yatılı Kız Sanayi Mektebi'ne gündüzlü öğrenci alınması esası getirildi.

24 Mart 1906: Müdürlüğünü Şefika Hanım'ın yaptığı Alem-i Nisvan Dergisi yayın hayatına başladı. Haftalık ve resimli çıkan dergi İsmail Gasprisnki'nin çıkardığı Tercüman Gazetesi'nin ilavesi olarak verilmekteydi. Derginin yazı işleri müdürü İsmail Gasprisnki'nin kızı Şefika Hanım'dı.

21 Kasım 1907: Trabzon Rusumat Nezareti'ne yapılan bir ihbarla Trabzon Gümrüğü'nde kadınlar aracılığı ile kaçak eşya kaçırılmakta olduğu haberi verildi. İhbarda Hadide isimli Osmanlı vapurundan çıkan dört kadının üzerlerinde dört tabanca ile çok sayıda kurşun yakalandığı belirtiliyordu. Bu ihbar üzerine gümrüğe kadın kolcu atanmasına karar verildi.

26 Şubat 1908: Trabzon Gümrüğü'nden kadın kolcu atanmasına dair padişah iradesi çıktı. Aylık 250 kuruş maaşla gümrüğe kadın kolcu atandı.

13 Eylül 1908: Türk ve Ermeni kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi kuruldu.

30 Kasım 1908: Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi İstanbul Gülhane Seririyet Hastanesi'nde "Hilal-i Ahmer Hıdemat-ı Fahri Dersleri "adı ile dershane açtı. Eğitim için Asaf derviş Paşa ve Refik Münir Bey'in görevlendirildi.

2 Şubat 1909: Kastamonu İnas Rüşdiyesi'nden emekli olan Hafız Zeliha Hanım, Deveciler Camii'nde yapılan hafız toplantısında duadan sonra kürsüye çıktı ve 3.Ordu'daki askerlerin kışlık ihtiyaçlarını anlatarak yardım istedi.

7 Nisan 1909: Meclis-i Mebusan'da Tatil'i Eşgal Kanun Layihası görüşmeleri sırasında, Erzurum Temsilcisi Vartkes Efendi kadın işçilerin

zor koşullar altında çalıştırılması ile ilgili şu konuşmayı yaptı:“Bazı yerlerde kadınlar bile çalışıyor. Hatta hamile oldukları vakit bile, erkekler gibi, on on iki saat çalışmak mecburiyetindekalıyorlar. Çocuklarını evlerini terk ederek mütemadiyen çalışıyorlar.”

12 Nisan 1909: Beyazıt’ta Midhat Paşa’nın akrabası Cemal Bey’in himayesinde Ana Mektebi açıldı. Kurucularının arasında İsmet Haydar Hanım’ın bulunduğu mektepte ev idaresi, biçki-dikiş, sağlık, çocuk büyütme, aile muaşereti, alaturka ve alafranga müzik, edebiyat , beden eğitimi ve resim dersleri okutulmasına karar verildi. Ana Mektebi’nin asıl amacı “çocukları harap eden asıl analarından alıp yetiştirmek“idi. 7 yıllık eğitimden sonra başarılı olan öğrenciler bakanlık tarafından ödüllendiriliyordu.

18 Eylül 1909: Basında, sokakta açık saçık dolaşanların Dahiliye Nezareti tarafından takibata alınacaklarına dair haber çıktı.

11 Eylül 1911: Hükümetin gayrimüslim kızları bir aylık öğrenim için Avrupa’ya yollaması ve bu haktan Müslüman kızları yoksun bırakması basında şiddetle eleştirildi. Duygularını “Avrupa’ya Talebe İz’amı” başlıklı yazısında dile getiren Mehmet Hadi Bey:” İlim Çin’de olsa bile gidiniz diyen İslam’a rağmen, biz kızlarımızı değil Çin’e burnumuzun dibindeki Avrupa’ya bile yollayamıyoruz.” dedi.

28 Mart 1912: Hüseyin Kami, Zekâ Dergisi’ne yazdığı “Kadınlığın Mevkii” başlıklı yazısında kadın eğitimine ayrılan ödeneğin yeterli olmadığını belirtti ve konu hakkında şu bilgileri verdi: “Toplam1.600.258.000 kuruş olan Osmanlı devlet vergilerinin %67’sini erkekler , %33’ünü kadınlar ödemektedir. Oysa resmi istatistiklere göre, hükümetin kız okullarına 1.328.600 kuruş, erkek okullarına 56.905.060 kuruş harcadığı anlaşılmıştır. Aradaki farkın ne kadar büyük olduğu ortadadır. “

7 Nisan 1913: Malumat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyeti kuruldu. Melek Hanım tarafından kurulan cemiyetin amacı kadınlar arasında yerli malı kullanımını teşvik etmek ve yerli üretimi yaymaktı.

9 Mayıs 1913: Fransız Telefon İdaresi’nde çalışmak üzere başvuran Bedra Osman ve dört arkadaşının Fransızca ve Rumca bilmedikleri gerekçesi ile işe alınmamaları Kadınlar Dünyası Dergisi’nde şiddetle eleştirildi. Telefon idaresi bir süre sonra kendilerine hakaret edilmediklerini açıklayarak 7 kadın memuru işe aldı.

İşe başlayan kadın memurlar:” Hamiyet Derviş, Bedia Şekip, Bedra Osman, Mediha Enver, Refika Mustafa, Semiha Hikmet ve Neziha Mustafa Hanımlar idi.”

12 Mayıs 1913: Emine Seher Ali Hanım Kadınlar Dünyası Dergisi’ne yazdığı “İş Görebiliriz” başlıklı yazısında, kadınların bir araya gelerek tasarruflarını birleştirmelerini ve bir iş sahibi olmalarını önerdi.

16 Haziran 1913: Kadınlar Dünyası’nın yazarlarından Atiye Şükran, ticaret yapmak için çok paraya gerek duyulmadığını belirterek kadınlara şu öneriyi yaptı: “250 mecidiye ile 10 kadın bir araya gelerek içlerinden birini reise seçebilir. Birinci defada 2’şer mecidiye verilebilir ve altı ay müddetle bu para toplanabilir.” Atiye Şükran örnek olarak kendisini gösteriyordu. Böyle bir şirkete sahip olduğunu ve matbaa işiyle uğraştığını da ilave ediyordu.

21 Şubat 1914: Üniversitelerin konferans salonlarında açılan hastabakıcılık kursları kadın basını tarafından desteklendi. Açılan kurslar saray tarafından da takdirle karşılandı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti fahri başkanı Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, Kadırga hastabakıcılık kursunu bitirenlere diplomalarını bizzat kendisi vererek takdirlerini de bir konuşma ile dile getirdi.

6 Ağustos 1914: Biçki Yurdu ilk mezunlarını verdi. Darülfünun Konferans Salonu’nda düzenlenen bir törende diplomalarını alan terziler bir mankene 40 dakikada bir korsaj, bir etek ve bir manto dikerek hünerlerini sergilediler. Biçki yurdu Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti tarafından İstanbul Çiftesaraylar Caddesi 21 numarada özellikle yoksul Türk kızlarına terzilik öğretmek amacıyla kurulmuştu. Yeni tekniklerle terziliğin öğretildiği dernekteki öğrencilere yardımcı olmak üzere Behire Hakkı Hanım dört biçki kitabı yayınlıyordu. Behire Hakkı Hanım hizmetlerinden dolayı Maarif ve Sanayi nazırları ve Ziraat Nazırı tarafından “Üçüncü rütbeden Maarif Nişanı “ile ödüllendirildi.

10 Mayıs 1915: İktisadiyat Dergisi’nde kadın işçi arandığına dair bir ilan yayınlandı. İlanda Beyazıt, Fatih, Beyoğlu ve İzmir belediyelerinde temizlik veya inşaat işlerinde çalışacak kadınlara 300 kuruş maaş verileceği belirtiliyordu.

11 Ocak 1918: Silah altına alınan erkeklerden boşalan ticaret sahasını doldurmak için kadınlardan oluşan yeni bir esnaf takımı “Bir Kadın Tüccarlar Pazarı” açıldı. Vakit Gazetesi verdiği haberde konu ile ilgili şu bilgileri verdi:” Bu kadınlar Mudanya-İzmir yoluyla İstanbul’a

getirebildikleri eşyayı Galata Rıhtımının arkasında teşhir ederek, burasını bir pazar haline koymuşlar.”

8 Şubat 1918: Vakit Gazetesinde çıkan bir ilanda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından İstanbul’da oluşturulan I. Kadın İşçi Taburu için 18-30 yaş arası güçlü, namuslu, kucakta taşınır çocuğu olmayan hanımlar alınacağı bildirildi.

5 Ekim 1918: Meclis-i Vükela kadınların tıp, dişçilik ve eczacılık öğrenimi yapmasına izin verdi. Karar 4 gün sonra Sıhhiye Nazırlığı’na bildirildi. Haber kadın basınında sevinç yarattı.

20 Kasım 1918 : Kadıköy kadınları adına gazetelere bir yazı gönderildi ve hükümet adına Meclis’te söylenen :‘ Yenik düştük, istediklerini yaparlar.’ sözü şiddetle eleştirildi. Yazıda: ‘ Milli haklarımızı ve ismetimizi muhafaza edecek hükümet ve erkek yoksa biz varız! ‘ denildi.

20 Şubat 1919: Osmanlı Sosyalist Partisi kuruldu. Kadın ve çocukların ağır işlerde ve gece çalıştırılmalarının yasaklanması, çalışma yaşının kız çocuklarda 16 olması maddeleri de tüzüklerinde yer aldı.

“KUL”LUKTAN “BİREY”E GEÇİŞ

İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezlerinden biri Selanik’ti ve kadın faaliyetlerinin de Selanik’ten başlaması olağandı. Çünkü cemiyet üyeleri bu anlamda çevresindeki kadınların örgütlenmesi yolunu açmışlardı. Bu dönemde ilk kadın hareketlerindeki öncü isimler incelendiğinde çoğunluğun bürokrat ve paşa kızlarından oluştuğu görülür.

Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa’nın kızı Nadire Hanım bu isimlerden biridir. Selanik’te kurulan “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi”nin faaliyetleri oldukça geniş kapsamlıdır (13 Ekim 1908). Zekiye Hanım’ın başkanlığını üstlendiği dernek üyeleri topladıkları eşyaları yoksul kadınlar için oluşturdukları “Şefkat Pazarları”nda satmışlar ve elde ettikleri geliri ihtiyaç sahiplerine dağıtmışlardı. Nişantaşı Milli İnas Mektebi de Şefkat Pazarlarından kazanılan 350 lira ile kurulmuştu. Daha sonra İstanbul, Konya, Samsun ve Edirne’de de şubeler açacaklardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti gelişmek için şubeler, kadınlar da yardım için dernek açıyorlardı. Şubat 1908’de “Kırmızı-Beyaz Kulübü” kurulmuştu. JönTürk’lerin renklerini taşıyan kulübün amacı kadınların aydınlanmasını sağlamaktı. Aydınlanmanın bir yolu da okumaktı ve kulüp bu amaç için büyük bir kütüphane açmıştı. Kulüpte konferanslar düzenleniyor, kadın konulu eserlerden çeviriler yapılarak gazete ve dergilerde yayınlanmasına çalışıyorlardı. Ayrıca resim ve nakış dersleri de kulübün faaliyetleri arasındaydı.

Ayşe Zekiye Hanım’ın kurduğu Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ise kız okullarına yardım amacı için kurulmuştu (10 Kasım 1908). Emine Semiye Hanım da Edirne’de “Hizmet-i Nisvan Cemiyeti”ni faaliyete geçirmişti. Askerlere yardım ön plandaydı. İttihat ve terakki Cemiyetinin himayesinde kurulan Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti’nin başkanı Naime Yusuf Hanım’dı. Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti Fatma Pakize Hanım tarafından, Yunan Savaşı’nda yaralanan askerler için faaliyete geçen Cemiyet-i İmdadiye ise Fatma Aliye Hanım tarafından kurulmuştu.

Balkan Savaşı sırasında Kadırga’da açılan gönüllü hemşire kursları ile hastabakıcı açığı kapatılmaya çalışılmıştı. I.Dünya savaşı sırasında kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bu alanda büyük özveri ile hasta ve yaralı askerlerin tedavisinde görev yapmıştı. Bu da daha sonra kızlara Tıp eğitimini yolunu açacaktı. Talat Paşa kadınların hekimlik yapmalarını öneriyor ve gerekçelerini de şöyle açıklıyordu:

“Savaşta verilen hekim kaybının çokluğu nedeniyle büyük bir hekim açığı vardır. Doktor sayısını arttırmanın tek yolu kadınlara da tıp tahsili imkânı vermektir.”

Emine Semiye Hanım’ın Selanik’te açtığı “Yadigâr Terakki Mektebi Yalılar Şubesini, Bakırköy ve Beşiktaş Akaretler’de açılan İttihad-ı Osmani İnas Mektebi (1914) takip edecekti.

Teali-i Nisvan Cemiyetini Halide Edip Hanım (Adıvar) faaliyete geçirmişti. Cemiyetin başlıca amacı kadınları toplumsal hayata hazırlamaktı. Kadınlar özgüvenlerini kazanmaya başlamışlardı. Okul ve derneklerin bir biri ardına açılması eğitim konusunu sürekli gündemde tutuyordu. Biliyorlardı ki, kız çocuklarının bilgi ve kültürlü olursa ileride iyi bir aile kadını olacak ve çocuklarını da aynı kültürle büyütecekler.

Süleyman Paşa’nın kızı Sabiha Hanım, Nezihe Muhittin Hanım’ın öncülüğünde kurulan Esirgeme Derneği (1909), ikinci şubesini 1912 yılında açmıştı. Aksaray’da bulunan İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine maddi ve manevi yardım etmek, şehir kızlarını yetiştirmek ilk amaçları idi. Balkan Savaşı sırasında Şişli Hastanesinde 300 yataklı bir bölümü faaliyete geçirmişler, her türlü gıda temininin yanı sıra cerrahi aletleri de temin etmişlerdi.

Kurulan cemiyetler arasında üyelerinin erkek olmasının yanı sıra Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulması açısından “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi” önemlidir. (1916) Savaş bütün hızı ile devam ederken bu alanda önderlik etmesi Enver Paşa’nın kadına erdiği önemi gösterir. Eşi Naciye Sultanın himayesindedir ve üyeler Harbiye Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Bey, Dava vekili Mehmet Arif, İstanbul Mebusu Salah Cimcoz, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza Bey ve Dava Vekili Mehmet Selahattin Bey’dir. Kadınlara iş imkânı sağlamak, savaş yetimi çocuklara bakmak ve kadın işçileri evlendirmek faaliyetleri arasındadır.

Ancak zamanla başvurular çoğalıyor, talepleri karşılamakta zorlanan cemiyet ilginç bir uygulama başlatıyordu. Osmanlı ordusuna bağlı kadınlardan oluşan bir işçi taburu oluşturmak... Çalışmalar başlamış, tabur 17 Eylül 1917 günü kuruluşunu resmileştirmişti. Kısa bir zaman içinde 149 kadın işçi kayıt yaptırmıştı. Vakit Gazetesinde çıkan bir ilanda da “İstanbul’da oluşturulan I. Kadın İşçi Taburu için 18-30 yaş arası güçlü, namuslu, kucakta taşınır çocuğu olmayan hanımlar alınacağı” bildiriliyordu. Üç gün sonra gazete I. Kadın İşçi taburunda görev alacak kadınların

maaşlarını da açıklamıştı:“Tabur kâtibesi 600 kuruş, bölük kâtibeleri 500 kuruş, tabur iaşe memuresi 600 kuruş, bölük başı 600 kuruş, takım başı 400 kuruş, hastabakıcı 300 kuruş, terzi 500 kuruş, işçiler 250 kuruş...

Tarım alanında da ihtiyaç vardı, yol inşaatında da...

Cemiyette çalışmak isteyen şehir kadınları için İstanbul’un üç bölgesinde faaliyete geçmişti. Her bir şubede 10.000 işçi çalıştırılması kararlaştırılmış, 19 günde 11.000 kadın başvurmuştu. Bir yıl sonra cemiyetin faaliyeti İstanbul’u aşmış, ülke çapında çalışan kadın sayısı bir yılda 60.000e ulaşmıştı. 1913 yılında gıda sanayinde çalışan 4281 işçiden 1144’ü kadındı. Bir başka yoğunlaştıkları alan tütün imalatıydı. Toplam 2109 işçinin 1056’sını kadınlar oluşturuyordu. Ancak kadınlar özellikle yol çalışmalarında başarılı olamamışlardı. Çünkü üstlendikleri işler el arabası ile taş ve kum taşımak, toprak düzeltilmesi ve hendek açılması gibi ağır işlerdi. Bu nedenle cemiyetin faaliyete geçirdiği işçi taburları kısa zamanda kapatılmıştı.

16 Haziran 1913 günü, Kadınlar Dünyası’nın yazarlarından Atiye Şükran, ticaret yapmak için çok paraya gerek duyulmadığını belirterek kadınlara şu öneriyi yapmıştı: “250 mecidiye ile 10 kadın bir araya gelerek içlerinden birini reise seçebilir. Birinci defada 2’şer mecidiye verilebilir ve altı ay müddetle bu para toplanabilir. Ben öyle bir şirkete sahibim ve matbaa işi ile uğraşıyorum.

Fatma Nefise Hanım ise Galata’da bulunan Müşterek Han’da maden işleriyle uğraşmak üzere İş Yurdu’nu kurmuştu.(1913) Kadınların maden işlerine el atması bununla sınırlı kalmayacak, şair Celal Sahir’in annesi Fehime Nüzhet Hanım ‘da 10.000 Osmanlı lirası sermaye ile” Haymana Siyah Kehribar Madeni İşletme Şirket-i Milliyesi”ni kuracaktı. Merkezi Cağaloğlu’nda bulunan şirket 5 liralık 1500 adet tam, 2,5 liralık 1000 adet yarım olmak üzere 2500 hisseden oluşmuştu.

Ancak savaş sırasında askere alınan erkek memurlar yerine göreve getirilen kadınların terhisler sonucu işten çıkarılmaya başlamıştı. Ağı eleştirilerden biri de İnci Dergisinden geliyordu:” Birçok memurelerin işlerine son verildi. Evvela Kadıköy Sultanisi erkeklerle kadınların bir yerde çalışamayacağı vesilesiyle mektepte bulunan kadınlara yol verdi. Bir müddet sonra da Ziraat Bankası’ndaki memurelere yol verildiğini öğreniyoruz. Hele bankada memurelerin işten el çektirilmelerini icap eden sebep gayet gariptir. Bu sebebi sütunlarımıza geçiremeyiz. Fakat kadınlarımızın böyle manasız sebeplerle haklarının gasp edilmesini doğru

göremeyiz. Kadınlarımız, genç kızlarımız şimdiye kadar girdikleri işlerde daima muvaffak olmuşlardır. Bu başlanan işi idame etmek hepimizin borcudur.”

Çalışan kadınlardan biri de Feride Hanımdı. Ancak onun çalışma alanı farklıydı.

“PEÇEMİ ATTIM, GİŞEDE PUL SATMAYA BAŞLADIM”

İttihat ve Terakki döneminde kadınların aydınlanmasına en iyi örneklerden biri de Feride (Berkmen) Hanım’dır. 31 Mart Olayından önce Mithat Paşa’nın kızı Memduha Hanım ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin çalışmalarında yer almış ve gelişmesinde pay sahibi olmuştu. Bu nedenle dönemin önemli isimleri ile bir araya gelme imkânı bulmuştu. Cemal Paşa da bunlardan biriydi.

Savaşın başlaması, erkeklerin cepheye gitmesi ile her alanda çalışan bireye ihtiyaç başlamıştı. Dönemin okuyan ve çevresinde saygı gören kadınlarından Feride Hanım, Cemal Paşa’nın önerisi ile işe başlayanlar arasında yer alacaktı. Posta Ve Telgraf Nazırı Oskan Efendiye bir mektup yazmış, iş başvurusu için gelen hanımın kabulünü istemişti. Feride Hanım’ın başvurusu kabul ediliyor, İstanbul Postanesinde işe başlıyordu. İlk gününü şöyle anlatacaktı:

“Ertesi günü yıllardır sırtımda taşıdığım çarşafla peçeyi atıp arkama bir manto ve başıma beyaz bir örtü alıp, gişede pul satmaya başladım.”

Gişeye işlem yaptırmak için gelenlerin hayretle baktığı ve ilk zamanlar kabullenmekte zorluk çektiklerini de belirten Feride Hanım’ın çalışmaları daha sonra da devam etmiş, Ankara’daki öğretmenliği sırasında öğrencilerine sadece bilgi değil, aydın olmanın faziletini de aşılamıştı.

MUHARRİRE HANIMLAR

Bireysel çalışmaların yanı sıra seslerini duyurabildikleri en önemli alan basındır. Ve görülür ki, bu alanda yer alan kadınlar yazıları ile kadınları aydınlatmaya çaba verir.

"Terakki Dergisi" 28 Haziran 1869'da yayınlanmaya başlamıştı. Kadınlar için ilk sürekli yayın özelliği taşıyan derginin iç kapaktaki ismi "Terakk-i Muhadderat" olarak geçiyordu.

Kadınlar için Sahibinin de yazarlarının da kadın olduğu ilk yayın "Şükufezar"dır. Çiçek Bahçesi anlamını taşıyan dergiyi çıkaran Arife Hanım, "Mecmua-i Fünun'u yayın hayatına geçiren Maarif Nazırı Münif Paşa'nın kızıydı. "Bize saçı uzun, aklı kısa diyen erkeklere bunun aksini ispat edeceğiz. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, çalışma ve iş görme yolunda sebatla adımlarımızı atacağız." diyen Arife Hanım'ın Seher Hanım ve Münire Hanım da yer almıştı.

"Hanımlara Mahsus Gazete" yayın kadrosunun kadınlardan oluştuğu tek gazetedir. 1 Eylül 1895'te ilk sayısını okurlarına sunan gazetede bir tek erkek ismi geçer. O da imtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmet Tahir Bey'dir. Müdireliğini ise eşi Fatma Şadiye Hanım yapmaktadır. Gazetenin yazarlarından Fatma Aliye Hanım, Nigar Hanım, Makbule Leman Hanım ilk sayısından itibaren dönemin kadınlarını aydınlatan yazıları ile dikkati çeker. Hasılatının yüzde beşini gelinlik ve kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak vermeleri ile bir ilke de imza atarlar. Makbule Leman Hanım Beşiktaş'taki konağını kız okulu haline getirmiş, öğrencilere Farsça ve Osmanlıca dilbilgisi dersleri vermişti. Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesinin bastığı ikinci kitap Makbule Leman Hanım'ın "Ma'kes-i Hayal" isimli eseriydi. Meşrutiyet'in ilanından iki ay sonra çıkan "Demet" yedi ay yayınlanmıştı. Halide Salih, Ulviye Hanım, İsmet Hakkı Hanım ve Nigar bint-i Osman yazarları arasındaydı. Tahsili sırasında Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rumca öğrenen Nigar Hanım, piyano ve resim dersleri de almıştı. Sadece Demet'te değil, dönemin çeşitli kadın dergilerinde yazılar yazmıştı. "Niran" isimli şiir kitabı Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesinin bastığı ilk kitaptır. "Mehasin" bu dönemde çıkan en uzun ömürlü dergiydi.

Aynı dönemlerde Selanik'ten bir "Kadın" sesi yükselecektir. 1909 Mayısına kadar 30 sayı yayınlanan Kadın dergisinde Seniha Hikmet, Pakize Seniyye, Zekiye ve Ayşe İsmet Hanımlar vardır. Zekiye Hanım aynı

zamanda “Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvan Cemiyeti”nin başkanıdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilkelerinden olan kız okullarının çoğaltılması üzerinde durur. Kadınlar için bir sanayi atölyesi kurulması için büyük katkıda bulunur ve yazdığı “Bir Pederin Hatası” isimli romanının gelirini de bu kuruma bağışlar.

“Kadınlar Dünyası” ise kuruluşundan itibaren kadın hukukunu savunması ile tanınmıştı. Tıpkı Şükufezar gibi sahibi ve yazarlarını tümü kadılardan oluşmuştu. İmtiyaz sahibi Nuriye Ulviye (Mevlan) Hanım, mesul müdürü ise Emine Seher Hanım’dı. Yazarları arasında bulunan Aziz Haydar Hanım ailesinin tek çocuğu idi ve baba adını korumak için evlendiğinde soyadını değiştirmemişti. Kadınların ekonomik bağımsızlığı için yazdığı sert yazılarla hayli ses getirmişti. “Evet, şimdiye kadar ezildik, ezildik ve bu ezilmemizin başlıca sebebi de maişetimizin yalnız erkekler tarafından temin olunmasıdır. Eğer biz de çalışmış olsaydık, eğer biz de kazansak, bu kadar aciz olmazdık.” diyor ve bu çabalar sonrasında kurulan telefon şirketinde kadınlar işe alınıyordu. Aziz Haydar Hanım Erenköy’de bir kız okulu açılması için mücevherlerini bağışlamış, eğitimli anneler yetiştirmek amacı ile “Ana Mektebi” de kurarak idaresini de üstlenmişti. Meşrutiyet’in ilan edildiği zaman Mefharet Dergisi de bu coşkuyu “Yaşasın Millet Meclisi” manşetini atarak paylaşacaktı. Böylece kadınlar ilk kez Meclisi Mebusan değil, Millet Meclisi deyimini kullanıyordu (23 Temmuz 1908).

CAVİD BEY’İN CEZAEVİ MEKTUPLARI

Cavid Bey, cezaevinde bulunduğu dönem içinde eşi Aliyye Hanım’a her gün mektup yazmış ve yaşadıklarını anlatmıştı. Satırlarında kimi zaman hasret, kimi zaman da şikâyet vardı. 34’ncü mektubu oğlu Osman’a olan özlemini dile getiren satırlarla doluydu:

“... Yemekleri yine hafif yiyorum. Dün peynirsiz bir makarna ile kuzu külbastı... Pek az. Osman’ın yediği kadar... Bu günde öyle yapacağım. Saat iki ile üç arası vardı. Dışarıda ellerimi yıkıyordum. Kumandan şehirden geliyordu. Beni görünce hemen elindeki paketten bir mektup çıkarıp verdi. Kerelerce okudum. Akşam da pencerenin yanında mehtaba karşı yine ve tekrar okudum. Yatarken de lambanın ışığında okudum. Bu mektubunda 14 Ağustos’tan bahsediyorsun. Bir aydan beri benim zihnim daima bununla meşguldür. Bu ayrılık hepsinden acı gelecektir. Fakat düşünüyorum ki mahkemenin o vakte kadar devam etmesi için bir sebep yoktur. Beraat edersem, 14 Ağustos’tan evvel senin yanında olurum. Gece tine fevkalade bir mehtap vardı. Bir aydan beri ilk defa Ay’ı gördüm. Hem bütün azamet ve ihtişamı ile. Pencerenin iki kanadını da açıp yarım saat ona baktım. Bu güzelliğe zindan penceresinden bakmaya mecbur oluşumu ve sonra... Burasını söyleyemeyeceğim. Çünkü yine gözlerim boşanacak. Ay gittikten sonra karşıki tepeden Osmancığın yıldızının doğmasını bekledim. O, diğerlerinden biraz geç görünüyor. Nihayet, Ay’ın küçük kardeşi gibi parlak ışığını belirtti. Pencereyi kapayıp yattım. Bugün Osman’ım yirmi birinci ayını dolduruyor. Bahçede birlikte resim çıkaracaktım. Benim yerimi, yavrucuğun yanında sen doldurursun. Senin nihayetsiz şefkatinin kanatları bana kafi gelir. Ruhumun bütün temennilerini sizlere gönderiyorum.”

Ertesi günü yazdıkları değişmemiştir (35’nci mektubu). Onlara duyduğu özlem satırlara dökülür:

“Dün okuyacak hiçbir şey yoktu. Geceye kadar da kumandanı görmedik. Mektubunun cevabını yazdım. Müthiş bir sinek mücadelesi yaptım. Evvelki akşam aldırdığım kötü sinek kağıdına iki tane daha ilave ettim. Her birini koğuşun bir tarafına koydum. Yemek rafı, masa, yatak yirmi dört saatte saydım 300 tane yakaladı. Şu pencerenin kırık camı olmasa, bunlardan kurtulacağım. Ama vakit geçirmeye de yarıyor. Sıkıldıkça, kaç tane tutulmuş diye gidip sayıyorum. Sabunlu suya dalıp ölenler de var. Bazen de bana yaptıkları ezayı unutarak çırpınan zavallılara acıyorum. Gidip kurtarmak istiyorum. Sonra vazgeçiyorum. Yatağın öteki

tarafına geçtiğimden beri pireler de azaldı gibi geliyor. Dün bütün gün Osman'la meşgul oldum. Fotoğrafçının Pazar olduğu için ya, ikinci vapur ile gelmiş olacağını, o geldiği zaman Osman'ın gezmekte olduğunu, sonra resminin çıktığını, kendisinin oyalatıldığını, belki de 'Baba için, baba için,' denildiğini, düşündüm. Nihayet Osman'ın güzel çehresi, belki seninki de beraber tebessüm ediyordu. Fakat bunu almak için bir hafta bekleyeceğim. Ne kadar uzun... Üç ay sonra iki yaşında delikanlı bir oğlumuz oluyor. Koşacak, atlayacak, anne ve babasına ne nazlar yapacak. Açılan lisanı ile neler söyleyecek. Sesleri ile evin içini nasıl çınlatacak. Annesinin feryatları hâlâ kulağımda... Kendisinin de kanlı bir et parçası gibi cansız bir halde doktorların elinde sallandığını görüyorum."

Cavit Bey, sonraki iki mektubundaki en önemli satırları bulduğu bir gazete ile ilgilidir. Okumak ile bakmamak arasında gidip geldiğini, sonra da dayanamayıp okuduğunu yazar. Belli ki kötü bir haber duymak istememektedir. 3?'nci mektubunda anlaşılır ki oldukça sıkıntılı bir gün geçirmiştir:

"Bir çift lakırdı edememek ne fena şey... Önüme bir kâğıt parçası koyup, üstüne hendese şekilleri çiziyorum. Çocuk gibi oynuyorum. Yatıyorum, uyuyamıyorum. Uyusam bu kez gece ne yapacağım? Sinekler de rahat bırakmıyorlar. Kâğıtların üstü simsiyah oldu. Artık saymak imkânı da yok. Beş altı yüzü geçti. Akşam yemekte de sinirlendim. Dışarıda ne ispirto, ne de kömür var. Nihayet biri bulunabildi. Gidip bir yerde yemeği ısıtarak getirdi, sonra dinlenmek için yatağa uzandım. Uyumuş kalmışım. Gözümü açtığımda saat yarımdı. Artık soyunmayıp gündüz kıyafeti ve çorapla yattım.

40'ncı mektubunda bulaşık yıkamanın zorluğunu dile getirmişti:

"Şimdiye kadar sana hiç bahsetmediğim bir şeyden şikâyet edeyim. Bulaşık. İşte yalnızlıktan sonra en ziyade gücüme giden şey... Tabakları, çatal, kaşık, bardağı yıkamak... Her yemekten sonra soğuk su ile, haftada da iki kere sıcak su ile yıkıyorum. Yalnız sefer tasını dışarıdaki hizmetçi yıkıyor. Gözümle görmüyorum ama bu kafi..."

Bir sonraki mektubu ise yine hasretle doludur. Mektuplar tekrar tekrar okunmaktadır:

"Bugün temizlik günüydü. Odaya iki teneke su döküldü. Her taraf süpürüldü. Pencereler açıldı. Başka ne yaptım. Hafta başı olduğu için müdüriyete gidip yirmi beş lira aldım. Sana şimdiye kadar yazmış olduğum kırk mektubu okudum. Senden gelen mektupları tekrar okudum. Bazı

şiirleri tekrar ettim. Öğleden sonra yatağıma uzandım. Kapı vuruldu. Bazen jandarma veya gardiyan mektup getirirse kapıyı vurup aradan içeri atarlar. Hemen fırladım. Değilmiş. Tekrar uzandım. Bir müddet sonra kapı tekrar itildi. Bu hareketi mutlaka kumandan yapar. Mektup var dedim, deli gibi fırladım. Bu defa aldanmamışım."

Cavid Bey, tıpkı Adnan Menderes gibi her gün eşine bir mektup yazmaktadır. 42'nci mektubu hasreti doruğa çıktığının bir göstergesidir:

"Dün sabah ilk işim sana mektup yazmak oldu. Öğleye kadar kâh yatağımda, kâh masanın önünde düşünerek vakit geçirdim. Artık şiirlerden usandım. Tekrar etmiyorum. Sarı kâğıtlardan birer tabaka karşılıklı duvarlara çiviledim. Üstlerine de birine yalnız Osman'ın, birine de seninle birlikte olan resmimi astım. Şimdi sağımda, solumda ve karşımda siz varsınız. Masa üstünde de var, cüzdanımda da var. Yemek yedikten sonra Reşat Nuri'nin Çalıkuşunu okudum. Kitap bittikten sonra zavallı Hüseyin Hilmi Paşa'yı hatırladım. Bilmem hatırlar mısın? Biz Avrupa'dan İstanbul'a dönerken kendisinde misafir kaldığımız gün bu romandan bahsetmiş, üç defa okuduğunu söylemiş ve mutlaka okumamızı tavsiye etmişti. Bilmem sen Çalıkuşunu okudun mu? Dün akşam kumandan koğuşa uğradı. Duvarların sarı kâğıtlarla ve resimlerle süslendiğini görünce (kalmaya hazırlanıyorsunuz galiba, duvarları badana yapalım) diyerek alay etti. İşte yavrum dün böyle geçti. Allahaısmarladık, her ikinizi de binlerce kere gözlerinizden öperim."

Cavid Bey bir sonraki gün mahkemeye gitmiştir (43'ncü mektup):

"... Mahkeme başladı. İddianame okundu. Yolda tanıdık bir simaya rast geldim. Sadettin Beyi elinde bir gazete ile gördüm. Not alıyordu. Son mektuplarından birinde şeker falan göndereceğini yazmıştın. Bunların Necmettin Bek ile geleceğini sanmıştım. Fakat bir şey çıkmadı. Hapishaneye gelince yemek yedim. Sonra kumandan uğradı. Mektubu verdim. Refikamın mektuplarını benden evvel siz okuyorsunuz Nasıl endişe içinde olduğunu görüyorsunuz. Ne yapayım, nasıl sık yazmayayım dedim. Bundan sonra biraz seyrekçe mektup yazarsam mesuliyet benim değildir. Allahaısmarladık, şu sağımda asılı olan resmi öpüyorum. Osman'ın yalnız resmini yüksek asmışım. Ancak yaramazın ayaklarını öpebiliyorum."

Cavit Bey 48'nci mektubunda Pazartesi günlerinin tevkiften sonra hayatındaki önemini sıralar. Ancak onun da dediği gibi batıl itikattan ibaretti. Çünkü Cavid Bey hakkındaki karar Perşembe günü okunmuştu:

“... Pazartesi günü tevkif edildim. İzmir’de Pazartesi günü sorguya çektiler. Mahkemeye Pazartesi günü çağırıldım. Burada da Pazartesi günü isticvap olundum. Savcı da iddianamesini Pazartesi günü okudu. Bundan dolayı bir Pazartesi günü mahkeme olacağını ve bir Pazartesi günü hükmü dinleyeceğimizi tahmin ediyorum. İnsan yalnız kalınca batıl itikatlara inanmaya başlıyor değil mi? Dün senden mektup gelmemesine hayret ettim. Öğleden akşama kadar birçok defalar ümide kapıldım. Bu günde alamayacak olursam, merak edeceğim. Son mektubunun bana çok elemli gelen ifadesinden sonra (Fakat buna ihtimal vermiyorum.) öğleden sonra mutlaka senin sevgili yazıların gözlerimin önünde bulunacaktır. Ekseri gecelerimde olduğu gibi dün gece de seni ve Osman’ı gördüm. Dün gece seninle çok konuşuyorum. Yeni görüşmüş, yeni birleşmiş idik. Gözlerinde nihayetsiz sevinç parlıyordu. İşte benim canım Aliyeciğim düne ait haberler bunlar. Yarın sabah yeniden görüşmek üzere Allahaısmarladık. Her ikinizin de ipek saçlarından öperim.”

Cavid Bey’in 55’nci mektubundan evlilik yıldönümlerinin olduğu anlaşılır. Böyle özel bir günde ilk kez ayrı olmanın üzüntüsü vardır:

“Canım Aliyye’ciğim,

Dün 14 Ağustos’tu. Bizim ebediyen müşterek kalacak hayatımızı ören tarih. Tabi hatırındadır. Her yıl 14 Ağustos geçtikten sonra onu takip edecek olan da nerede buluşacağımıza dair faraziyeler yapardık. Adada derdik, Avrupa’da derdik. Adada olacağın, benim Ankara zindanında bulunacağım hatırımıza gelmezdi. Altıncı seneyi devriyemizde birbirimizden ayrı olacağımıza mümkün değil inanamazdık. Ben dün sabah kalktım, tıraş oldum, giyindim ve akşama kadar esvabımla oturdum. Fakat bunları yapmazdan önce senin resmini aldım. Yatağımızın içine girdim, öptüm, kucakladım, kalbimin üstüne koyup yattım. Bu günü tebrik ettim. Sen de benim telgrafımı mektubumu aldın. Mektubunda dediğin gibi 14 Ağustos’ta başkalarından gelen telgrafları okumaya alışmış iken, bu defa kendi telgraflarımızı okuyorduk. Ben akşama kadar geçmiş senelerin 14 Ağustoslarını gözümün önünden geçirdim. Her saatte senin orada ne yapmakta olduğunu düşündüm. Bunlardan en tatlısı İsviçre’de Riki Diki tepesinde idi. İkinci 14 Ağustosu adada Devlet Bey’in evinde kutlamıştık. Fakat güzel bir gece geçmişti. Üçüncüsünü de Paris’te, dördüncü ve beşinci Büyükada’da Fazıllarda ne kadar eğlenceli olmuştu. Gece gelemeyen dostlarımız gündüz yemeğine gelmişlerdi. Kimseyi unutmamıştık. Bu sefer

de öyle olacaktı. Talih müsaade etmedi. Allahaısmarladık. Osmancığı da seni de ipek saçlarınızdan öpüyorum.”

58’nci mektubuna her zaman ki gibi Canım Aliyye’ciğim diye başlamıştır. Görüşebilme yolunu arar ve satırlarında suçsuzluğunun anlaşılacağı konusunda hayli ümitli olduğu görülür:

“... Kumandana bugün ayrılığımızdan mütevellit derin teessürlerimizden bahsettim. Tabi senin mektuplarını okuduğu için bu kendisince meçhul değildi. Evvelce burada mevkuf olanların aileleri ile görüştürülmüş olduklarını, bizim de müracaat etmemiz halinde müsaade edileceğini, sen de gelecek olursan bittabi yalnız olmamak şartıyla görüştüreceklerini söyledi. Yalnız tabi mahkemenin ne kadar zaman devam edeceği hakkında onun bir fikri yoktur. Yakında bitecekse, bu seyahat zahmetini ihtiyar eylemek doğru olur mu? Fakat daha haftalar sürecekse... Bu ümit gözlerimi parlattı. Ah, burada kalabileceğin bir ev olsaydı. Hiç tereddüt etmeden sana gel diye haber gönderirdim. Belimi büken, beni düşündüren de kalınacak yer meselesi. Bundan dolayı sana gönderdiğim mektupta, bundan bahse cesaret edemedim. Diğer taraftan bu kadar kolay olsa Ziya Bey elbette sana yazardı diye de düşündüm. Allahaısmarladık.”

TALAT PAŞA'NIN KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ

1.9.1874- M.Talat Bey Edirne'de dünyaya geldi.

24.7.1891-Bir yıl önce Edirne Posta Telgraf İdaresinde stajyer olarak işe başlayan Talat

Bey, 300 kuruş maaşla Edirne Telgraf Deposu Baş Müdürlük mukayyitliğine atandı.

30.6.1897- Görevi sırasında politika ile uğraştığı gerekçesiyle görevinden azledildi ve üç yıl kalebendliğe mahkûm edildi ve Edirne Hapishanesine gönderildi.

13.7.1898- II.Abdülhamid'in affı ile tahliye oldu. Edirne-Manastır arasında çalışmak üzere, 540 kuruş maşla seyyar posta memurluğuna atandı.

15.4.1903- Selanik Vilayeti Posta ve Telgraf Başmüdürlüğünde katipliğe tayin edildi.

21.11.1907-Talat Bey Posta idaresinde meydana gelen bir olayın adliyeye intikal etmesinden sonra yaptığı şahitlik sonrası görevinden azledildi.

17.12.1908- Yapılan seçimlerde Edirne'den aday oldu. 90 oy alarak milletvekili seçildi.

23.12.1908- Talat Bey İstanbul'a gelerek görevine başladı. Meclis-i Mebusan'da yapılan seçimlerde 215 oyun 116'sını alarak Birinci Reis Vekili seçildi.

18.6.1909- İngiltere Parlamentosu'nun daveti üzerine 17 kişilik bir heyetle yola çıktı.

8.8.1909- Talat Paşa Dahiliye Nazırı oldu.

11.2.1911- Nazırlığı döneminde ortaya çıkan olayların ardından muhalefetin artması üzerine Dahiliye Nazırlığından istifa etti.

4.2.1912- Padişahın seçimler öncesi Meclis-i Mebusan'ı feshetmesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti seçim öncesi Sait Paşa Kabinesinde değişiklik yaptırdı. Talat Paşa Posta ve Telgraf Nezaretine 15.000 kuruş maaşla tayin oldu.

22.1.1913- Babıali Baskını gerçekleşti. Hazırlayan liderler arasında Talat Paşa da yer aldı.

12.6.1913- Sait Halim Paşa Kabinesi kuruldu. Talat Paşa kabinede ikinci kez Dahiliye Nazırı oldu.

28.5.1914- Talat Paşa, Batı Anadolu'yu teftiş seyahatine çıktı.

2.8.1914 – I.Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Osmanlı Devletinin üçlü ittifaka dahili ortaya çıktı. Alman ittifakı anlaşmasını imzalayanlar arasında Talat Paşa da vardı.

24.4.1915- Van isyanı başladı. Tedbir alınması gerektiğini anlayan Talat Paşa, Vilayet ve mutasarrıflıklara bir tamim yollayarak Ermeni komite Merkezlerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanmasını istedi.

26.5.1915- Talat Paşa sadarete verdiği tezkire ile Ermeni halkının katliamları karşısında Doğu Anadolu'da bulunan bazı illerdeki Ermenilerin dağıtılması konusunda gerekli işlemin başlatılmasını istedi.

27.5.1915- Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın tehcir tezkiresi kabul edildi. Kanun-i Mukayyit çıkarıldı ve yürürlüğe kondu.

28.8.1915- Talat Paşa, Ermenilerin iskân işlerinin adil bir şekilde yapılabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususları bir talimatname ile belirledi.

4.2.1917- Padişah V.Mehmed Reşad, Sait Halim Paşa'nın istifasını kabul ettikten sonra yayınladığı hatt-ı hümayun ile Talat Paşa'yı sadrazam tayin etti.

15.2.1917- Yeni görevine başlayan Talat Paşa kabine üyelerini belirledi.

1.1.1918- Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmeleri başladı. Hükümetin taleplerini Almanlara da kabul ettirebilmek için Talat Paşa Berlin'e gitti.

8.1.1918- Talat Paşa, Rus delegeler ile müzakereler için Brest-Litovck'e gitti.

13.10.1918- Osmanlı Devleti savaşta kaybedenler arasında yer aldı. Hükümetin yıprandığını belirten Talat Paşa, padişahla görüşmesinin ardından istifa etti. (resmi açıklama tarihidir.)

1.11.1918- İttihat ve Terakki Cemiyeti son kongresini yaptı. Kongre reisliğini genel Başkan olması nedeniyle Talat Paşa üstlendi. Kongre sonrası yurt dışına çıkma kararını uygulamaya koydu. Gece yarısı bir Alman denizaltısına binerek İstanbul'dan ayrıldı.

15.3.1921- Talat Paşa, Ermeni asıllı Solomon Teilirian tarafından öldürüldü.

20.2.1943- Talat Paşa'nın naşı İstanbul'a getirildi.

ENVER PAŞA’DAN NACİYE SULTAN’A MEKTUPLAR

Enver Paşa Moskova’ya gittikten sonra başlattığı yeni mücadelesi sırasında Naciye Sultanı hiç habersiz bırakmamıştı. Kimi zaman günlüğüne yazdığı satırlarda hasretini dindiriyordu:

7 Ağustos 1920-Königsberg:

“Naciyem, sen dua et de, Cenab-ı Hak artık bu cezalara nihayet versin. Bakalım işin sonunu, tamamen senin talihine bağlayarak hareket ediyorum. Yarın 7.30’da ben ve Leo (yanına verilen Rus memur) öğleden sonra da diğer arkadaşlar, Letonya hududunu geçeceğiz.”

4 Kasım 1921

“Ertesi gün harekete karar verdik. Artık sana mektup yazmak imkânı azalıyor. Bundan sonra bu deftere senini için yazacağım. Rus sefaretinin tercümanı gene geldi. Cemal Paşa’dan bir telgraf getirdi. Ve hemen Moskova’ya hareketimi söyledi. Ben, Çarşamba gidebileceğimi söyledim. Ondan sonra da Hacı Sami’nin, gene uzun hikâyelerini dinlemeye mahkûm olarak oturdum. Hareket Salı sabahı...”

17 Kasım 1921(Sitare Köyü): Saat birde boş bir Rus menzil binasına girdik. Fişekliklerimi çıkarmadım. Büzülerek uyudum. Şimdiye kadar Ruslarda bir hareket yok. Üç aydır Sultanımdan haber alamıyorum.”

23 Kasım 1921 (Çilligöl): Gece birkaç atlı geldi. Bunlar Lakaylardanadı. Silah ve cephanelerimizi teslim etmemizi istediler. Bunları teslim edersek, bize inanacaklarını söylediler. Müfrezeyi topladım. Onların önünde maksadı anlattım. Benim de yuvam, eşim, yavrularım olduğunu, onları bırakarak buraya geldiğimi, bu davaya kendimi verdiğimi anlatırken, kendimi tutamadım ve ağladım.”

23 Kasım 1921(Kurgantepe): Harap bir camide Cuma namazı kıldık. Lakay ulular, kendimi tekrar tanıtmamı istediler. Her şeyi söyledim. İnandık dediler. Benden ekmekle Kur’an üstüne yemin ettiğim takdirde itaat edeceklerini söylediler. Elimi ekmek ve Kur’an üzerine koyarak yemin ettim. Eğer dinin ve milletin fenalığına, bilecek bir iş emredecek olursam sizlere kavuşmamamı söyledim.”

25 Kasım 1921: Hak yolunda milletin uluları ile meşveret ederek, Peygamberin sünnetlerine uyarak iş göreceğiz. Buna karar verdik, Fatiha okuduk, herkes Amin dedi. Buhara’dan beri sakal tıraşı olmadım. Burada da

sakal bırakmaya mecbur olacağım. Darılmazsın değil mi Naciyem, Sultanım."

12 Aralık 1921: Böyle giderse çekilip Afganistan'a gideceğim. Oradan da büsbütün işten çekilip senin yanına geleceğim. Ama muvaffakiyetsiz gelince sen beni nasıl kabul edeceksin? Fakat muvaffak olmak isterim Naciyem."

6 Mart 1922: "Sana parmaklarımla ve dişimle yaptığım bir iğneyi gönderiyorum."

24 Temmuz 1922: Pek sıkıntılı bir hava. Tuhaf bir sis... Güneş görünmüyor. Düşmanda hareket yok. Henüz sabah. Hastalarımı geri gönderdim. Bakalım ne olacak? Afganistan şimdi, Hacı Sami ve diğer arkadaşların da bu tarafa geçmelerine müsaade etmiyor. Bu müsaadeyi de rica ettim. İşte efendiciğim, şu son satırlarımı yazarak kapatıyorum. İçine, buranın her gün sana yolladığım yabani çiçeklerden maada, kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı da gönderiyorum. Seni Huda'nın birliğine yavrularımla beraber emanet ederim. Ruhum efendiciğim. Kara ağaca çakımla ismini yazdım. Enver'in."

MEHMET KEMAL BEYİN KIZI MÜŞERREF HANIM'IN KONUŞMASI

Sayın Valim, Sayın Kaymakamım

Sevgili Vatandaşlarım,

Babamın idam sehpasında "Çocuklarımı asil Türk milletine emanet ediyorum" sözleri, milli vasiyet olarak kabul edildi. İstanbul'un işgal günlerinde milli bir gösteriye dönüştürdüğü cenaze töreniyle, TBMM'nin babama milli şehit payesi vermesi kararıyla Türk milleti ve Türk devleti bizlere sahip çıktı.

Türklüğün seçkin erdemlerinden olan şehitlere saygı, vefa ve kadirşinaslık duygusunun ne kadar güçlü olduğunu siz Yozgatlılar, Boğazlıyanlar bir kere daha gösteriyorsunuz. Şahsınızda Türkiye Cumhuriyeti devletine bir kere daha teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

ABD senatosundan başkanın müdahalesi ile geri dönen, Fransa Meclisinde onaylanan sözde Ermeni soykırımı iddiaları ile Türk milleti ve devleti haksız bir suçlama ile daha karşılaştı. Ermeni iddiaları 24 ülkede Türk düşmanlığı politikalarına malzeme oldu. Ermeni lobisi ABD senatosunda Türk düşmanlığını resmileştirecek bir kararı çıkartmayı 24 Nisan'da yeniden deneyecek.

Buradan ABD Başkanı Sayın Bush'a sesleniyorum.

Amerika'nın bağımsızlık savaşında İngiliz işgal güçleri mahkemelerinin verdiği ölüm kararlarını Amerikan halkı tanımıyor ve direnişçileri ulusal kahraman olarak saygıyla anıyorsa, Türk milleti de Ermeni iddialarını kabul etmiyor, kahramanlarını saygı ile anıyor.

Türklerin soykırıma uğradığının kanıtı toplu mezarlar, Ermeni vahşeti ve ihanetinin kanıtı olan Van'da, Erzurum'da, Bitlis'te duruyor. Doğu Anadolu'da Türk nüfuzunun yaşadığı soykırım, Ermeni kayıplarının çok üzerinde, aslı mağdur Türk milletidir.

Türk-Amerikan dostluğuna zarar verecek kararları önlemesini rica ediyorum.

Milli şehit Kemal Bey Okulunun ilk açılışında rahmetli kardeşim bulunmuştu. Okulun yeniden açılmasını sağlayan bütün müteşebbislere ve bu onuru sizlere sonsuz şükran ve minnetlerimi arz ederim.

Babamı unutmayan ve her vesile ile onu anan Boğazlıyan halkına bu günü hazırlayan Sayın Kaymakam Mehmet Tekin Arslan’a, açılışa şeref veren devlet erkânına huzurlarınızda teşekkürlerimi arz eder, okulun hayırlı uğurlu olmasını dilerim.

KURMAYLAR ARASINDA SARA ADLI KADIN

Yahudi asıllı Sara Aronson, İngilizlerin Filistin'de büyük bir bölümü Musevilerden oluşan istihbarat teşkilatının elemanlarından biriydi. Cemal Paşa ve kurmaylarının arasına sızabilecek kadar güvenlerini kazanmış, konuşmaları dinlemiş, edindiği bilgileri bir başka Musevi asıllı casusu Simonne vasıtası ile İngilizlere ulaştırmıştı.

Sara, Cemal Paşa'nın kurmayları arasına nasıl sızmıştı?

Casus şebekesini kurarken daha önceden tanıştığı Beyrut'un Belediye Başkanı Muhtar Beyhem 'in kardeşi Nurettin Bey ile yeniden temasa geçmişti. Genç, yakışıklı, kültürlü bir insandı. Oldukça geniş, zengin ve sosyetik bir muhite sahipti. Onun sayesinde gerek Müslüman gerekse Hıristiyan aleminden dostlar edindi.

Cemal Paşa'yı da bu sıralarda tanımıştı. Onu güzelliği ile etkisi altına aldığı, bilgileri bu sayede elde ettiğini Prof. Dr. Hasan Köni de onaylayanlar arasındadır. Dördüncü Askeri Tarih semineri 16,18 Mayıs 1989 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Konuşmacılar arasında yer alan Prof. Dr. Hasan Köni'nin konusu I.Dünya Savaşı öncesi istihbarat ve günümüze etkileriydi. Genelkurmay Basımevinin aynı yıl Bildiriler adı ile bastığı seminer konuşmalarında Köni'ye sorulan sorulardan biri de konu ile ilgiliydi. Emekli Kurmay Albay Şükrü Erkal'ın sorusuna Köni:" Genel olarak baktım, tek tek araştırma yapmadım." demişti. Ancak Şükrü Erkal'ın sorusu aynı zamanda cevabı da içeriyordu:[82]

"Benim I.Dünya Savaşı'nda Hicaz, Yemen ve Asir kitabımı okuyanlar Lawrence'nin Hicaz demiryolları ile ilgili istihbaratını, hatta istihbarat bir tarafa orada yönettikleri eylemleri herhalde görmüşlerdir. Benim sorum şu: Yine I.Dünya Savaşı cephelerinden Sina-Filistin cephesinde 4'ncü Ordu Komutanı Bahriye Nazırı Cemal Paşa, karargâh Şam'dadır. Burada Alman ve Türk subayları birlikte çalışmaktadır. İngilizlerin desteğiyle yine Yahudiler burada Türk ve Alman subaylarının etrafını sarmışlardır. Bunlar arasında 20 civarında en güzel Yahudi kızları görevlendirilmiştir. Bu sırada 1'nci ve 2'nci Kanal harekatının da planları hazırlanmaktadır. Hatta 4'ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, İngilizlerin adamı olan Beyrut zenginlerinden birisinin partisine davet edilmiştir. Burada Cemal Paşa'ya Yahudi kızları takdim edilmiştir. "

Birlikte çalıştıkları Yahudi asıllı İngiliz casusu Simonne'nin Sara'ya yazdığı mektup Hasan Köni'nin görüşlerini destekleyecek nitelikler taşır.

İdeallerin, yapılacakların yanı sıra dönemin karışıklığını gösteren satırlar da mevcuttur:

"Kız kardeşim Sara,

Gösterdiğin başarı, akılları durduracak kadar büyüktür. Ailemizin en becerikli insanı olarak sana hitap etmekten büyük bir zevk ve mutluluk duymaktayım.

Biliyorsun ki, ırkdaşlarımız ve dindaşlarımız bu topraklara, bize vaat edilen ve bizim olan bu kutsal vatana hicret edip, yerleşmek için her fedakârlığı göze aldılar. Yeryüzündeki bütün Musevi oluşumları, Musevi basını, Musevi hazineleri bu iş için seferber oldu. Milyonlarca altın bu uğurda harcandı. Milyonlarca altın, Sultan Abdülhamid'e teklif olundu. Buna şiddetle göğüs geren Osmanlı padişahı Abdülhamid tahttan indirildi. Yarın Türklerin ellerine yeni bir fırsat ve kuvvet geçse, sonumuz kötü ve vahim olur. Yarın yine Cemal Paşa gibi bir Sultan, bu tipte bir hükümet adamı çıkarsa, bu mutlu yuvalar yıkılır, bu güneşli diyar bize zindan olur.

Fakat endişe duyma, dünyanın bütün köprübaşlarına ve bütün servetlerine sahip olan bizler artık bir daha o karanlık günlere dönmeyeceğiz.

Sen Filistin'deki Siyon öncülerine şunu duyurmalısın; her yuvadaki kadın, erkek, genç kız, çoluk çocuk, Türklerin bu topraklardan uzaklaştırılması için çalışmalıdır. Genç kızlar namus ve iffetlerini bu topraklar için vereceklerdir. Genç erkekler bu topraklar için kanlarını akıtacaklardır. Zenginler servetlerini, mal ve mülklerini bağışlayacaklardır. Yüzyıllardır süren kötü günlerin bir daha geri dönmemesi için ve Davut saltanatının kurulması ile Yehova için bunlar gerçekleşip yapılmalıdır. İngilizler şu anda bizimle beraber olmakla birlikte, yarın Rusların, Fransızların veya diğer müttefiklerinin baskısı altında kalabilir ve bize verdikleri sözden vazgeçebilir. Şu anda Cemal Paşa'nın Sultan ilan edilmesi konusunda müttefiklerin isteklerini reddetmiş oldukları halde, savaşta kaybedeceklerini anladıkları zaman pekâlâ Rusların teklifini kabul ederler. Siyaset bu, belli olmaz.

Biz başkalarına değil, kendi gücümüze, kendi olanaklarımıza dayanarak hareket etmeliyiz. Bu itibarla teşkilatımız bir an önce Türk-Arap düşmanlığının kıvılcımlarını bütün Arap Yarımadasına saçmalıdır. Her tarafta Araplarla Türkler boğaz boğaza gelsin. İngilizler Şerif El Hüseyin'e Arap Krallığını teklif etmişlerdir. Sen, oğlu Emir Faysal'ı bir an önce

Cidde’ye gönder. İngiliz hariciyesine mensup üç kişilik bir heyet yakında Cidde’ye gidecektir.”

Sara’nın ağabeyi Aaron da bölgede görev yapmıştı. Seminerde bu noktaya da temas ediliyordu:

Sara’nın ağabeyi Aaron Aranson da bölgede tarım uzmanı olarak faaliyet göstermişti. Atlet köyünde inşa edilen laboratuvar aynı zamanda İngilizlerin merkezi konumundaydı. Aaron, daha sonra bu bölgedeki faaliyetlerini kitaplaştırdığında Cemal Paşa’nın tarım uzmanlığını da yaptığını, haberlerini ordu karargâhından gönderdiğini, Orta-doğu tarımında yaptığı çalışmalar nedeniyle

California Üniversitesi’nden kürsü teklifi aldığını da yazacaktı (Reliquia with journeys 1904-1908 and Flora Transiordanica, ed,H.R Oppenheimer,Geneva,1931).

ESAT PAŞA NASIL TEVKİF EDİLDİ

İstanbul'da sadece İttihatçılar değil, Atatürk ile birlikte Anadolu hareketinde yer alanlar da tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüştü. Esat Paşa bunlardan biriydi ve tevkifi sırasında İngilizler kendisine oldukça sert davranmışlardı. Esat Paşa daha sonraları olayı şöyle anlatacaktı: [83]

"O gece çocuğumun ciğerinde kan toplanmıştı. Gece yarısından sonra bir buçuğa kadar onun tedavisi ile uğraşmış ve yorgun argın yatmıştım. Bir gürültü ile gözlerimi açtım, yatağımda doğruldum. Alacakaranlıkta odamı dolduran bir kalabalığı fark etmemle birlikte yüzüme dayanmış dört rövelverin soğuk namluları ile karşılaştım.

-Ne istiyorsunuz? Kimsiniz siz? diye bağırdım. Ve gittikçe açılan gözlerim, pencereden sızan şafak renklerinin ışıldattığı süngüleri görünce anladım ki karşımdakiler bayağı hırsız ve soyguncular değil, fakat medeni bir baskının kahramanlarıdır. Yatağımdan fırladım ve karşılarında dimdik durdum:

-Kimsiniz, ne istiyorsunuz?

Cevap olarak silahlarını yüzüme biraz daha yaklaştırdılar ve süngülerini renk versin diye olacak oynattılar. İşte o kadar.

Aynı odada yatan on dört yaşındaki hasta çocuğum da uyanmış, korkusundan bir çığlık atarak tekrar yatağına dönmüştü. Onu kurtarmak için fırladım, dışarı çıktım sofa da asker dolu idi.

-Bırakın da giyineyim, dedim.

Cevap verecekleri yerde beni öylece pijama ile sokağa doğru sürükleyip götürüyorlardı. Bütün ısrarlarım boşa gitti.

Etrafımı saran süngülere bir daha baktım. Evi basılmış, yatağından alınmış bir adamı sürükleyip götürmek için bu orduya ne lüzum vardı? O sırada gördüm ki, yukarı katta loğusa bulunan kızımın odasına da, diğer bütün odalara da girmişler, kuvvet ve azametlerini bütün ev halkına göstermek isteyerek herkesi uyandırmışlar ve damadım ve oğlumu tıpkı benim gibi giyinmelerine müsaade etmeden pijama ile aşağı indirmişler.

Üçümüzü bir kamyona bindirdiler, süngüleriyle etrafımızı kuşattılar ve neye uğradıklarını bilmeyerek şaşırmış bir ev halkının gözleri önünde kamyonları sürdüler. Yolda soruyorduk:

-Ne var?

Hiç cevap vermiyorlar.

Kamyon sarsılarak Babıali yokuşunu inerken damadımı kesik cümlelerle refikamı süngü ile ayağından yaraladıklarını, kızımı tekmelediklerini anlatıyordu. Galata Köprüsü'nden geçerken baktım, ben de elimden yaralıyım. Ve bu yaramdan sızan kan bir anda bana şifa oldu. Yumruklarımı kuvvetle sıktım. İntikam diye inledim.

Tophane'ye geldik. Bizi rıhtımda kamyondan indirdiler, oracıkta bağlı olan bir İngiliz gemisine götürüp soktular. Gemide birçok tanıdık paşaları, arkadaşları buldum. Biraz sonra damadım ile oğlumu serbest bıraktılar. Ve bizi bu pis gemiden naklettikleri yine İngiliz bandıralı bir dretnot ile Malta'ya götürüp, oradaki sürgün hayatına mahkûm ettiler."

KAYNAKLAR

- Anılar, Ahmet Rıza, Cumhuriyet-Çağdaş Matbaacılık, İstanbul, 2001
- Başverenler/Başkaldıranlar, Ergun Hiçyılmaz, Altın Kitaplar, 1993
- Babam Abdülhamid, Ayşe Osmanoğlu, Güven yayınevi
- Ben de Yazdım, Celal Bayar, Sabah Gazetesi Yayınları, 1997
- Batış Yılları, Falih Rıfkı Atay, Dünya Yayınları, İstanbul, 1963
- Bürokrat Tevfik Birden'in Hatıraları, Yayına Hazırlayan F.Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006
- Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik, Kazım Karabekir, Emre Yayınları, 1995
- 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik, Ziya Şakir, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1943
- Cemal Paşa, Nevzat Artuç, TTK, 2008
- Cumhuriyet Aydınlanmasında Öncü Kadınlarımız, Perihan Ergun Turgut, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1977
- Devletler ve Hanedanlar, Yılmaz Öztuna, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2005
- Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın, Füsun Tayanç/Tunç Tayanç, Toplam Yayınevi, İstanbul, 1977
- Babamın Arkadaşları, Samet Ağaoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İkinci baskı
- Başımıza Gelenler/Yakın Bir Mazinin Hatıraları7 Mondros'tan-Mudanya'ya, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939
- Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, Şinasi Orel- Süreyya Yuca, TTK, 1983
- Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), Ankara, 2001
- Ermeni Sorunu, Mim Kemal Öke, 1914-1923, TTK Ankara, 1993
- Eserleri ve Hizmetleriyle II. Abdülhamid, Armoni Yayınları, İstanbul, 2007
- Görüp İşittiklerim, Ali Fuad Türkgeldi, TTK Ankara, 1984
- Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, Bir Devrimin İç Yüzü, İstanbul, 1958
- Halil Menteşenin Anıları, Halil Menteşe, İstanbul, 1986
- Harp Hatıralarım, Ali İhsan Sabis, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991
- Her Şafakta Ölürüm/ Osmanlıdan Cumhuriyete İdamlar, Ergun Hiçyılmaz, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul, 2009

- Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete, Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, 2003
- İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, Mehmet Selahaddin Bey, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1989
- İttihat ve Terakki'nin Son Günleri, Suikastlar ve Entrikalar, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, 2007
- İbret, Asaf Tugay, Yörük Matbaası, Cilt:2, İstanbul, 1962
- İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909), Kazım Karabekir, Emre yayınları, İstanbul, 1993
- İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, İbrahim Temo, Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş, İstanbul, 1987
- İttihat ve Terakki Hatıralarım, Kazım Nami Duru, İstanbul, 1957
- İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, Arif Cemil Denker, Arma Yayınları,1992
- İmparatorluğun Çöküşü, Mithat Şükrü Bleda, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997
- İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk, Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996
- İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına, Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler ve İdamlar, Sadi Borak, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1962
- İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Anlatan Galip Vardar, Yazan: Semih Nafiz Tansu, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1960
- Jöntürklerin Zindan Hatıraları, Feridun Kandemir, Muhit Yayınları, İstanbul, 1975
- Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Şükrü Hanioğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1989
- Kayseri Cezaevi Günlüğü, Celal Bayar, Hazırlayan: Yücel A. Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık AŞ, İstanbul, 1999
- M.Talat Paşa, Hasan Babacan, TTK, 2005
- Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, M.Süreyya Aydemir, İstanbul, 1995
- Moskova Hatıraları, A.Fuat Cebesoy, Kültür Bakanlığı Yayınları,1982
- Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918), Yayına Hazırlayan O.Selim Kocaoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2004
- Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979
- Malta Sürgünleri, M.Bilal Şimşir, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976

- Mazi Cenneti, Taha Toros, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992

- 31 Mart İsyanı, Ecvet Güresin, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, Ankara, 1998

- On Yıllık Harbin Kadrosu, İsmet Görgülü, Ankara, 1993

- Son Osmanlılar, Murat Bardakçı, Gri Yayınları, 1991

- Türkiye'de Siyasal Cinayetler, Alpay Kabacalı, İstanbul, 1993

- Tek Adam, Şevket Süreyya Aydemir, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1963

- Talat Paşa Davası, Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, 2003

- Talat Paşa'nın Anıları, Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003

- Talat Paşa'nın Hatıraları, Yayına Hazırlayan: Enver Bolayır, İstanbul, 1946

- Talat Paşa/ Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, Tevfik Çandar, Dost yayınları, İstanbul, 1984

- Üç Paşalar Kavgası, Cemal Kutay, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964

- Vatan Hizmetinde, Yusuf Kemal Tengirşenk, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı, Ankara, 2001

- Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Cemal, Enver Paşalar, İstanbul, 1943

- Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Ahmet Emin Yalman, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, İstanbul, 1997

SÜRELİ YAYINLAR

Askeri Mecmua
Askeri Tarih Bülteni
Belgelerle Türk Tarih Dergisi
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Hayat Tarih Dergisi
Milliyet Gazetesi
Resimli Tarih Mecmuası
Türk Dünyası Dergisi
Tanin Gazetesi
Tarih ve Toplum Dergisi
Tarih Konuşuyor Dergisi
Toplumsal Tarih Dergisi
Vakit Gazetesi
Yakın Tarihimiz
Yıllar Boyu Tarih Dergisi
Yedigün Dergisi

[1] Tek Adam-Mustafa Kemal, Şevket Süreyya Aydemir, 1.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011

[2] İsmet İnönü 2 Ekim 1906 günü Sahra Topçu 8.Alay, 3.Bölük Komutanı olarak Edirne'ye tayin olmuştur. Kendisini ziyaret eden Refet Bey, Fethi Okyar'dan bir mektup getirir. Fethi Bey, mektubu getirene inanmasını ve teşekkül eden İttihat ve Terakki Cemiyetine dahil olmasını teklif etmektedir. İsmet İnönü hiç tereddüt etmez ve cemiyete girer.

[3] İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909) Kazım Karabekir, Emre Yayınları, İstanbul 1993

[4] Milli Kütüphanenin kurucuları Celal Bayar, Süleyman Ferit Eczacıbaşı, Abidin Bey, Salih Akalan, Hamdi Aksoy, Şükrü Cevahirci, Faik Ener, Mahmut Tahir, Maksutzade Etem, Küçük Talat Muşkara, Selahattin Sahip, Celal Saygun, Sezai Söker ve Süleyman Tuser'dir.

[5] Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları,1970

[6] Eserleri ve Hizmetleriyle II.Abdülamid, Aydın Talay, Armoni Yayınları, İstanbul 2007

[7] Ahmet Rıza 1857 yılında İstanbul Vaniköy'de dünyaya geldi. Yüksek tahsilini tarım alanında Paris'te yaptığı sırada babasının ölümü ile yurda döndü. II.Abdülhamid yönetimine karşı çıkanlar arasında yer aldı. Paris'e gitti ve 19 yıl süren bir karşı devrimi başlattı. Jöntürklerin ve İttihat Terakki'nin önemli isimleri arasında yer aldı. Meşrutiyetin ilanı ile yurda dönenler arasında yer aldı. Önce İstanbul mebusu, ardından Meclis-i Mebusan reisliğine seçildi. Padişahın rütbe ve nişanlarını kabul etmemiş, karşılığında Kandilli'deki yıkıntı haline gelen Adile Sultan Sarayını kız okulu olarak yenilenmesi için yardım istedi. Padişah öneriyi kabul etmesiyle onarım için Osmanlı Bankasından 3000 lira kredi aldı. Balkan Harbinin çıkmasıyla bir müddet göçmenlerin barındığı yer oldu.

[8] Mazi Cenneti, Taha Toros, İletişim Yayınları, İstanbul 1992

[9] Hayat Mecmuası, İlk Türk Kadın Yazarı, 7 Nisan 1977

[10] Tam adı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesidir.

[11] Bürokrat Tevfik Biren'in Hatıraları (II.Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke), Hazırlayan: Fatma Rezan Hürmen, Pınar yayınları, 2006

[12] Başımıza Gelenler/ Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939

[13] Babam Abdülhamid, Ayşe Osmanoğlu, Güven Yayınevi,

[14] Ayşe Sultan, 1910 yılında Beyrut eşrafından Fahri Beyzade Ahmet Nami Bey ile evlendi. Ömer Nami (1921), Aliye Hanım sultan (1913) ve Osman Bey (1918) ismini verdiği çocukları dünyaya geldi. 1921 yılında Ömer Nami Bey'den ayrıldı, aynı yıl Rauf Paşa'nın oğlu Yarbay Mehmet Ali Bey ile evlendi. Bu izdivacından Abdülhamid Rauf Bey ismini verdiği oğlu dünyaya geldi. Hanedanın yurt dışına çıkarılması ile Fransa'ya gitti ve Paris'e yerleşti. 1937'de ikinci eşi vefat etti. Osmanlı hanedanına mensup kadınların Türkiye'ye dönmelerine izin veren kanunun çıkması ile yurda döndü. "Babam Abdülhamdi" isimli kitabını yayınladı. 11.8.1960'da vefat etti.

[15] 1909 yılında Abdülhamid ile birlikte Selanik'e giden saraylılar şunlardı:" Başikbal Müşfika Kadın, İkinci ikbal Sazkâr Hanım, Üçüncü ikbal Peyveste Hanım, Dördüncü ikbal Fatma Pesend Hanım, Beşinci ikbal Saliha Naciye Hanım, Şadiye Sultan, Ayşe Sultan, Refia Sultan, Abdürrahim Efendi, Abid Efendi, İkinci Hazinedar Zülfet, Hazinedar Gülşen, Hazinedar Mülkicihan, Hazinedar Nevrestan, Bidar Kadın'ın kardeşi Çerkes Mehmed Paşa, Katip Ali Muhsin Bey, Kahvecibaşı Ali Efendi, Kilerci Sıtkı, Kilerci Hakkı, Aşçı Veli Baba, Aşçı Mustafa."

[16] Alatini Köşkü Selanik'te kiremit ve tuğla fabrikaları sahibi olan Allatini isimli bir Musevi'ye aitti. Abdülhamid'in nakli ile birlikte etrafındaki duvarlar yükseltilmiş, dört kapısının üçü kapatılarak açık kalan dördüncü kapısının karşısına bir karakol binası yaptırılmıştı. Alatini Köşkü daha sonra hükümet tarafından alınarak "Ordu Köşkü" adı verildi.

[17] Son Osmanlılar, Murat Bardakçı, Gri Yayınları, 1991

[18] Tarih ve Medeniyet Dergisi, Nisan 1994

[19] Hayat Dergisi, Ocak 1961

[20] Talat Paşa Davası, Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, 2003

[21] İstanbul’da dünyaya geldi. Tahsilinin bitiminde Yıldız Sarayında kâtipliğe tayin edildi. Kudüs Müstakil Sancağı Mutasarrıflığı (1897), Selanik Valiliği (1901),Yemen Valiliği (1904), üstlendiği görevler arasında yer aldı. Ali Rıza Paşa kabinesinde Maliye Nazırı, Salih Paşa hükümetinde Nafıa Nazırı olarak görev yaptı. 1956 yılında vefat etti.

[22]Alliance Israelite Universelle 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş, Musevilere yardım eden, dünyanın çeşitli bölgelerinde konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir kurumdu. Rıza Tevfik de bu kurumda eğitim görmüştü.

[23] Talat Paşa'nın kirada oturduğunu, ona ev almak isteyen padişahı nasıl reddettiğini Ali Fuat Türkgeldi bizzat şahit olmuştur. Olayı şöyle anlatır:" Hünkâr bir gün Talat Paşa'ya: Senin evin yok, bir ev tedarik eylersen, ben de yardım ederim." demiş. İki bin beş yüz lira yardım edeceğini söylemiş. Talat Paşa padişahın huzurundan çıktıktan sonra Baş mabeynci ile beni çağırttı ve:"Zat-ı Şahane bana böyle bir teklifte bulundu. Nakden muavenet benim prensibime muvafık değildir. Şayet bu fikirde ısrar edecek olursa kendisini gücendirmeksizin önünün alınmasını sizden bilhassa rica ederim." dedi.

[24] Asıl adı Hasan Vasfi Kıztaşı'dır. 1884 yılında dünyaya geldi. Çerkez kökenlidir. İlk tahsilinin ardından Harbiye'ye girdi. Daha sonra Tıbbiye'ye geçti, ancak üçüncü sınıftan sonra okuldan ayrıldı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Bir süre sonra fikir ayrılığı nedeni ile cemiyetten de ayrıldı, Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkasında yer aldı. İhtilal hazırlığı yapan grubun içinde yer aldığı gerekçesiyle tutuklandı ve Bekirağa Bölüğüne götürüldü. İdamla yargılandı, Cemal Paşa tarafından kurtarıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra Yunanistan'a gitti. 4 yıl kaldı. Daha sonra Türkiye'ye döndü. Kalp yetmezliğinden vefat etti.

[25]Tanıdığım İnsanlar- Yaşadığım Olaylar, Müfid Ekdal, Destek Yayınları, İstanbul, 2009

[26] Mehmed Talat Paşa, Hasan Babacan, TTK, 2005

[27] Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü, Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, 1998

[28] İttihat ve Terakkinin Son Günleri, Suikastlar ve Entrikalar, Mustafa Ragıp Esatlı, Hazırlayan İsmail Dervişoğlu, Bengi Yayınları, 2007

[29] Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa, Şevket Süreyya Aydemir, Remzi Kitapevi,1985, Cilt:3

[30] Talat Paşa/ Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, Tevfik Çandar, Dost yayınları, İstanbul, 1984

[31] İbret, Asaf Tugay,Yörük Matbaası, İstanbul, 1962

[32] M.Talat Paşa, Hasan Babacan, TTK, 2005

[33]İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucusu ve 1 numaralı üyesidir. 1865'de Manastır'da dünyaya geldi. Tahsilini Ahırkapı Tıp İdadisi, Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi ve Mekteb-i Tıbbiye Şahane'de yaptı. 1889'da İshak Sukuti, Mehmet Bey ve Abdullah Cevdet ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan İttihat-i Osmani Cemiyetini kurdu. 1895'de Yüzbaşı iken Romanya'ya kaçtı. 1906'da Terakki ve İttihat Cemiyeti yeniden organize edildiği sırada Köstence şubesini oluşturdu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. 1911 yılında yeniden Romanya'ya giden ve senatör olan Temo, hayatının geri kalan yıllarında Türk ve Müslüman cemaatin menfaatleri ve eğitimi için çaba verdi. 1937 yılında "Atatürk'ü Niçin Severim" adlı eseri yayınlandı. 1939 yılında vefat etti.

[34] Ayda Bir Dergisi, Mart 1953, Sayı: 8

[35]Hürriyet Gazetesi,8 Mart 2009

[36]Süleyman Efendinin Ayşe tarz-ı Ter Hanım'dan Mehmed Şerafeddin adını verdiği oğlu 19.5.1904 günü Ortaköy Sarayında dünyaya gelmişti. Galatasaray Lisesinin ardından askeri eğitim görmüş ve topçu teğmeni olmuştu. Türkiye'den çıkarıldığında önce Beyrut'a, daha sonra Kahire'ye gitmişti. Bir süre Avrupa şehirlerinde de ikâmet eden Şerafeddin Efendi yeniden Beyrut'a dönmüş ve ilk evliliğini Şükriye Sultan ile yapmıştı. Ancak eşinden boşanan ve ikinci izdivacını Semahat Hanım ile yapan Şerafeddin Efendinin bu evliliği de ayrılıkla sonuçlanmıştır. İkinci eşinden dünyaya gelen Mübeccel Bezm-i Alem Sultan 1952 yılında İstanbul'a gelmiş ve bankacı İlhan Baransel ile evlenmişti.

[37]Enver Bey’in büyük kız kardeşidir.1894 yılında Manastır’da dünyaya geldi. 1917 yılında Kazım Orbay ile evlendi.

[38] Acı Zamanlar, Naciye Sultanın Hatıraları, Burak Yayınevi,1990

[39] Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa, Şevket Süreyya Aydemir, III. Cilt, Remzi Kitabevi 1985

[40]Atatürk’ün sınıf arkadaşlarındandır. Hareket Ordusu ile birlikte Yüzbaşı olarak İstanbul’a geldi. Açılan Polis Okulu Müdürlüğüne getirildi. Üstlendiği görevler arasında Bağdat Jandarma Komutanlığı, Antep Mutasarrıflığı, Şam Valiliği yer aldı. 1.Dünya Savaşı sırasında İstanbul Polis Müdürlüğü yaptı. Vali olarak Sivas’a atandı. Daha sonra emekli oldu.

[41] Yıllar Boyu Tarih, İhsan Birinci, Talat Paşa’nın Casusu Enver Paşa’nın Peşinde, Mart 1981, Sayı:3

[42]Mah-Peyker Hanım Sultan annesi ile yurt dışına çıktıktan sonra tıp alanında tahsil gördü. 1939 yılında İsmet İnönü'nün özel izni ile Türkiye'ye giriş yapanlar arasında yer aldı. 1946 yılında psikiyatr Fikret Ürgüplü ile evlendi. Bu izdivaçtan oğlu Hasan Ürgüplü dünyaya geldi.

[43] Mustafa Ragıp Esatlı 1896 yılında dünyaya geldi. İlköğrenimin ardından Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirdi (1915). Askerliğini I. Dünya Savaşı sırasında Yemen’de yaptı. Yazın hayatına 1913 yılında arkadaşları ile birlikte çıkardığı Safahat-ı Şiir ve Fikir dergilerinde başladı. Daha sonra dönemin önemli basın organlarında çalışan Ragıp Esatlı, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki ile ilgili yazıları, tefrikaları ile tanındı.1958 yılında vefat etti.

[44] Türkan Hanım Sultan yurt dışına çıktıktan sonra tahsilini kimya dalında yaptı. 1945 yılında İstanbul'da Müşir Deli Fuad Paşa'nın torunu Hüveyde Mayatepek ile evlendi. Osman adını verdikleri oğlu 1950 yılında dünyaya geldi. Türkan Hanım Sultan 25.12.1989 tarihinde Ankara'da vefat etti.

[45] İzvestia Gazetesi, Moskova, 28.6.1922

[46]3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı kanuna göre Türkiye sınırları dışına çıkarılan Osmanlı hanedanı 36 erkek, 48 kadın ve 60 çocuk olmak üzere 144 kişiydi. Kanun kesinleşmeden önce mecliste hararetli tartışmalar yaşanmıştı. 1924 mali yılı bütçe kanunu tasarısında 126.087.739 TL olan giderlerden hanedana ayrılan pay 331.695 TL idi. Görüşmeler sırasında basına yansıyan olumsuz görüşmeler sonrası Halife Abdülmecid Efendi, TBMM Başkanlığı'na bir telgraf gönderecek ve Hanedanın da bu ülkenin vatandaşları olduğunu belirtecekti. Bu Vasıf Bey'in "Türk milletinin, Türk Cumhuriyetinin bütçesinde hilafet için verilecek hiçbir tahsilatı yoktur." görüşüne bir cevap niteliğindeydi.

[47]Vatan Gazetesi, Aralık, 1952

[48] Belgeler bölümüne bakınız.

[49] Üç Paşalar Kavgası, Cemal Kutay, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964

[50]Cemal Paşa, Nevzat Artuç, TTK, 2008

[51] İttihat ve Terakkinin Son Günleri, Suikastlar ve Entrikalar, Mustafa Ragıp Esatlı, Bengi yayınları, 2007

[52] Yakın Tarihimiz, Cilt: 2, Sayı: 18, 28 Haziran 1962

[53] Yakın Tarihimiz, Cemal Paşa’yı Ruslar öldürmüştü, Cilt: 2

[54] İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olacak kişinin gözleri bağlanır, rehberinin eşliğinde yemin edilecek odaya alındığında bağı çözülürdü. Odanın ortasına üzerinde bir Kuran'ı Kerim ve tabancanın bulunduğu bir masa konulurdu. Aday giriş yeminini Kuran'ı Kerim'e el basarak yapardı. Tabanca üye sözünde durmaz ve cemiyetin sırlarını açık ederse kullanılacak anlamını taşırdı.

[55]İmparatorluğun Çöküşü, Mithat Şükrü Bleda/İttihat ve Terakki Katibi Umumisi, Destek Yayınları, 2010

[56] Cavid Bey’in diğer mektupları için belgeler bölümüne bakınız.

[57]I.Abdülhamid’in 4’ncü oğlu Mehmed Burhaneddin Efendi, Abdülhamid’in 4’ncü oğluydu ve 19.12.1885’de Yıldız Sarayı’nda 3. Kadın efendi Mezide Mestan Kadın Efendiden dünyaya gelmişti. En sevdiği oğullarından biriydi ve daima saltanat arabasında, selamlıklarda yanında bulunurdu. Eğitiminin bitiminde Bahriye Miralayı olmuştu, musiki alanında da kendini yetiştiren Burhaneddin Efendi’nin 7 yaşında iken bestelediği re minör marşının 1893’de Bahriye Marşı olarak notası basılmıştı.

[58] Baş Verenler, Baş Kaldıranlar, Ergun Hiçyılmaz, Altın Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul, 1993

[59] Cavid Bey’in okuduğu beyit Ziya Paşa’ya ait olup Yasin suresinin 91’nci ayetinden ilham alınmıştır. Açıklaması:”Ve kardeşleri tarafından kuyuya bırakılan Yusuf’un ağzından Kuran’ı Kerim’de geçen şu sözdür: Allah’a and olsun ki, Allah gerçekten de seni bizden üstün etmiş ve doğrucası biz hata etmiştik.”

[60] Hürriyet Gazetesi, Aycan Saroğlu, 4 Ekim 2009

[61] Yedigün Dergisi, Yıl: 1935

[62] Yakın Tarihimiz, Kandemir, İlk ittihatçılardan Dr. Reşid Bey'in İntiharı, Cilt: 2

[63]Yakın Tarihimiz, Cilt: 2, Sayı: 24, 9 Ağustos 1962

[64] İttihat ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, Yayına hazırlayan Ahmet Mehmetefendioğlu, Arba yayınları, 1992

[65] age

[66](Fotoğraf ve diğer bilgilerin sağlanmasında yardımcı olan Türk Dünyası Kültür ve İnsan Hakları Derneği Başkanı Celal Öçal ile Müşerref Gürenci Hanımefendiye teşekkür ederiz.)

[67]Müşerref Hanım’ın açılış töreni sırasındaki konuşması belgeler bölümündedir.

[68] Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler kitabında Ali Çankaya Nusret Bey’in doğum tarih ve yeri olarak 1875 Preveze’yi verir.

[69]1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı şehit Nusret Bey, Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, Atatürk Araştırma Merkezi, 2007, Ankara

[70] Harb Hatıralarım, Ali İhsan Sabis, Güneş Matbaacılık,1951, Ankara

[71] Milli Mücadelede Güney Cephesi URFA, Prof. Dr. İsmail Özçelik, Atatürk Araştırma Merkezi 2OO3, Ankara.

[72] Babamın Arkadaşları, Samet Ağaoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İkinci baskı

[73] 1902 yılında Azerbeycan’da dünyaya geldi. İstanbul Kız Lisesinin ardından Hukuk Fakültesini bitirdi ve Türkiye’nin ilk kadın avukatı oldu. Uluslararası Kadın Hukukçular Komisyon Başkanlığı yaptı. 1949’da Uluslararası Barolar birliği Yönetim Kuruluna tek kadın olarak seçildi. 1950’de ise Berlin’de Uluslararası Hukukçular komisyonuna kurucu olarak katıldı. 1989 yılında vefat etti.

[74] Tezer’in ismini Şair Abdülhak Hamid Tarhan Koymuştu. Tahsilini 1925 yılında tamamladı ve önce Ankara’da, ardından İstanbul’da felsefe öğretmenliği yaptı. Öğretmen olarak çalıştığı Çapa Kız Öğretim Okulu’na müdür olarak atandı. Tezer Hanım Prof. Nimet Taşkıran ile evlenen Tezer Hanım, Yardımseverler Derneğinim kurucularından olup, Üniversiteliler Derneğinin de etkin üyelerinden biri oldu. Eşi ile birlikte Viyana’ya gitti. 1941 yılında CHP’den TBMM’ne Kars milletvekili olarak girdi. 1957 yılında Moskova’da toplanan Kadın Hakları seminerine katıldı.1979 yılında vefat etti. Çiftin kızları Suna Hanım ise fotoğrafçılığın duayenlerinden Ara Güler ile evlenmiştir.

[75]Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Ahmet Emin Yalman, İkinci Cilt, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970

[76] Yakın Tarihimiz, Milliyet Tarih ve Kültür Eki, İzmir Suikast Olayı, Fasikül: 29

[77]Ben de Yazdım, Celal Bayar, Baha Matbaası, Cilt:3, İstanbul, 1966

[78] Asaf Bey ile Celal Bayar’ın eşi kardeş çocuklarıydı. Bu nedenle Reşide Hanıma hemşire diye hitap ederdi.

[79] 15 Yıl Sonra 27 Mayıs yargılanıyor, Nazlı Ilıcak, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975

[80] Tanıdığım İnsanlar-Yaşadığım Olaylar, Müfid Ekdal, Destek Yayınları, 2009

[81]Celal Bayar-Kayseri Cezaevi Günlüğü, Yücel A.Demirel, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 1999

[82]Dördüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Gn.Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları,1989

[83] Yakın Tarihimiz, Cilt: 2, Sayfa: 322